

Antti Kujala

**Kruunu, aateli
ja talonpojat
1630–1713**

Verot, vuokrat ja valtasuhteet

Antti Kujala

Kruunu, aateli ja talonpojat

1630–1713

Verot, vuokrat ja valtasuhteet

© Antti Kujala

Tätä julkaisua myy ja välittää:

Yliopistopainon kirjamyynti

<http://kirjakauppa.yliopistopaino.fi/books@yliopistopaino.fi>

PL 4 (Vuorikatu 3 A) 00014 Helsingin yliopisto

Puhelin (09) 7010 2363 tai 7010 2366

ISBN 978-952-10-5375-7 (pdf)

ISBN 978-952-92-6957-0 (painettu)

Yliopistopaino, Helsinki 2010

ESIPUHE

Oheisena on englanninkielisen kirjani *The Crown, the Nobility and the Peasants 1630–1713: Tax, rent and relations of power*. *Studia Historica* 69 (Helsinki: SKS, 2003) alkuperäinen suomenkielinen käsikirjoitus. Se julkaistaan tässä sellaisena kuin se oli ennen kääntämistä eli ilman mitään jälkikäteen tehtyjä täydennyksiä tai korjauksia. Olen kuitenkin korjannut kirjoitus- ja muita pieniä virheitä ja suomentanut joitakin jo alun perin englanniksi kirjoitettuja sanoja. Suomenkielisen tekstin viitenumerot vastaavat englanninkielisen kirjan viitenumeroita. Toivon, että suomenkielisestä versiosta on hyötyä, sillä verojärjestelmä ja sen terminologia ovat muutenkin aika hankalia, mutta aivan erityisesti englanniksi. Vastaavia termejä oli vaikea löytää.

Antti Kujala

Sisällys:

RUOTSI SUURVALTAKAUDELLA	6
JOHDANTO	10
Verotus vallankäytön yhtenä muotona	
Mahtivaltio vai vuorovaikutus?	
Herruus ja arkipäivän vastarinta	
Verojärjestelmä	
Suomen läänien veropohja ennen reduktiota ja sen jälkeen	
TALONPOJAT AATELISTON ALAISUUDESSA	29
Aatelisten vuokrat ja kruunun verot	
Vuorovaikutus aatelistiloilla: Perniön kartano	
Porin kreivikunta: vuorovaikutusta ja kurinpalautusta	
Kokemäenkartanon tulehtuneet yhteiskuntasuhteet	
Aatelisen vallan alla eläminen	
Jokioisten, Pohjanmaan ja Elimäen kiistat	
Aatelisten ja heidän talonpoikiensa suhteet: johtopäätöksiä	
AUTIOTILAT JA TALONPOIKIEN SELVIYTYMISSTRATEGIAT – EKSURSIO KRUUNUN, AATELIN JA TALONPOIKIEN KESKINÄISTEN SUHTEIDEN MONI-ILMEISYYTEEN	61
Autiotilat	
Vaasaporin kreivikunta verohelvetinä ja veroparatiisina	
TALONPOJAT KRUUNUN VERONMAKSAJINA KAARLE XI:N AIKANA	71
Reduktio ja määräjakoislaitos	
Kruununrästtit ennen reduktiota ja sen jälkeen	
Kaarle XI, kamarikollegio ja rästtit	
Kaarle XI:n yksinvaltiutus ja veroamaksava rahvas – johtopäätöksiä mahtivaltiosta ja vuorovaikutuksesta	
YKSINVALTIUS VAIKEUKSISSA	84
Väestö 1600-luvun lopussa ja suuret kuolovuodet 1696–1697	
Valtakunnan talous	
1690-luvun veronalennukset ja suuren pohjan sodan veronkorotukset	
Talonpoikien taloudellinen asema 1694–1713	
Yksinvaltiuden kriisi	
Johtopäätöksiä	

VIITTEET	103
LÄHTEET	127
KIRJALLISUUS	130

RUOTSI SUURVALTAKAUDELLA

6

1600-luku oli Ruotsin suurvaltakausi, joka päättyi vuonna 1721 solmittuun Uudenkaupungin rauhaan. Siinä Venäjä nousi Ruotsin sijaan Pohjois-Euroopan johtavaksi valtioksi.

Ruotsi oli jo keskiajalla valloittanut Suomen ja integroinut sen osaksi valtakuntaa. Myöhemmät balttilaiset ja saksalaiset voittomaat säilyttivät osittain omat instituutionsa ja hallintonsa ja ne jäivät siten valtakunnan ydinalueen Ruotsin ja Suomen ulkopuolelle. Viro liitettiin valtakuntaan 1560-luvulla ja Venäjältä vallatut Inkerinmaa ja Käkisalmen lääni 1617. Jo vuonna 1595 Suomen itärajan pohjoinen päätepiste oli Venäjän tappioksi muutettu Pohjanlahdelta Jäämereen; käytännössä Ruotsi ei ollut enää aikoihin kunnioittanut vanhaa rajaa. Pitkäaikainen sota Puolaa vastaan päättyi 1629 Liivinmaan siirtymiseen Ruotsin alaisuuteen. Ruotsin ulkopolitiikan ja ekspansioon painopiste siirtyi Itämeren koillisosista ensin kaakkoon ja lopuksi etelään. Kuningas Kustaa II Aadolf (1611–1632) sekaantui vuonna 1630 30-vuotiseen sotaan lähettämällä armeijansa Saksaan. Ruotsin ulkopolitiikka oli sekoitus puolustuksellisuutta ja ekspansiota, mihin liittyi vielä pyrkimys hallita Itämeren. 30-vuotinen sota oli myös uskonsota, mutta luterilainen Ruotsi toimi sodassa katolisen Ranskan rahoittamana apurina ja liittolaisena. Vuonna 1648 solmitussa Westfalenin rauhassa Ruotsi liitti alueisiinsa Bremenin ja Verdenin hiippakunnat, osia Pommerista ja Wismarin kaupungin.

Koko ajan Tanska (Tanska-Norja) oli kuitenkin Ruotsin pahin kilpailija ja pahaksi onneksi ylivoimainen kilpailija, joka oli kahdessa sodassa ensin 1560-luvulla ja sitten 1610-luvulla pakottanut Ruotsin raskaisiin sotakorvauksiin. Vuonna 1645 osat kuitenkin vaihtuivat ja Tanska luovutti Ruotsille Saarenmaan, Gotlannin, Jämtlannin, Härjedalenin sekä Hallannin (viimeksi mainitun 30 vuodeksi).

Kaarle X Kustaa (1654–1660) kävi sotaa samaan aikaan niin Puolaa, Tanskaa kuin Venäjääkin vastaan. Kuninkaan hyökkäys Puolaan ja pitkäaikaiset taistelut siellä päättyivät soturikuninkaan kuolemaan ja status quon tunnustamiseen. Samanlainen ratkaisu saatiin aikaan Venäjän kanssa solmitussa rauhassa. Sitä vastoin kuningas nujersi täysin Tanskan, joka joutui luovuttamaan yhden valtakuntansa tärkeimmistä alueista Skoonen sekä myös Blekingen, Hallannin ja Bohuslänin Ruotsille. Toisin kuin Itämeren toisella puolella sijaitsevat voittomaat entiset tanskalaiset provinssit integroitiin Ruotsiin.

Ruotsi oli väkiluvultaan pieni ja elinkeinorakenteeltaan agraarinen ja köyhä valtio. Se hankki itselleen kuitenkin huomattavia rahatuloja viemällä kuparia ja rautaa. Aatelisto oli yhteiskunnan johtava sääty, mutta sen ei onnistunut kontrolloida talonpoikiaan ja yhteiskuntaa siinä määrin kuin monessa muussa eurooppalaisessa valtiossa. Talonpojat säilyttivät pääosin vapautensa. Nelisäätyisillä valtiopäivillä oli monarkin rinnalla ja apuna lainsäädännöllinen myötävaikutusoi-
keus. Hallitsijat käyttivät tietenkin valtiopäiviä yhteiskunnan sitomi-
seen tehtyihin päätöksiin, ei vähiten uusiin veroihin. Aatelin rinnalla
myös papisto, porvaristo ja talonpoikaisto olivat edustettuina valtio-
päivillä. Valtiopäivät edustivat vain valtakunnan ydinalueita Ruotsia
ja Suomea; voittomaiden edustajia niillä ei ollut.

Ruotsin kruunu mobilisoi tehokkaasti käyttöönsä köyhän yhteis-
kunnan niukat varat. Uudistetut keskushallinto, lääninhallinto ja oi-
keuslaitos pitivät pyörät pyörimässä. Talonpoikien verotus kiristettiin
1620-luvulla äärimmilleen niin, ettei suurempaa veronkorotusvaraa
enää ollut. Valtiopäivien siunaamissa väenotoissa kruunu hankki
sotiinsa talonpoikaisyhteisön myötävaikutuksella sotilaat. Sotilaat
pyrittiin rekrytoimaan ensisijaisesti talonpoikien alapuolella olevas-
ta tilattomasta väestöstä, mutta myös talonpoikia joutui armeijan
riveihin. Tehokkaan hallintonsa ja yhteiskuntajärjestyksensä ansiosta
Ruotsi pystyi käymään menestyksellisesti sotaa itseään suurempia ja
vahvempia maita vastaan ja myös nujertamaan suunnilleen saman-
vertaisen mutta pitkään itseään taloudellisesti voimakkaamman
Tanskan. Ruotsin ja Suomen viimeaikaisessa historiankirjoituksessa
on keskusteltu siitä, perustuiko Ruotsin kruunun ja yhteiskunnan

niiden niukkoihin resursseihin nähden suuri tehokkuus ensisijaisesti pakkovaltaan vai laajan myötävaikutuksen ja konsensuksen nojalla tapahtuvaan päätöksentekoon.

Rauhan solmiminen koitui paradoksaalisesti Ruotsin kruunulle kalliimmaksi kuin sota, jonka kulut vieritettiin ulkomaisen sotänäytämön asukkaiden maksettaviksi tai jota Ranska rahoitti. Rauhan koittaessa kruunun oli lunastettava taloudelliset sitoumuksensa. Westfalenin rauhaa seuranneina vuosina kuningatar Kristiina (1644–1654) lahjoitti suuria määriä talonpoikaistiloja tai oikeammin niiden kruununveroja sotapäälliköiden ja suosikkiensa kannettaviksi. Lasku avokätisistä lahjoituksista ja kruunun tulojen pienenemisestä eräänäntyi Tanskaa ja Brandenburgia vastaan 1670-luvun jälkipuoliskolla käydyssä sodassa. Kuningas Kaarle XI (1672–1697) pystyi hädin tuskin torjumaan revanssia tavoittelevan Tanskan hyökkäyksen ja Brandenburgille oli luovutettava pieni kaistale Pommertia. Ruotsin valtiontalouden kriisi ja asevoimien verraten huono menestys osoittivat kuninkaalle, että aatelisten suosiminen oli tullut tiensä päähän ja hän vieritti syyn kaikesta alaikäisyytensä aikaisen ylhäisaatelisten holhoojahallituksen niskoille.

8

Vuodesta 1680 alkaen Kaarle toteutti reduktion, jolla valtaosa aatelisille lahjoitetuista veroista peruutettiin takaisin kruunun kannettavaksi. Samalla Ruotsi siirtyi yksinvaltiuteen. Määräjakolaitoksen välityksellä pääosa kruununveroista ohjattiin suoraan sotilaiden palkkoihin. Järjestelmä oli staattinen ja häiriöille altis mutta toimi hyvin rauhan aikana. Sotavoimat järjestettiin aikaisempia väenottoja pysyvämpien ja säännöllisempien perusteiden varaan. Näin Ruotsi oli kuninkaan kuollessa vuonna 1697 paremmin varustautunut sotaan kuin koskaan aikaisemmin.

Kuningas onnistui elämänsä loppuun saakka pitämään Ruotsin sotien ulkopuolella. Aateli sai pitää vanhastaan omistamansa, verolahjoituksia vanhemmat perintömaat. Reduktio antoi virka-aatelille aikaisempaa säännöllisemmät palkkatulot. Talonpoikaisto vapautui vihaamistaan väenotoista. Kuningas toteutti uudistuksensa ylhäältä käsin mutta yhteiskunnan huomattavien osien passiivisella tuella. Niin kauan kuin rauhaa riitti, saavutetut edut eivät joutuneet vaaraan.

Kuningas Kaarle XII (1697–1718) omistautui täysin sodan jumalan palvelemiselle, mutta hän ei kuitenkaan aloittanut suurta pohjan sota (1700–1721), vaan Ruotsi joutui naapuriensa Tanskan, Venäjän ja Puolan (aluksi vain sen saksilaisen kuninkaan) aggression kohteeksi. Huomattavista taistelukentän voitoistaan huolimatta kuningas ei

pystynyt nujertamaan enempää Puolaa kuin Venäjääkään, vaan jäi lopulta alakynteen viimeksi mainittua vastaan. Sota tuhosi yksi kerrallaan ruotsalaisen yhteiskunnan ja sen säätyjen saavuttamat edut. Vastahakoisuus sotaa kohtaan läpäisi koko yhteiskunnan kuninkaan omaa neuvostoa myöten. Kuitenkin Kaarle piti Ruotsin sodassa aina kaatumiseensa 1718 saakka. Tehdyissä rauhoissa Ruotsi menetti Venäjälle Karjalan Viipuria myöten, Inkerinmaan, Viron, Saarenmaan ja Liivinmaan. Se sai sanoa hyvästit suurimmalle osalle saksalaisista voittomaistaan. Sodan uhreihin kuului paitsi suurvalta-asema myös yksinvaltius, joka Kaarlen kuoleman jälkeen korvattiin (ylempien) säätyjen vallalla.

JOHDANTO

Verotus vallankäytön yhtenä muotona

10

Vuonna 2000 ilmestyneen kokoomateoksen *People Meet the Law* johdannossa Eva Österberg ja Erling Sandmo käsittelevät muun muassa niitä erilaisia lähestymistapoja, joiden avulla uuden ajan alun pohjoismaisia valtioita on tarkasteltu. He torjuvat alamaisten alistamiseen perustuvan mahtivaltion tai sotilasvaltion ajatuksen ja asettavat sen sijaan ”neuvottelevan valtion” (”negotiating state”). Kruunu neuvotteli paikallisyhteisön ja alamaisten kanssa ei vain oikeuslaitoksen välityksellä vaan myös verojen kannossa.¹ Teos koskee oikeudenkäyttöä ja viittaus verotukseen on vain ohimennen heitetty. Nykyiset käsitykset valtion ja alamaisten vuorovaikutuksesta (interaktiosta) on pohjoismaissa kehitetty pääasiassa tarkastelemalla oikeuslaitosta. Onkin varmaan aiheellista katsoa, miten hyvin ne pitävät paikkansa toisen tärkeän yhteiskunnan lohkon, verotuksen, kohdalla.

1600-luvun verotuksesta puhuttaessa ei voida sivuuttaa laajasti käytössä ollutta lahjoitusmaajärjestelmää, jossa aatelisille luovutettiin korvauksena näiden valtakunnalle ja hallitsijalle tekemistä palveluista joidenkin talonpoikaistilojen kruununverojen pääosa. 1680-luvun alusta alkaen toteutetussa isossa reduktiossa suurin osa lahjoituksista peruutettiin kruunulle.²

On siis kysyttävä, miten suuret mahdollisuudet vaikuttaa asemaansa talonpojilla oli toisaalta aatelisten ja toisaalta kruunun alaisuudessa. Heidän kykyään selviytyä aatelisten ja kruunun holhouksessa

tarkastellaan pääasiassa verotuksen ja muiden kameraalisperäisten velvollisuuksien (päivätöiden) mutta jossain määrin myös reaalityöiden tasolla. Viimeksi mainittu on huomattavasti vaikeampaa, sillä aatelisten taloudellisesta toiminnasta kertovat lähteet kattavat vain suhteellisen pieniä maantieteellisiä ja talouden alueita ja kruunun lähteet ovat voittopuolisesti kameraalisia eivätkä liity suoraan reaalityöläisyyteen. Talonpoikien asemaan reaalityöläisyydessä päästään kuitenkin käsiksi erityisesti 1690-luvun ja seuraavan vuosikymmenen alun osalta. Oliko siis talonpoika pelkkä aatelisten isännän tai keskitetyn valtion vallankäytön voimaton objekti vai pystyikö hän osaltaan vaikuttamaan tämän vallankäytön muotoihin ja edistämään näin omaa asemaansa?

Mahtivaltio vai vuorovaikutus?

Englantilaisen marxilaisen tutkijan Perry Andersonin mukaan Länsi-Euroopassa 1500-luvulla syntynyt absolutismi, vallan keskittäminen monarkialle, oli perustavanlaatuinen muutos keskiaikaisiin sosiaalisiiin järjestelmiin, jotka perustuivat lukuisten keskenään rinnakkaisien säätylaitosten ja vasallisuhteiden suvereenisuuteen. Kansainvälisen valtiojärjestelmän syntyminen Eurooppaan vei osaltaan kehitystä kohti absolutismia. Menestyäkseen alituisissa sodissa valtion oli luotava itselleen byrokraatia, voimistettava ja yhdenmukaistettava verotusta ja edistettävä kauppaa. Sotalaitos olikin valtion suurin yksittäinen menoerä. Absolutismi perustui Andersonin mukaan aristokratian ja suurmaanomistuksen sosiaaliseen herruuteen. Absolutismi oli koneisto, jossa tilanherrojen ulkotaloudellinen, poliittis-legaalinen pakkovalta oli siirretty ja keskitetty valtiolle. Sen tarkoituksena oli pitää feodaalisten suhteiden osittaisesta hajoamisesta huolimatta talonpojat entisessä alistetussa asemassaan.

Yksinvaltiut, vallan keskittäminen monarkille, oli Andersonin mielestä pelkästään keskitetyn absolutistisen valtion yksi muoto eikä tämä valtio ylipäättään pystynyt tyystin lopettamaan erilaisia privilegioita ja säätylaitoksia.³ Huomattakoon, että tässä kirjassani absolutismi tarkoittaa pelkästään yksinvaltiutta eikä muita uuden ajan alun keskitetyn valtion muotoja, koska mielestäni perinteinen käytäntö on täsmällisempi.

Neuvostoliittolainen B. F. Poršnev piti 1600-luvun Ranskan absolutistisen valtion verotusta feodaalikoron yhtenä, keskitettynä muotona, erotukseksi yksittäisten feodaalierrojen vaatimista ko-

roista ja suorituksista.⁴ Hänen maanmiehensä Aaron Gurevitš taas näki keskiajan Norjan erikoislaatuisena feodaaliyhteiskuntana, jossa talonpojat säilyttivät vapautensa mutta joutuivat feodaaliseen alisuhteeseen kuningasvaltaan (valtioon) nähden, jonka välityksellä hallitseva luokka käytti hyväkseen talonpoikien taloudellisia ja inhimillisiä voimavaroja.⁵

Sven A. Nilsson esitti käsityksen ruotsalaisesta sotilasvaltiosta (military state), joka korvatakseen valtakuntansa väestön pienuuden ja köyhyyden loi erityisen pitkälle kehittyneen kontrollikoneiston. Instrumentteinaan valtio käytti kirkkoa, sotalaitosta ja hallintoa. Kontrolli toteutui kirkon yllä pitämjän väestökirjanpidon, sotaväenottojen ja verotuksen kautta.⁶

Toinen ruotsalainen tutkija, Jan Lindegren, loi sotilasvaltion tai mahtivaltion mallin, jossa feodaalitalouden toiminta yhdistyy sotilasvaltioon ja kansainväliseen taloudelliseen ja poliittiseen järjestelmään.⁷ Lindegren tutki pohjoisruotsalaisen Bygdeån pitäjän tuotantoa ja väestöä vuosina 1620–1640, aikana, jolloin jatkuvat sotaväenotot pienensivät pitäjän väkilukua peräti 10 %:lla. Tämän valtavan suoneniskun pitäjäläiset pystyivät taloudellisesti korvaamaan kohotamalla työnsä tuottavuutta. Yhteiskunta ei luhistunutkaan niin kuin olisi voinut odottaa. Sotilasvaltion mahtia alastomimmillaan esitellyt tutkimus osoitti, että rahvas pystyi sopeutumaan näinkin katastrofaalisiin oloihin. Suurvaltasotien päätyttyä 1700-luvulla tämä sopeutumiskyky teki mahdolliseksi huomattavan taloudellisen ja väestöllisen kasvun.⁸

Amerikkalaisen Charles Tillyn mukaan Ruotsi kuului eurooppalaisessa vertailussa agraarivaltaisiin pääomaköyhiin valtioihin, joissa valtionrakennus perustui huomattavien asevoimien ja hallintokoneiston ylläpitämään pakkoon.⁹

Ruotsalaisen sotilasvaltioajatuksen mukaan suurvaltakauden talonpojat olivat alistettuja mutta eivät välttämättä niin perin juurin masennettuja, etteivätkö he olisi kyenneet jopa pienin osin tulokselliseenkin vastarintaan. Tämä poikkeaa jossain määrin suomalaisesta mahtivaltionäkemyksestä, jota on edustanut ennen kaikkea Heikki Ylikangas. Hänen mukaansa Ruotsin ja Suomen talonpoikien rauhallsuus 1600- ja 1700-luvuilla johtui heidän voimattomuudestaan, Suomessa muun ohella nuijasodan tappiollisesta lopputuloksesta. Keskitetty valtio sotaväenottoineen ja ankarine rangaistuksineen oli liian mahtava vastustaja, jotta sitä olisi rohjennut avoimesti vastustaa. Kaupunkien vähäpätöisyyden vuoksi niistä ei ollut liittolaiseksi kuten Länsi-Euroopassa. Valtiovallan auktoriteetti ja yhtenäisyys

pysyivät myös ehjinä. Talonpojilla oli tosin mahdollisuus hoitaa asiointansa valtiopäivävalituksin ja oikeuden kautta, mutta Ylikangas pitää näitä melko tehottomina keinoina.¹⁰ Tosin kansan syvät rivit tukivat hänen mukaansa 1600-luvulla mahtivaltiota sen ryhtyessä soveltamaan aikaisempia kovempia rangaistuksia, koska he katsoivat tehokkaamman ja kattavamman lainvalvonnan suojelevan heitä aatelia ja kruunun virkamiehiä vastaan paremmin kuin aikaisemmin puutteellisen lainvalvonnan suojissa rehottanut vahvemman oikeus oli tehnyt.¹¹

Ruotsalaisessa tutkimuksessa on mahti- ja sotilasvaltioteeman vastapainoksi esitetty, että Ruotsin uuden ajan alun poliittinen kulttuuri perustui valtion ja talonpoikien molemminpuoliseen riippuvuuteen. Mahtivaltio ei voinut pysyä pystyssä, ellei suhteellisen suuri osa niin eliittiä kuin kansaakin tunnustanut sitä legitimiiksi (lailliseksi, oikeutetuksi). Perinteinen ideologia edellytti molemminpuolista solidaarisuutta. Valtiovallan ja paikallisyhteisön välinen rauhallinen vuorovaikutus toteutui pitäjänkokousten ja käräjien kaltaisten instituutioiden kautta. Konflikti ja kompromissi ovat vuorovaikutuksen kaksi muotoa.

Vuorovaikutusajatusta voimakkaasti esiin tuonut Eva Österberg tunnustaa toki, etteivät kruunu ja paikallinen talonpoikaisyhteisö olleet tasavertaisia osapuolia, mutta hän haluaa kiinnittää huomiota myös siihen tosiasiaan, että alamaiset saattoivat vaikuttaa esivaltaan eikä ainoastaan päinvastoin. Vain talonpoikien alapuolella olleet yhteiskuntaryhmät (palvelusväki, tilattomat) olivat vaikutusvaltaa vail-
la.

Österberg haluaa korostaa pohjoismaisen yhteiskunnan vapautta sen repressiivisyyden (sortovaltaisuuden) sijasta, jonka mahtivaltio-teorian kannattajat ovat nähneet uuden ajan alun ruotsalaisen valtion tunnusmerkkinä. Tulkintaero saa siten jopa poliittista sävyä. Österberg ja monet muut ovat kuitenkin vieroksuneet mahtivaltio-teoriaa myös siltä osin kuin siihen kuuluu ajatus, että esivallalla oli lähes rajattomat mahdollisuudet ohjata ylhäältä käsin alamaisia eikä näiden aktiivisella ja omaehtoisella toiminnalla yhdensuuntaisessa komentotaloudessa juurikaan ollut sijaa.¹²

Interaktiomalli on inspiroinut Nils Erik Villstrandia hänen tutkimuksessaan kahden suomalaisen paikallisyhteisön reagoimisesta suurvalta-ajan sotaväenottoihin. Suhtautuminen vaihteli sopeutumisesta protestiin. Pohjanmaan Kalajoella tervanpolton tuomat tulot suosivat sopeutumista, jonka mekanismina oli ennen kaikkea sijaisotilaiden palkkaus. Itäsuomalaisessa Säamingissä laajamittai-

nen karkuruus oli yleinen, joskaan ei yksinomainen, selviytymisstrategia.¹³

Petri Karonen on katsonut Ruotsin uuden ajan sääty-yhteiskuntaa hallitsevaksi piirteeksi österbergiläisittäin rauhanomaisen vuorovaiikutuksen ja harmoniaan pyrkimisen, mikä ei kuitenkaan sulje pois konfliktien olemassaoloa.¹⁴

Suomalaista kapinaa käsittelevässä kirjassaan Kimmo Katajala korostaa, että niin interaktio kuin alistaminenkin olivat elimellinen osa uuden ajan yhteiskunnan toimintamekanismeja ja niiden kehitystä eikä niitä tule nähdä toisiaan pois sulkevinä vaihtoehtoina.¹⁵ Tähän johtopäätökseen tulin suuren pohjan sodan aikaista Suomea koskevassa tutkimuksessani. Alamaiset vaikuttivat asioihin paitsi kruunun hyväksymien ja hyväkseen käyttämien foorumien kautta myös tavoilla, joita kruunu piti epätoivottavina ja kriminalisoi ne.¹⁶ Katajalan mukaan kruunun kontrollikoneiston voimistuminen 1600-luvulla teki joukkomittaisen väkivallan tai sillä uhkaamisen talonpojille entistä vaikeammaksi. He saattoivat käyttää laittomia painostuskeinoja eli kapinointia aatelia vastaan kartanotasolla, mutta painopiste siirtyi poliittiseen, hallinnolliseen ja oikeudelliseen vaikuttamiseen. Talonpojat käyttivät valtiopäiviä hyväkseen torjuakseen kuningasvallan ja toisten säätyjen avulla aatelin sosiaalisia ja poliittisia ylivaltaapyrkimyksiä.¹⁷

14

Herää kuitenkin kysymys, oliko talonpojilla muita keinoja hoitaa asioitaan kartanotasolla kuin kapinointi.

Uudempi ruotsalainen tutkimus on paljolti hylännyt sen Eli F. Heckscherin ym. luoman perinteisen käsityksen, että aateli uhkasi 1600-luvulla talonpoikaisvapautta pyrkimällä systemaattisesti hankkimaan alaistensa rälssitalonpoikien sukuoikeuksia.¹⁸ Korjaus on epäilemättä aiheellinen, mutta aatelin kartanoillaan käyttämän herravallan lievyyden korostamisessa on menty aavistuksen verran liian pitkälle. Tämä johtuu ruotsalaisessa tutkimuksessa yleisestä (joskaan ei täysin vallitsevasta) tavasta valita yksittäisiä esimerkkejä, tässä tapauksessa yksi tai muutamia ylhäisaatelia, joista eksplisiittisesti tai implisiittisesti tehdään laajempia yleistyksiä.

Herruus ja arkipäivän vastarinta

Amerikkalaisen antropologin James C. Scottin mukaan talonpoikaiskapinat ja erityisesti -vallankumoukset ovat harvinainen ilmiö. Nii-

den puhkeamista suosiva tilanne esiintyy vain harvoin ja kun kapina puhkeaa, se lähes poikkeuksetta tukahdutetaan. Hävitty kapina voi joskus johtaa helpotuksiin, mutta tällainen epävarma mahdollisuus ei paljon paina häviöstä väistämättä seuraavan sarron ja demoralisaation rinnalla.

Tämän vuoksi Scottin mukaan kannattaa kiinnittää huomiota kapinoiden sijasta talonpoikaisen vastarinnan arkipäiväisiin muotoihin, proosalliseen mutta jatkuvaan taisteluun talonpoikien ja niiden välillä, jotka yrittävät saada heiltä päivä- tai palkkatyötä, maanvuokraa, korkoja tai veroja. Suurin osa tästä arkipäivän vastarinnasta ei yllä suoran kollektiivisen vastustuksen asteelle. Arkipäivän vastarinnassa on kysymys hidastelun, pettämisen, teeskennellyn tottelevaisuuden, näpistelyn, tietämättömäksi heittäytymisen, panettelun, boikotin, tuhopolton, sabotaasin ja sotilaskarkuruuden kaltaisista ”heikkojen aseista”.

Arkipäivän vastarinnan etuna on, että se vaatii vain vähän tai ei lainkaan koordinaatiota ja suunnittelua ja karttaa avointa törmäystä vastapuolen auktoriteetin kanssa, josta voisi olla ikäviä seurauksia. Peitelty vastarinta ei useinkaan johda kuin marginaalisiin tuloksiin, mutta vallanpitäjien hegemoniasta johtuen talonpojilla ei ole muutaakaan neuvoa.

”Heikkojen aseista” Scott sai vihiä tarkkailemalla 1970-luvulla malesialaisen kylän elämää. Niiden arsenaali oli osaksi sama mutta osaksi erilainen kuin 1600- ja 1700-lukujen suomalaisten talonpoikien. Scottin havainnoima maailma käsitti pelkästään tai pääasiassa niskoittelun ja vastarinnan kaikkein kätketyimpiä muotoja.¹⁹ Arkipäivän vastarinta on tunnistettavissa usein enemmän siihen liittyvästä aikomuksesta kuin käytännön seurauksista.

Scott käsittelee myös yhteisön vallanpitäjien yllä pitämää hegemoniaa, joka väittää vallitsevaa järjestystä kaikille oikeudenmukaiseksi, sekä julkisen toiminnan tasoa, jossa vähäosaiset harvemmin suoraan haastavat vallanpitäjät. Tällä tasolla kaikki toimii virallisen ideologian ja järjestyksen sääntöjen mukaisesti. Köyhät tunnustavat tottelevaisella käytöksellään valtasuhteet ja saavat nauttia ideologian heille lupaamasta hyväntekeväisyydestä. Protestointi tapahtuu köyhien omissa keskusteluissa ja heidän ajatuksissaan (ei vähiten vallanpitäjien pilkkaamisena) ja edellä kuvatun peitelty vastarinnan muodossa. Virallisen ideologian sisältämien ihanteiden puutteellinen toteutuminen ei jää köyhiltä huomaamatta. He eivät tähän ideologiaan usko sellaisena kuin se heille tarjotaan, vaan kehittävät siitä omaa oikeudentuntoaan vastaavan version.²⁰

Scottin 25 vuotta sitten analysoima malesialaisten talonpoikien todellisuus vaikuttaa Suomen 1600- ja 1700-lukujen kannalta relevantimmalta kuin samanaikaisten länsieurooppalaisten talonpoikais-, alhaiso- ja verokapinoiden ja -mellakoiden todellisuus²¹. On ilmeistä, että hänen on onnistunut löytää tiettyjä ihmisten yhteiskäyttäytymisen pysyviä piirteitä sellaisissa oloissa, missä rahvas ei rohkene avoimesti uhmata vallanpitäjiä.

Barrington Moore puolestaan katsoo, että kaikissa yhteiskunnissa on tietyt rajansa sille, mitä niin vallanpitäjät kuin alamaisetkin voivat tehdä. Molemmipuolisten velvollisuuksien järjestelmä sitoo kumpaakin ryhmää yhteen. Mitkään kirjoitetut perustuslait eivät määrittele näitä rajoja ja velvollisuuksia, vaan vallanpitäjät ja alamaiset testaavat niitä alinomaan käytännössä nähdäkseen, kuinka paljon hyötyä he voivat ulosmitata itselleen ja missä sallittu käytös muuttuu tottelemattomuudeksi. Osapuolet eivät ole tasavertaisia, mutta alamailla on kuitenkin tunnustettuja moraalisia vaatimuksia vallanpitäjien varalle.²²

Itävaltalaisen sosiaalihistorioitsijan Otto Brunnerin keskiaikatulkinnan (1939) mukaan herran (ritarin) ja alustalaisen välillä vallitsi molempia osapuolia velvoittavien oikeuksien ja velvollisuuksien järjestelmä (herruussuhde), joka perustui valalla sinetöityyn uskollisuuteen. Talonpojan oli maksettava (säännönmukainen) vuokransa ja autettava (muun muassa ylimääräisillä apuveroilla) isäntäänsä ja palveltava tätä. Herran oli suojeltava alustalaisiaan. Jos hän epäonnistui tässä velvollisuudessaan, talonpojan velvoitteet isäntäänsä kohtaan lakkasivat ja hän saattoi vaihtaa isäntää tai jopa nousta kapinaan. Brunnerin mielestä kysymys oli eriarvoisesta suhteesta, jossa kuitenkin myös herra oli riippuvainen talonpojasta.²³ Talonpoikien historian nykytutkija Werner Rösener tyrmää Brunnerin ajatuksen siitä, että tämä molemminpuolinen riippuvuus olisi usein voittanut ristiriidat ja estänyt konfliktien puhkeamista. Brunnerin käsitykset ovat kuitenkin huomattavassa määrin tulleet pohjoismaisen interaktiomallin perustaksi. Itse asiassa näyttää ilmeiseltä, että kaikki pohjoismaiden ulkopuolisessakin maailmassa muodossa tai toisessa esitetyt käsitykset agraarisen yhteiskunnan läpäisevästä vastavuoroisuusperiaatteesta (kansanjoukkojen moraalitaloudesta) palautuvat Brunnerin kirjoituksiin, tai jos ei niihin niin vähintäänkin keskiaikaisen vasallisuhteen tutkimukseen.²⁴

Peter Reinholdsson on siirtänyt Brunnerin ajatukset isännän ja talonpoikien välisestä molemminpuolisten velvollisuuksien järjestelmästä Ruotsin myöhäiskeskiaikaan. Uppsalan yliopiston kasvattina

hän ei kuitenkaan käytä interaktion käsitettä. Erityisesti Lundin yliopiston historioitsijat viljelevät sitä. Kylvöviljan lainaaminen ja vuokranalennukset kadon sattuessa kuuluivat Reinholdssonin mukaan isännän alustalaiselleen antamaan suojeluun. Rälssimiehet näyttivät tuohon aikaan olleen poikkeuksellisen riippuvaisia talonpoikien suusta. Riippuvuussuhteeseen kuului voimakas eettinen velvoite. Kummankin osapuolen odotettiin toimivan yhteiseksi hyväksi eikä vain ajavan ahneesti omaa etuaan. Toimiessaan talonpoikien kannalta tyydyttävästi suojelu hankki riippuvuussuhteelle tarpeellisen legitimaation; muussa tapauksessa isännille oli tiedossa suuria vaikeuksia.²⁵

Vallanpitäjien ja alamaisten välillä 1600-luvun Norjassa, Ruotsissa ja Suomessa vallitsi monissa asioissa vuorovaikutussuhde ja talonpoikaisvapaus pysyi pääasiassa voimassa. Eva Österbergin mukaan vuorovaikutus ei ollut symmetristä eli osapuolet eivät olleet tasavertaisia. Kuten jo esitettiin, interaktio kaipaa mahtivaltioteemaa täydentäjäkseen sikäli, että kaikki tapahtui periaatteessa vallanpitäjien ehdoilla. Vuorovaikutuksen konkreettiset reunaehdot ja laajuus riippuivat kyseessä olevasta asiasta, foorumista ja yhteiskunnallisesta tilanteesta.

Charles Tillyn mukaan vallanpitäjät reagoivat painostukseen sovittelemalla (bargaining). Tällainen elementti sisältyy jopa repressioon: rangaistaan vain pahimpia niskuroijia kaikkien sijasta. Vallanpitäjille vuorovaikutus on alamaisten sitomista vallankäyttöjärjestelmään vahvistamalla heidän oikeutensa ja etuoikeutensa ja tunnustamalla heidän myötävaikutuksensa. Kysymys on yksinkertaisesti vallankäyttömekanismista.²⁶ Vastaavasti Jan Lindegren näkee ruotsalaisten talonpoikien sitomisen vallankäyttöön menetelmänä, jolla mahtivaltio hankki itselleen suuren legitimitetin (oikeutuksen) ja pystyi sen avulla poikkeuksellisen tehokkaasti valjastamaan käyttönsä yhteiskunnan resurssit (verotus, sotaväenotto).²⁷

Peter Englund on luonnehtinut 1600-luvun aatelisten suhtautumista talonpoikiin paternalismiksi. Aatelinen ja talonpoika olivat eriarvoisen sääty-yhteiskunnan asteikon vastakkaisissa päissä, mutta heidän välillään vallitsi molemminpuolisten velvollisuuksien suhde. Heidän välisensä rakkaus ilmeni siten, että aatelinen käski ja talonpoika totteli ja suoritti velvollisuutensa. Kylmä alistussuhde oli Englundin mielestä tällaisen rakkauden perusta. Suhteen läheisyys ja persoonallisuus oli lähinnä vallan teatteria, jonka jokapäiväinen roolipeli vahvisti sitä, että kaikki jäi ennalleen. Myös ideologia yhteiskunnasta hierarkkisena organismina, jossa jokaisella säädyllyä oli

paikkansa mukaiset tehtävät ja oikeudet, pönkitti vallitsevaa järjestystä: jokainen yritys järkyttää tätä harmoniseksi julistettua tilaa johti vain epäjärjestykseen.

Aatelisten ihanteena oli kuitenkin kohdella talonpoikiaan hyvin ja tämä ihanne toteutui usein myös käytännössä. Englund korostaa, että myös talonpojilla oli mahdollisuus vaikuttaa valtapelin sääntöihin ja käyttää niitä hyväkseen. Yksi tehokkaimmista keinoista oli vedota vallanpitäjien hyväntahtoisuuteen. Sitä paitsi useimmat aatelliset tajusivat hyvin, että oli poliittisesti lyhytnäköistä panna talonpojat liian koville. Se vaaransi vallan legitimitettiin ja saattoi johtaa kapinointiin.²⁸

Stephen Vlastos on luonnehtinut 1600-luvun Japanin feodaalierrojen suhtautumista talonpoikiinsa termillä hyväntahtoisuuden poliittinen talousoppi. Se tarkoitti, että pitkällä tähtäimellä oli viisaampaa helpottaa talonpoikien verotusta kuin joustamattomuudella suistaa heidät perikatoon, menettää heidän veronsa ja ajaa heidät vielä niskuroimaan.²⁹ Ruotsin valtio menetteli aivan samoin myöntäessään kadon sattuessa talonpojille erilaisia verovapauksia ja veronalennuksia.

18 Voi kysyä, miten valtio olisi ylipäättään voinut hallita ilman paikallisen itsehallinnon elimiä, kun sen resurssit olivat joka tapauksessa paljon pienemmät kuin 1800- tai 1900-luvun valtion.

Aikaisemmassa tutkimuksessani olen soveltanut yllä mainittua vuorovaikutusajatusta ja molemminpuolisten velvollisuuksien järjestelmää verotukseen ja nähnyt sen eräänlaisena yhteiskuntasopimuksena, kruunun oikeuksien ja säätyjen ja alamaisten velvollisuuksien välisenä kompromissina. Se, että mahdollisimman paljon määriteltiin kiinteiksi suureiksi, vastasi yleensä alamaisten etuja ja oli myönnytys näiden suuntaan. Kruunulle tämä merkitsi taloudenpidon ennakoitavuutta ja suunnitelmallisuutta. Kuninkaan oli mahdollista suostua tähän järjestelmään, koska sen pelisäännöt antoivat hänelle oikeuden lisätä alamaisten velvollisuuksia jonkun ennalta arvaamattoman tarpeen kuten sodan perusteella. 1680–1690-luvulle saakka kuningas tarvitsi ylimääräisiin apuveroihin ja rasituksiin valtiopäivien suostumuksen, mutta itsevaltiuden alkuaikojen valtiopäivät antoivat hänelle oikeuden kantaa kontribuutioita kutsumatta koolle säätyjä. Maakirja jokaiselle tilalle asetettuine kiinteine verosuorituksineen oli siis yhteiskuntasopimus ja ylimääräiset apuverot, kontribuutiot ja muut rasitukset taas kruunun keino kiertää sitä. Liian korkeat mutta kuitenkin kiinteät verot olivat talonpojalle parempi vaihtoehto kuin kruunun täysin vapaat kädet korottaa veroja.³⁰

Åsa Karlsson on osoittanut, että Keski-Ruotsin Upplannin talonpojat tunsivat vielä 1713 omakseen sen keskiaikaiseen vastavuoroisuuteen kuuluvan ajatuksen, että maksamalla veronsa talonpojat olivat oikeutettuja vaatimaan kruunua puolustamaan itseään.³¹

Tässä kirjassa tutkitaan, pätkö tämä vastavuoroisuus myös aatelin ja heidän alustalaistensa suhteisiin ja missä sen rajat 1600-luvun yhteiskunnassa kulkivat. Hiukan yksinkertaistaen vastavuoroisuuden rajoilla tarkoitetaan sitä, missä määrin tämä periaate määräsi ihmisten käytöstä ja missä määrin niin teki ideologisista ja mentaalisisista rakenteista riippumaton, ”puhtaalta pöydältä” määritetty rationaalinen etu.

Käsillä olevassa tutkimuksessa tarkastellaan siis kruununverotuksen ja kartanotalouden kautta mahtivaltio- ja interaktiokäsitysten paikkansapitävyyttä 1600-luvun ja seuraavan vuosisadan alun Suomessa ja Ruotsissa. Tarkoituksena on katsoa, miten ja millä menestyksellä talonpojat valvoivat etuaan 1600-luvun ja seuraavan vuosisadan alun yhteiskunnan perus- ja alatasolla.³² Esitys perustuu Suomen ja eritoten Turun ja Porin sekä Uudenmaan ja Hämeen läänien muodostaman Lounais-Suomen oloihin. Kun suomalaisilla lääneillä ei 1600-luvulla ollut kovinkaan paljon erityisasemaa Ruotsin valtakunnan ydinalueiden Ruotsin ja Suomen muodostamassa kokonaisuudessa³³ ja länsisuomalainen yhteiskunta oli muutenkin varsin samanlainen kuin ruotsalainen yhteiskunta, tutkimustuloksilla on merkitystä myös Ruotsia ajatellen. Suomi oli 1600-luvun jälkipuoliskolla Tanskalta vallattujen maakuntien liittyttyä osaksi valtakuntaa melko vähäpätöinen ja perifeerinen valtakunnanosa, mutta kuitenkin paljon suurempi kokonaisuus kuin ruotsalaisessa tutkimuksessa usein kohteena oleva yksi kihlakunta, pitäjä tai aatelinen. Siksi tutkimustulokset ovat niin Suomen kuin Ruotsinkin kannalta relevantteja.

Verojärjestelmä

Kruunun verotusjärjestelmä³⁴ oli syntynyt useamman vuosisadan kuluessa uusien verojen kasautuessa entisten verojen rinnalle. Järjestelmä oli monimutkainen ja paikalliset erot varsin huomattavia. Valtaosaa Suomen ja yleensäkin Ruotsin veroista kerättiin suurimmalta yhteiskuntaryhmältä talonpojilta.³⁵ Talonpoikien maksaman maaveron ytimenä oli maakirjavero eli vuotuinen vero (årliga räntan). Kukin tila (talo) maksoi sitä kihlakunnassa ja läänissä käytössä olevien ve-

royksiköiden perusteella sen mukaan, minkä suuruinen vero tilalle oli läänin maakirjaan (jordebok) merkitty. Vuotuinen vero (samoin kuin myös maaretken vero) määräytyi pääasiassa tuotteina (veroparsee-leina) ja vain vähemmässä määrin rahana. Tuotteiden hinnat muutettiin rahaksi markkinahintoja alhaisempien kruununarvojen mukaan. Verojen tuotteisiin sitominen varjeli verojensaaajaa rahanarvon huononemiselta. Vuotuinen vero oli rasitukseltaan ja tuotoltaan suurin yksittäinen vero.

Kustaa Vaasa (kuninkaana 1523–1560) oli peruuttanut kruunulle kaksi kolmannesta kirkonkymmenyksistä eli ns. kruununkymmenykset. Jäljelle jäänyt kolmasosa meni papistolle. Laamannin- ja kihlakunnantuomarin veroilla rahoitettiin näiden palkat.

Epävarmat verot (ovissa räntor) olivat muuttuneet vakinaisiksi veroiksi. Epävarmat verot määräytyivät kullekin tilalle sen tilaluvun tai manttaalin perusteella. Tila (tilaluku) oli kameraalinen käsite eikä aina vastannut todellista taloa eli viljelmää, sillä tilat olivat maakirjassa jähmettyneet ennalleen, niin ettei maakirjassa huomioitu tämän vakiintumisen jälkeisiä tilojen yhdistämissä eikä halkomisiakaan. Manttaali (apuveromanttaali) taas oli aritmeettinen luku, jonka (niin kuin sitä vanhemman veroluvunkin, joka oli vuotuisen veron määräytymisperuste) oli määrä ilmaista tilan tuottoa ja veronmaksukykyä. Manttaalin perusteella määräytyvä maaretken vero oli vuotuisen veron jälkeen volyymiltaan toiseksi suurin yksittäinen vero ja tärkein epävarmoista veroista. Muut epävarmat verot olivat rahapohjaisia.

Ylimääräiset verot (extra ordinarie räntor) olivat vakinaisten verojen nuorin kerrostuma. Ne vakinaistuivat 1600-luvun puolessavälissä. Ylimääräisiä veroja (karjarahoja, kyytirahoja, apupäivätyörahoja ym.) maksettiin manttaalin tai eräissä tapauksissa tilaluvun perusteella ja ne olivat rahapohjaisia. Kruunu laski myös henkirahat ylimääräiseksi veroksi. Henkirahaa maksoivat erittäin huomattavin poikkeuksin kaikki täysi-ikäiset.

Vakinaistuneiden verojen ohella kruunu kantoi tilapäisiä rahapuja tai suostuntaveroja tai kontribuutioita. Valtiopäivät suostuivat niiden kantamiseen johonkin tarkoitukseen määrääjäksi. Vuonna 1693 ne luopuivat tästä oikeudestaan sodan ajaksi. Rauhanaikaisen verotuksellisen myötävaikutusoikeutensa ne olivat menettäneet jo vähän aikaisemmin. Nämä muutokset liittyivät yksinvaltiuden syntyyn. Kontribuutioita maksettiin myös muun kuin maaomaisuuden perusteella ja toisetkin säädyt aatelia myöten joutuivat kantamaan kortensa kekoon.

Kaupunkien väestö maksoi osaksi samoja veroja kuin maalaiset eli esimerkiksi henkirahaa. Kaupunkilaisilla oli myös omia kruununverojaan (ja kunnallisveroja). Kruunu kantoi myös välilliset kruununverot kaupungeissa: iso meritulli kohdistui ulkomaankauppaan ja pikkutullia kannettiin taas kaikista kaupunkiin tuotavista ruoka- ja kulutustavaroista.³⁶

Kruununverotus kiristettiin sotien³⁷ rahoittamiseksi 1620- ja 30-luvuilla niin korkealle tasolle, ettei sitä enää juuri ollut mahdollista korottaa. Maavero nieli tuolloin talonpoikien käytössä olevan maan kaiken tuoton. 1640-luvulta lähtien verotaakka ei enää juuri kasvanut ja tiloilta jäi hyvinä vuosina veronmaksun jälkeen ylijäämää,³⁸ etenkin koska talojen peltoala oli vuosisadan jälkipuoliskolla hienoisesti kasvamaan päin. Suurimmassa osassa Suomea talonpojat ottivat tuolloin pelkästään uudelleen viljelykseen 1500-luvun lopussa ja 1600-luvun alkupuolella nurmettuneet ja metsittyneet pellot; sen enempää maanviljelys ei edistynyt.³⁹

Suomen eri maakuntien peltopinta-aloja ja kylvömääriä taloa ja asukasmäärää kohden on yritetty arvioida niin 1620- ja 1630-lukujen kylvöveroluetteloiden kuin myös maanmittauskarttojen perusteella. Peltopinta-ala taloa (ja Karjalan suurperheet huomioiden asukasta) kohden pieneni mentäessä lännestä itään ja etelästä pohjoiseen, joskin Häme ja Satakunta (ainakin rannikon Ala-Satakunta) kilpailivat tasavertaisesti Varsinais-Suomen kanssa. Kylvömäärien perusteella maakuntien keskinäiset suhteet olivat samansuuntaiset. Suomen maakuntien karjavarallisuus, jota myös voidaan arvioida 1620- ja 30-lukujen osalta, heikkeni lännestä itään ja Etelä-Suomessa rannikolta sisämaahan päin. Ahvenanmaan ja Etelä-Pohjanmaan karjavarallisuus ylitti jopa Lounais-Suomen varallisuuden laskettuna nautayksiköissä taloa kohden.⁴⁰

1600-luvun jälkipuoliskolta ei ole vastaavia kylvö- eikä karjaveroluetteloita ja ainakin Turun ja Porin läänissä Ahvenanmaata lukuun ottamatta kukin talo maksoi 1670- ja 1690-luvulla vuosittain aina saman määrän sille asetettuja kymmenyksiä niin, että kymmenysten kokonaismäärät pitäjittäin ja kihlakunnittain vaihtelivat vain sen mukaan, kuinka monta taloa kulloinkin oli luokiteltu veronmaksukyvyttömäksi.⁴¹ Kun kymmenysveron määrät oli siis näin vakioitu, niistä ei voi päätellä juuri mitään enempää vuosittaisista kylvöistä (hyvistä ja huonoista vuosista) kuin varallisuuden kehityssuunnastakaan.

Niin monissa ruotsalaisissa lääneissä kuin myös Uudenmaan ja Hämeen sekä Turun ja Porin lääneissä 1690-luvulta lähtien noudatettujen verollepano-ohjeiden mukaan puolet tilan tuotosta kuului ve-

rona kruunulle ja puolet viljelijälle, kun ensin kylvö (ja kymmenykset) oli vähennetty. Tämä oli kuitenkin vain tilojen verotusta uudelleen määrättäessä noudatettu normi ja tiloilla kokonaisuudessaan vallinnut tilanne oli monimuotoisempi poiketen suuntaan tai toiseen.⁴²

Maatalouden alituisena riskitekijänä olivat myöhäiset keväät, syyshalla, kuivuus ja liialliset sateet, jotka nielaisivat tilojen ylijäämän ja saattoivat aiheuttaa nälänhätää. Ns. pieni jääkausi oli 1600-luvulla voimakkaimmillaan ja vähintään joka kolmas vuosi katovuosi. Joka toinen vuosi oli joko huono tai katovuosi.⁴³ Rukiin hinnan vaihteluiden mukaan vuodet 1662–1664, 1675–1677, 1682 sekä 1694–1699 olivat pahimmat katovuodet.⁴⁴

Talonpoika menetti periaatteessa kolmen vuoden maksamattomista veroista sukuoikeutensa (bördsrätt) tilaansa. Ei ainoastaan talon autius eli virallisesti todettu veronmaksukyvyttömyys vaan myös määräaikainen verovapaus ja verojen alentaminen (förmedling) veivät useissa tapauksissa sukuoikeudet. Kruunu ei tunnustanut sukuoikeutensa menettäneelle kruununtalonpojalle (kronobonde) edes käyttöoikeutta tilaansa niin kuin perintötalonpojalle (skattebonde). Viimeksi mainitulla oli sentään se mutta ei täydellistä omistusoikeutta, joka oli aina joko kruunulla tai lahjoitusmaan kyseessä ollen aateellisella. Kruununtalonpojalla ei ollut minkäänlaista juridista oikeutta tilaansa, vaan kruunu tai aatelinen saattoi vapaasti häätää hänet, jos uskoi vaihdoksen takaavan tilan paremman hoidon ja veronmaksun.

Aateliset kantoivat heidän alaisuuteensa lahjoiteltuilta talonpojilta (rälssitalonpojilta/frälsebönder) periaatteessa sen saman, minkä kruunukin eli kaikki ne verot ja työvelvollisuudet, mistä kruunu oli luopunut, tulivat hyödyttämään lahjoituksensaajaa. Jos lahjoitusmaatalonpojat olivat kruununtalonpoikia eli menettäneet sukuoikeutensa, he olivat isännälle menevien verojensa suhteen samassa asemassa kuin ns. vanhat rälssitalonpojat (gamla frälsebönder) aatelin vanhastaan omistamalla tiloilla. Rälssimaa (frälsejord) tarkoitti alun perin kruununveroista vapautettua maata, jota aateliset omistivat suorittamaansa ratsupalvelusta vastaan. Muilla kuin aatelisilla ei ollut oikeutta omistaa rälssimaata. (Myös tärkeimmät virat oli varattu aatelisille. Aatelisarvo periytyi. Hallitsija aateloi hänelle ja valtakunnalle suuria palveluksia tehneitä alaisiaan.)

Aatelin alaisuuteen lahjoitetut kruununtalonpojat ja vanhat rälssitalonpojat olivat lampuoteja (landbor) (kokotilanvuokraajia), jotka maksoivat isännälleen yksityisoikeudellista maanvuokraa. Sen suuruus ja koostumus oli isännän määrättävissä ja hänen ja lampuotien välinen asia, jota kruunun maakirjaan viedyt verosuoritukset eivät

sitoneet. Käytännössä kruununverojen entisestään korottaminen ei useinkaan ollut mahdollista, kun talonpoika ei olisi korotuksesta selviytynyt, mutta sukuoikeutta vailla olevien talonpoikien verorasituksen koostumusta voitiin muuttaa esimerkiksi lisäämällä päivätöiden osuutta (jolloin verotaakka väheni nimellisesti mutta ei todellisesti – päivätöt olivat talonpojan oman tilan hoidon, sivuelinkeinojen ja hänen vapautensa kannalta suuri rasite). Sitä vastoin sukuoikeutensa säilyttäneet perintötalonpojat maksoivat aateliselle kruunun maakirjaan viedyt veronsa ja heidän päivätövelvollisuutensa määriteltiin vuosina 1651–1652 enintään tietynsuuruiseksi (18 apupäivätöitä vuodessa kokotilalta, elleivät isäntä ja talonpojat olleet vapaalla sopimuksella toisin sopineet; yli kahden peninkulman päässä kartanos- ta asuvan talonpojan oli lupa suorittaa päivätönsä rahana).⁴⁵

Taulukko 1

Aatelille lahjoitettujen talonpoikien suoritukset kruunulle suhteessa kruunulle pidätettyihin tiloihin vuoden 1644 jälkeen

	Säteri -rajap.	Vapauspenink.	Muut
Vuot. vero	0	0	0
Epävarmat	0	0	0
Ylimääräiset	0	0	1/2
Tuomariverot	0	1	1
Kymmenykset	0	1	1
Väenotot	0	0	1/2

23

Lähde: Ågren, *Adelns bönder och kronans*, s. 13 (1 = sama rasitus kuin kruunulle pidätetyillä)

Aatelinen muodosti jollekin tilalleen tai tiloilleen säterin hankkimalla sen perustamiseen luvan kuninkaalta tai maaherralta – käytännössä usein vain ilmoittamalla oikeestaan viranomaisille. Säteri antoi muuhun rälssimaan verrattuna suuremmat verovapaudet myös aateliselle samassa kylässä kuuluville rajapiiritiloille (rå och rörshemman) sekä vapauspeninkulman sisällä sijaitseville tiloille (frihetsmilshemman). Sätereitä perustettiin osaksi vain verojen minimoimiseksi. Vain osa niistä muutettiin suurviljelmiksi (silloinkin pienviljelymenetelmin

viljellyiksi suurviljelmiksi). Esimerkiksi tanskalaisiin sätereiden pelto-pinta-aloihin verrattuna vain harvat suomalaiset säterit ansaitsivat suurviljelmän nimen. Säterioikeuksiin liittyi velvollisuus rakentaa kartanorakennus ja pitää sitä kunnossa.⁴⁶

Suomen rälssitilojen tilejä on 1600-luvulta säilynyt vain paikoin ja katkelmallisesti.⁴⁷ On mahdotonta päästä tarkkaan selvyyteen siitä, oliko kruunun alaisuudessa raskaampaa elää kuin aatelin vai mahdollisesti päinvastoin. Tämä ei johdu yksin aatelisten tilimateriaalin vähäisyydestä ja puutteellisuudesta vaan myös siitä, ettei päivätöitä ja muita työvelvollisuuksia täydellisesti tai lainkaan kirjattu eikä niitä enempää kuin väenottorasitustakaan voi helposti mitata rahassa. Aatelin alaisuudessa olevat rälssitalonpojat asettivat suhteellisesti puolet vähemmän sotilaita kuin kruunulle pidätetyt talonpojat (kronans behållna bönder) (säterin ja sen lähiympäristön nauttiessa täydellistä vapautusta väenotoista); tosin sotien aikana rälssitalonpojat joutuivat usein luopumaan asemansa lievennyksestä.⁴⁸ Rälssitalonpojat saivat korvata sotilasrasituksensa lievyiden isännälleen vuokranlisänä tai päivätöinä.

24

On siis huomattava, että niin perintö- kuin kruunun talonpojat olivat joko kruunulle pidätettyjä ja sille veronsa maksavia tai sitten aatelille luovutettuja, jolloin edelliset olivat sukuoikeuksiaan yhä hallitsevia perintörälssitalonpoikia (skattefrålsebönder) ja jälkimmäiset sukuoikeudettomia rälssilampuoteja. Aatelin vanhat rälssitalonpojat olivat rälssilampuotien toinen pääryhmä. Kruunu ei edes teoriassa lukenut aatelin vanhoja rälssitiloja omaan reviiiriinsä muuten kuin määräämällä niille manttaaliluvun ja kirjaamalla vastaavat epävarmat ja ylimääräiset verot; sitä vastoin se piti yhä kirjaa lahjoituksella, kaupalla tai panttina veloista aatelille luovutetuista uusista rälssitiloista viemällä kirjoihinsa niiden vuotuisen ja epävarmat ja ylimääräiset verot sellaisina kuin se itse oli ne aikanaan kantanut. Vanha rälssimaa oli siis perusluontoisesti vapautettu vuotuisesta verosta; kaikista muista rälssimaan todellisuudessa nauttimista verovapauksista oli erikseen säädetty. Uutta rälssiä käsiteltiin maakirjoissa yhä vero- tai kruunun tiloina niiden lahjoitusta edeltävän maanluonnon mukaan eli ne kuuluivat teoriassa yhä kruunun reviiiriin toisin kuin vanhat rälssitilat. Nämä olivat aatelin täydellistä omaisuutta, jonka periytymistä eivät mitkään rajoitukset säädelleet. Uusi rälssi oli perinnöllistä. Tosin vähälukuisia ja oikeastaan lainvastaisia allodiaalilahjoituksia lukuun ottamatta kruunu sääteli lahjoitusten periytymistä niin, että esimerkiksi Norrköpingin päätöksen tilat saattoivat periytyä vain suorassa polvessa miespuoliselle jälkeläiselle; jos sellaista ei ol-

lut, tilat palautuivat kruunulle.⁴⁹

Ruotsalaista talonpoikaa ei ollut sidottu turpeeseen, vaan hänellä oli muuttovapautensa tallella paitsi jos hän oli velkaa eli rästeissä isännälleen. Hänen oli jäätävä tilalleen, kunnes hän oli selvittänyt velkansa. Tällaisessa tapauksessa ei Eino Jutikkalan mukaan oltu kovinkaan kaukana maaorjuudesta.⁵⁰

Suomen läänien veropohja ennen reduktiota ja sen jälkeen

Taulukko 2

Rälssiksi lahjoitetut, läänitettyt, myydyt ja pantatut verot hopeataalareina Suomen neljässä läänissä

	TKU-Pori	UM-Häme	Viipuri	Pohjanmaa
1653	117889	77430	71800	55843
1655	121851	77402	74054	
1670	114353	74615	56300	53839
1695	16510	21364	5970	2612

25

Lähteet: KA, 7250, 7257, 7313, 7399, 7956, 7961, 8001, 8071, 8610, 8616, 8667, 8714, 9137, 9155, 9209. Pohjanmaan läänistä ei ole säilynyt vuoden 1655 eikä 1670 pääkirjaa (landsbok), joten läänin vuotta 1670 korvaava luku on otettu vuodelta 1669. Viipurin läänin vuoden 1670 pääkirja on niin ikään kadonnut ja tilalla on vuoden 1671 luku. Uudenmaan ja Hämeen läänissä samasta syystä vuoden 1694 luku.⁵¹

Yllä olevista luvuista näkyy, että aatelin rälssivapauden perusteella nauttimien verojen määrät olivat 1670 lähes yhtä korkealla tasolla kuin ennen vuonna 1655 säädettyä neljänneksenperuutusta, josta aateliset yleensä suoriutuivat maksamalla neljännesosanveroa (neljäsosa vuoden 1632 jälkeen lahjoitetuista veroista; siitä oli sitä paitsi melko helppoa saada vapautus).⁵² Poikkeuksena lähes ennallaan pysyneisiin rälssivapauksiin oli Viipurin lääni, jonka rälssimaat menettivät haluttavuuttaan venäläisten vuosien 1656–1660 ruptuurisodan⁵³ aikana Itä-Savoon sekä naapurialueille Inkerinmaalle ja Käkisalmen läänin tekemien hyökkäysten johdosta. Luultavasti muutoksessa

näkyi kuitenkin myös kruunun tietoinen pyrkimys parantaa Viipurin läänin sotavoimien taloutta.

Vuonna 1670 Turun ja Porin läänissä ilman läänintalouteen kuumumatonta Ahvenanmaata kaikki kruunun lyhennykset⁵⁴ (avkortningarna) eli virallisesti vahvistetun verovapauden pohjalla saamatta jäävät verot olivat yhteensä 187 408 hopeataalaria ja kruunun käyttämät varat (kruunun vuosimenot) (anordningarna) 127 052 taalaria. Uudenmaan ja Hämeen läänissä lyhennykset olivat samana vuonna 114 471 ja kruununmenot 82 706 taalaria. Viipurin läänissä 1671 olivat lyhennykset / kruununmenot: 143 735 / 111 736 ja Pohjanmaan läänissä 1669: 75 718 / 33 954 taalaria. Turun ja Porin ja Uudenmaan ja Hämeen lääneissä kruunu oli siis lahjoittanut aatelille lähes yhtä paljon veroja kuin läänintalouden käytettävissä olevat ja käyttämät verot.⁵⁵ Jos aatelille lahjoitetut verot olisivat olleet kruunulla, läänintalouden käyttämät varat olisivat lähes kaksinkertaistuneet.

Enemmän tai vähemmän samanlainen tilanne vallitsi lähes kaikissa varsinaisen Ruotsin lääneissä maan pohjoisosaa Norrlandia lukuun ottamatta. Käytännössä kruunu oli kuitenkin luovuttanut aatelille tuloistaan huomattavasti vähemmän kuin puolet, koska sillä oli muitakin suuria tulonlähteitä kuin verot, ennen kaikkea tullitulot. Tullitulot kerättiin ulkomaankaupan Tukholmaan keskittämisen vuoksi melkein kokonaan Suomen ulkopuolella niin, että Turun ja Porin läänissä niitä kertyi 1670 vain 12 592 hopeataalaria - 1 % Ruotsin ja Suomen (ilman voittomaita, myös ilman Skoonea, Hallantia ja Blekingeä) tullituloista. Saman läänin talouden koko volyyymi (kruunun käyttämät varat) oli 1670 2,7 % koko valtakunnan (Ruotsin, Suomen ja voittomaiden) talouden volyyymista eli huomattavasti enemmän kuin sen osuus tullituloista. Suomen neljän läänin talouden volyyymi samalla tavoin laskettuna oli 1670-luvun alussa 8,9 % koko valtakunnan talouden volyyymista eli vaatimatonta luokkaa. Suomen läänien taloutta voidaan verrata koko valtakunnan talouteen myös lyhentämättömien verojen ja muiden tulojen puolesta, jolloin niiden osuudeksi tulee 13,0 %. Koska Suomen läänien tulot olivat enemmän verotuloja kuin koko valtakunnan ja verotuloihin tehtiin huomattavat lyhennykset (= luvallisesti maksamatta jäävät verot), ensiksi mainittu luku 8,9 % kuvaa oikeammin Suomen läänien osuutta koko valtakunnan taloudesta.⁵⁶ Voittomaihin ja Inkerinmaan kylkeen hallinnollisesti kuuluvaa Käki-salmen lääniä ei tuolloin ole laskettu Suomen lääniksi.

Valtakunnan vuoden 1669 pääkirjan päälaskelman debet-puolen mukaan kruunun lyhennykset olivat 2 076 721 hopeataalaria ja kruunun käyttämät varat yhteensä 4 634 857 taalaria. Rälssilyhennyksiä

kaikista lyhennyksistä oli 1 371 631 taalaria. Rälssin verovapaudet olivat siis koko valtakunnan mitassa noin 30 % kruunun käyttämistä varoista eli huomattavasti vähemmän kuin Lounais-Suomen lääneissä. Päälaskelman kredit-puolen mukaan kruunun kaikki tulli- ja kaivostulot (vain Ruotsista ja Suomesta) olivat 1 668 155 taalaria ja kaikki tulot (ml. tulli- ja kaivostulot) lyhentämättöminä Ruotsista ja Suomesta 4 661 719 taalaria ja koko valtakunnasta voittomaat eli Etelä-Ruotsin entiset tanskalaiset maakunnat sekä balttilaiset ja saksalaiset maakunnat mukaan lukien 6 831 761 taalaria. Kruunun kaikkien tulojen suurin tuloerä olivat tietenkin verotulot.⁵⁷

Rälssimaan osuus kaikesta voidaan ilmaista myös manttaaleina. Vuonna 1655 vanhan ja uuden rälssin osuus kaikista manttaaleista oli 65 % Ruotsissa ja 58 % Suomessa. Pelkän vanhan rälssin samalla tavoin lasketut osuudet olivat 20 % Ruotsissa ja 5 % Suomessa.⁵⁸

Kruunun ja aatelin edut poikkesivat joka tapauksessa jyrkästi toisistaan armeijan ja yleensä kruunun talouden toimintaedellytysten turvaamiskysymyksessä. Tarvittiin verraten huonosti mennyt sota Brandenburgia ja Tanskaa vastaan 1674/5–1679 ja täysi-ikäinen ja tarmokas kuningas Kaarle XI (1672–1697) niin aatelittomien säätyjen esillä pitämät vaatimukset lahjoitettujen verojen peruuttamisesta takaisin kruunulle muuttuivat propagandasta hallituksen toimintaohjelmaksi. Samalla valtakunta siirtyi yksinvaltiuteen.

Vuodesta 1680 lähtien toimeen pannun ison reduktion tuloksena Suomen läänien talous muuttui niin, että vuonna 1695 Turun ja Porin läänin (ml. Ahvenanmaa) lyhennykset olivat 159 967 hopeataalaria ja kruununmenot 257 577 taalaria. Uudenmaan ja Hämeen lääni 1694: 87 529 / 178 461; Viipurin lääni 1695: 84 475 / 157 988; Pohjanmaan lääni 1695: 12 766 / 123 519 (lyhennykset / kruununmenot).⁵⁹ Reduktion toteuttaminen laajensi siis kruunun talouden veropohjaa huomattavasti kaikissa läänissä. Aatelilta kruunulle palautetuilla tiloilla oli kuitenkin usein liian korkeat verot, minkä vuoksi niille oli myönnettävä verohelpotuksia. Siksi kaikkien lyhennysten määrä 1695 ei vuoteen 1670 verrattuna ollut laskenut niin paljon kuin rälssiverovapauksien määrä. Reduktio ei koskenut aatelin vanhastaan omistamia vanhoja rälssitiloja.

Suomen väestöstä valtaosaa puhui 1600-luvulla äidinkielenään suomea ja vain vähemmistö (arviolta vajaa viidennes)⁶⁰, ruotsia. Viimeksi mainitut asuivat maan länsi- ja etelärannikolla. Talonpoikien yläpuolella olevat säädyt olivat kokonaan tai pääasiassa ruotsinkielisiä niin, että porvarien joukossa oli jonkin verran suomea ja saksaa äidinkielenään puhuvia. Jonkinlainen suomen kielen taito oli maassa

asuvan yläluokankin parissa yleinen. Talonpoikien ja rahvaan äidinkiielellä ei ollut mitään merkitystä heidän sosiaalisen asemansa kannalta. Vaikka suomen kielellä ei ollut minkäänlaista virallista asemaa, kaikki hallituksen tärkeinä pitämät määräykset ja tiedonannot luettiin suomenkielisissä pitäjissä suomeksi jumalanpalvelusten yhteydessä kirkkojen saarnastuolista. Tämän tutkimuksen kysymyksenasettelulle ei ole olennaista, kumpaa kieltä kunkin tässä mainitun pitäjän ja tilan rahvas puhui. Mainittakoon kuitenkin, että Ahvenanmaa sekä Parais-ten, Tenholan, Siuntion, Espoon, Helsingin, Sipoon ja Porvoon pitäjät olivat kokonaan tai pääosin ruotsinkielisiä ja Perniö ja Lohja sijaitsivat kielirajalla niin, että niissä puhuttiin kumpaakin kieltä.

TALONPOJAT AATELISTON ALAISUUDESSA

Aatelisten vuokrat ja kruunun verot

Valtaneuvos Jesper Matsson Cruusin perillisille (hänen leskelleen Brita De la Gardielle) kuuluneesta Sipoon pitäjän⁶¹ Hitån tilasta ja siihen liittyneistä noin 35 talonpoikaistilasta (noin 20 manttaalia) on säilynyt tietoja talonpoikien tilalle maksamasta vuotuisesta vuokrasta. Hitån maakirja käsittää vuodet 1639–1642 sekä 1643–1644. Noin 2/3 talonpoikaistiloista oli uutta rälssiä (ostorälssiä ja kolme tilaa ikuis-ta rälssiä eli allodialiluovutuksia) ja kolmannes vanhoja rälssitiloja. Luultavasti useimmat ensimmäisestäkkin ryhmästä olivat menettäneet sukuoikeutensa. Verrattaessa näiden 1643–1644 maksamaa vuokraa läänintilien vastaaviin veroihin⁶² havaitaan, että verotuotteita (parseeleja) on perinpohjaisesti muutettu eivätkä kummankin maakirjan ns. kruununarvoja käyttävät verojen rahamääräiset arvot vastaa toisiaan. Hitåta lähellä olevilla tiloilla vuokran arvo on yleensä vain aavistuksen tai jonkin verran pienempi kuin kruunun vuotuisen ja epävarmojen verojen, mihin vuokria on verrattava. Kruunun pääkirjasta (landsbok) näet näkyy, ettei pääosa Hitån lampuotitiloista maksanut kruunulle epävarmoja veroja eli ne kuuluivat niistä Kustaa II Aadolfin privilegioilla 1612/17 vapautettuihin rajapiiri- tai vapauspeninkulman alaisiin tiloihin (rå och rörs- och frihetsmilshemman). Vain kolme kaukana Tuusulassa sijainnutta taloa maksoi puolta osaa epävarmoista veroista kruunulle ja kahden niistä Hitån omistajalle

maksama vuokra olikin siksi huomattavasti alle kruunun maakirjan vuotuisen ja epävarmojen verojen – kolmannen tosin vain niukin naukin.

On kuitenkin ilmeistä, etteivät erot johdu pelkästään veroparaseelien muuttamisesta ja muista veroteknisistä seikoista vaan tilanomistaja on käyttänyt oikeuttaan määrätä lampuotien vuokran niihin tuotteisiin ja sille tasolle, joka sopi niin hänelle itselleen kuin lampuotitiloillekin. Hitästä kauempana olevat lampuodit⁶³ olivat saaneet hoidettavakseen tilanomistajan karjaa (inventaarikarjaa) eli sen vaatima työpanos ja heinä ja rehut kuuluivat näkymättömänä osana vuokraan – näkyvänä osana olivat inventaarikarjasta suoritettavat teuraseläimet ja tuotteet. Vastaavasti voimme olettaa, että Hitån lähellä olevat lampuodit tekivät kirjoihin viemättömiä päivätoita (varmaan kaukaisemmatkin mutta vähemmässä määrin). Hitån kartanon (oikeastaan vain kolmannesmanttaalin tilan) vaatimattoman tuoton perusteella päivätyörasitus on ollut pieni. Tosin päivätyövelvollisuus on voinut koskea myös Cruusin suvun suomalaisten tilusten veroy. tuotteiden lastausta ja kuljetusta Ruotsiin, sillä Hitå oli satama- paikka.

30

Hitån alaisten vanhojen rälssitilojen kartanon maakirjan mukainen vuokra antaa vuokrasitukseksi manttaalia kohden 25,6 hopeataalaria ja muiden rälssitilojen 29,9 hopeataalaria. Muiden rälssitilojen kuormaan on lisättävä vielä kolmen tuusulalaisen tilan kruunulle maksamat puolikkaat epävarmat verot, jolloin ryhmän manttaalia kohden laskettu rasitus nousee 30,6 hopeataalariin. Koko Porvoon kihlakunnan kaikkien muiden kuin vanhan rälssin (eli perintötilat, kruununtilat ja kaikki muut rälssitilat) kruunun tilien mukainen verorasitus on vuonna 1644 28,4 hopeataalaria manttaalia kohden.

Näiden lukujen pohjalla ja muistaen vielä kirjoihin kokonaan viemättömät päivätyöt on syytä olettaa, että Hitån rälssilampuotien vuokrasuoritukset vanhaa rälssiä lukuun ottamatta olivat suunnilleen samalla tasolla kuin jos tilat olisivat olleet kruunulle pidätettyjä. Tilan manttaaliluku vastasi tietenkin sen veronmaksukykyä vain varsin likimääräisesti ja tämä likimääräisyys tekee Hitån kahden tilaryhmän keskimääräiset vuokrasitusluvut jossain määrin epävarmoiksi erityisesti ottaen huomioon sen, että kysymyksessä on kaikkiaan hie man vajaat 20 manttaalia.

Kuitenkin tässä uskalletaan väittää, että yllä mainittu päätelmä todennäköisesti pitää paikkansa, muun muassa siksi, että se vastaa sitä Margareta Reveran ja Kurt Ågrenin tutkimustulosta, että vanhojen rälssitilojen vuokrat (ml. työvelvollisuudet) olivat tileissä muita tiloja

ja jopa muita rälssitiloja alhaisemmat: aivan kaikkia vanhojen rälssitilojen päivätöitä ei näet lainkaan viety tileihin. On vaikea sanoa, selittäisikö tämä seikka Hitän tilaryhmien keskimääräisen räsituksen eron. Monet Hitän vanhoista rälssitiloista sijaitsivat kuitenkin kauempana Hitästä, mikä varmasti rajoitti päivätöiden teettämismahdollisuuksia.

Kokonaan eri asia on vielä, saiko Hitän kartanon omistaja kanteuksi kaiken sen, mihin kartanon maakirja hänet oikeutti. Tilojen veroja ja vuokria jäi kaikkialla Suomessa hyvinäkin vuosina rästiin toistuvista katovuosista puhumattakaan. Hitän todellisesta vuokra- tuotosta ja rästeistä ei ole tietoja. Hitän lampuotien vuokrat oli joka tapauksessa räätälöity talonpoikien maksukyvyyn, heidän todellisuudessa tuottamien tuotteidensa ja niiden myyntinäkymien mukaisesti suunnilleen kruununverotuksen tasolle paitsi vanhojen rälssitilojen, joilla oli varmaan joitakin kirjoihin viemättömiä räsituksia.⁶⁴

On todennäköistä, että vanhojen rälssitilojen ja niiden lampuotien asemaa sääтели yhä se vanha keskiaikainen ajattelu, että heruussuhteessa piili molemminpuoliseen etuun perustuva moraalinen velvoite. Koska kunkin tilanteen mukaisen avuntarpeen määrä ei voinut olla ennalta tiedossa ja oli siis periaatteessa rajaton, sitä ei yritetty määritellä.⁶⁵ Tämän vuoksi myöskään kruunu ei vinyt maakirjoihin enemää ylimääräisiä apuverojaan kuin eräitä työvelvollisuuksia. Voi myös ajatella, että aateliset jättivät vanhan rälssin lampuotien kokonaisrasituksen muihin alaisiinsa talonpoikiin verrattuna vähäisemmiksi, koska ensiksi mainitut olivat täysin kiistattomasti heidän talonpoikiaan toisin kuin uusi rälssi, jonka verot pelkästään oli lahjoitettu ja jonka räsituksista kruunu yhä piti kirjaa ikään kuin demonstroidakseen, että lahjoitus voitaisiin tarvittaessa peruuttaa. Muita alemmat räsitukset viestittivät ainakin teoriassa, että vanhat rälssitalonpojat olivat aatelisten isännän sydäntä lähellä ja hänen erityisessä suojeluksessaan. Käytännöllinen seikka, määrittelemättömi- en räsitusten takaama reservi, verhoutui ideologian tasolla isännän erityissuosion osoitukseksi.

Rälssitalonpoikien isännälleen maksamista vuokrista saadaan tietoja myös kreivi⁶⁶ Clas Tottin Siuntion pitäjän Sjundbyn ja Lohjan pitäjän Gerknäsin (Kirkiniemen) kartanon alaisista, 1640- ja 50-lukujen vaihteessa noin 70 tilasta (yli 30 manttaalia). Kirjanpito on tosin varsin sekavaa, sillä luettelot tilojen vuokrista on tehty enimmäkseen niiden myymistä tai panttaamista silmällä pitäen. Vuonna 1630 syntynyt Clas Åkesson Tott ja hänen äitipuolensa Christina Brahe eivät näet omassa taloudessaan osanneet taitoa saada menonsa vastaa-

maan tulojaan. Useista syistä johtuen kaikkia Tottin tiloja ei voi identifioida kruunun maakirjoista. Tottin maakirjassa joidenkin tilojen veroluvut ja manttaalimäärät poikkeavat kruunun vastaavista.

Tottin maakirjassa ”rälssitiloilla” on manttaalilukuun nähden yleensä korkeampi vuokra kuin ”perintötiloilla”. Niiden korkeampi vuokra johtui enimmäkseen siitä, että niille oli sijoitettu kartanon inventaarikarjaa. Tämä seikka määritteli ”rälssitilat”, sillä niiden joukossa oli sekä perintötiloja että sukuoikeutensa menettäneitä; sitä paitsi Tottin ajan jälkeen ilmeni, että talonpojilla oli sukuoikeuksien säilymisestä usein eri käsitys kuin kartanolla. Teurastettavat eläimet nostivat vuokran arvoa, vaikka todellisuudessa talonpojan oma panos oli tuolloin eläinten hoitoon tarvittavaa työtä ja heinää ja rehua. Täälläkin tilanherra on suvereenisti järjestänyt vuokrat kruunun maakirjasta poiketen oman etunsa ja tilojen todellisen viljelysuunnan mukaisesti.

Yleensä vuokrat (vuotuiset vuokrat) jäivät alle kruunun maakirjan verojen (vuotuisen ja epävarmojen verojen), mutta joissakin tapauksissa ylittivät ne. Toisaalta taas vaikeuksissa olevien tilojen vuokria oli reippaasti alennettu kruunun vastaavista. Tällainen tilanne vallitsee Ruotsin Riksarkivetissa olevissa, vuosina 1645 ja 1666 tehdyissä maakirjoissa, jotka Tottien tekemistä maakaupoista johtuen eivät ole lähimainkaan identtiset: Clas Tott myi Sjunbyn kuningatar Kristiinalle (1644–1654) vuonna 1654 (kuningatar auttoi tällä kaupalla suosikkiaan) ja sittemmin se lahjoitettiin uusille isännille siirtyäkseen 1660 kaupalla Uudenmaan ja Hämeen läänin maaherralle vapaaherra Ernst Johan Creutzille. Gerknäs siirtyi 1666 Tottilta edellisen veljelle, vapaaherralle ja valtaneuvokselle Lorentz Creutz vanhemmalle (ja parin vuoden kuluttua edelleen Suomen kenraalikuvernöörille Herman Flemingille).

Vuokrien lisäksi tulivat vielä päivätyöt, joiden määrän kruunu oli säädellyt vain perintöoikeutensa säilyttäneiltä talonpojilta (vuodesta 1652). Sjunbyn vuoden 1654 maakirjan mukaan viisi talonpoikaa tai tilaa teki vuodessa 12 päivätyötä ja yksi talonpoika 18 kappaletta. Näillä oli kartanon tulkinnan mukaan sukuoikeutensa tallella. Muut joutuivat tekemään kesällä kaksi päivätyötä viikossa kartanolle. E. J. Creutzin maakirjassa (vuodelta 1658 tai myöhemmältä ajalta) Sjunbyn talonpojille oli nyt vuotuisen veron lisäksi merkitty myös epävarmat verot, mikä lisäsi kokonaisvuokrasummaa laskuperusteista riippuen viidenneksellä tai kolmanneksellä. Maakirjan mukaan talonpojat suorittivat kuitenkin epävarmat veronsa päivätöinä, joten mitään todellista muutosta Tottin aikaan nähden ei ollut tapahtunut. Teoriassa tosin Sjunbyn talonpoikien vuokrien kokonaisrasitus oli

nyt suurempi kuin kruunun maakirjan mukaiset verot. Creutzin tarkoituksena ei liene ollut sinänsä nostaa talonpoikien kirjanpidollista vuokrasummaa vaan saada kaikki talonpojat mukaan lukien perintötalonpojat tekemään entistä enemmän päivätoita. Kun päivätoille pantiin selkeä vastikehinta, talonpoikien oli entistä vaikeampi kieltäytyä lisätyistä päivätoista.

Creutzin ajalla 1670-luvun alussa Sjunbyn lampuotien päivätyövelvollisuutta nostettiin vielä asiakirjaväärennöksellä. Talonpojilta vietiin tuolloin verorästien perusteella sukuoikeuksia, jotta heidän päivätoitään voitiin lisätä.

Sitten on vielä Tottin vuoden 1641 maakirja (Ruotsin Riksarkivissa). Se käsittää Hämeen ja Satakunnan erämaapitäjien sekä myös Viipurin ja Käkisalmen läänien tiloja. Verrattaessa ensiksi mainittuja kruunun maakirjoihin havaitaan, että Tottin vuokrat ovat lähes järjestään korkeammat kuin kruunun verot. Asialle ei ehkä kuitenkaan kannata antaa liikaa painoa, sillä "vuokrankorotus" saattoi olla vain nimellinen ja tarkoitettu nostamaan myytävien tilojen kauppahintaa. Toinen vaihtoehto on kuitenkin, että Tottien hallinto oli katsonut sisämaan kruununverojen tason liian alhaiseksi ja pyrkinyt parantamaan tilojensa tuottoa yleiskorotuksella.⁶⁷

Kreivi⁶⁸ Gustav Carlsson Hornin ostorälssitilalla Meltolassa Paimion pitäjässä (kaikkiaan noin 20 manttaalia) talonpojat oli luokiteltu vanhoiksi ja uusiksi lampuodeiksi, varmaankin ensisijaisesti sillä perusteella, että vain ensiksi mainituilla oli kartanon inventaarikarjaa. Vanhojen lampuotien vuokrat (vuotuinen vuokra) olivat 1650 korkeammat kuin kruunun vuotuinen vero, ilman heille annetun inventaarikarjan osuutta, jonka tuotto teuraseläiminä ja tuotteina meni tilanomistajan hyväksi (eläinten hoito- ja ylläpitokustannusten vähentämisen jälkeisen tuoton jäädessä lampuodille). Sitä vastoin vuotuinen vuokra mukaan lukien inventaarikarjan osuus jäi niukin naukin alemmaksi kuin kruunun vuotuisen ja epävarmojen verojen summa. Viimeksi mainittuja kartano ei ollut lainkaan säilyttänyt vanhoille lampuodeille.

Uusien lampuotien vuotuinen vuokra oli lähes sama kuin kruunun vuotuinen vero, johon sitä oli yritetty rinnastaa. Sen lisäksi nämä suorittivat epävarmat verot, jotka nekin lankesivat tilanomistajalle. Vuoden 1644 aatelisprivilegiot olivat näet vapauttaneet kaiken rälssimaan (nyt myös muut kuin rajapiiri- ja vapauspeninkulmatilat, joilla tämä vapaus oli entuudestaan ollut) epävarmoista veroista. On pidettävä lähes varmana, että vanhat lampuodit suorittivat inventaarikarjan hoitotyönä vähintäänkin sen, minkä aavistuksen vähem-

pinä vuokrina olivat voittaneet. Lisäksi tulivat vielä päivätyöt. Vuoden 1631 tilien mukaan lampuodit olivat joutuneet tekemään niitä peräti kolme viikossa.⁶⁹

Porin kreivikunnassa, Uudenkirkon ja Laitilan pitäjien valtaosan käsittäneessä Vaasaporin (Vasaborg) kreivikunnassa sekä Perniön latokartanossa (Bjärnä ladugård) eli Näsegårdissa vuokrat suoritettiin periaatteessa kruunun maakirjan suuruisina.⁷⁰ Yllä olevasta voi nähdä, että vaikka aateliset saattoivatkin yksittäistapauksissa poiketa vuokrissaan kruununveroista, nämä kuitenkin eräitä poikkeuksia lukuun ottamatta muodostivat ylärajan aatelisten kantamille vuokrilille. Sen, minkä aateliset veronmaksukykyisten tilojen vuokrissa antoivat anteeksi, he yrittivät ottaa takaisin päivätöinä.

Suomen kenraalikuvernöörinä 1637–1640 ja 1648–1651/54 toiminut kreivi⁷¹ Pietari (Per) Brahe poikkesi selvästi siitä käytännöstä, ettei vuokria nostettu yli kruununverojen. Hänen varsinaissuomalaisilla lahjoitusmaillaan Marttilan pitäjän Juvan kartanossa määrättiin vuonna 1648 sopimusvuokrat (stadgeränta). Niin Marttilassa kuin Brahen Paraisten tiloillakin vuokrien lisäksi tulevat, päivätöitä korvaavat heinät tai myöhemmin rahat (Marttilassa) tai silakkatynnyrit (Paraisilla) nostivat, erityisesti Paraisilla, vuokrat selvästi korkeammiksi kuin niitä vastaavat vuotuiset ja epävarmat verot ja karjarahojen puolikkaat. Määrätessään päivätöistä aatelistavallan kannattaja Brahe sivuutti kysymyksen talonpojan sukuoikeudesta tai sen puuttumisesta irrelevanttina.

34

Marttilan Juvalla peräti runsaasti yli puolet sen alaisista tiloista ja manttaaleista oli autiona tai nautti muuten virallisesti tunnustettua veronmaksuvapautta 1648–1662, joten käytännössä Marttilan kaikkiaan noin 100 manttaalia tuottivat vähemmän kuin Paraisten puolta vähemmät manttaalit. Brahe luovutti neljänneksenperuutuksessa Marttilan ja Paraisten lahjoitukset 1663 kruunulle, mutta otti Marttilan maidensa parhaat tilat ja Paraisten tilansa itselleen valtakunnan-drotsin palkkatiloina. Kun koko Marttilan kaikista manttaaleista oli 1663 autiona 34,6 %, Brahen sikäläisillä palkkatiloilla autiona oli vain joka kymmenes manttaali. Samalla Marttilan palkkatilojen sopimusveroja tarkastettiin enimmäkseen korkeampaan suuntaan, ilmeisesti pois jäävän päivätyökorvauksen kompensoimiseksi. Marttilan sopimusverot yhteensä olivat nyt 14,6 % ja Paraisten verot laskutavasta riippuen noin 16–18 % (ml. päivätyösilakat) korkeammalla tasolla kuin tilojen vastaavat kruunun maakirjan mukaiset verot. Tämä ei kuitenkaan ollut talonpoikien kannalta ainoa epäkohta, sillä asemansa muutoksen vuoksi Marttilan ja Paraisten palkkatilat joutuivat maksa-

maan karjarahojen toisenkin puolikkaan kruunulle mutta valtakunnandrotsille menevää sopimusveroa ei kuitenkaan sillä perusteella alennettu. Valtakunnandrotsin palkkatulot käsittivät vain vuotuiset ja epävarmat verot eli kreivi ei enää ollut oikeutettu saamaan karjarahojen puolikkaita, mutta käytännössä hän piti vähintään vastaavan korvauksen itsellään. Brahe paransi siis joka käänteessä etujaan eikä kruunukaan palkkatilamuutoksessa jäänyt näppejään nuolemaan. Tätä kaikkea voi kutsua oivalliseksi verosuunnitteluksi, johon Brahen korkean aseman vuoksi eivät uskaltaneet puuttua eivät toiset ylhäiset eivätkä hänen alaisensa talonpojatkaan.⁷²

Lopuksi vanhan rälssin vuokrasta ja järjestelyistä muutamia esimerkkejä. Ensiksikin Lammin Porkkala, jonka vanhemmassa maakirjassa rälssitalonpojilla oli viljatynnyreinä ja vuodelta 1689 olevassa uudemmassa maakirjassa useampina eri tuotteina määritelty vuokra.⁷³ Kun tilat olivat enimmäkseen vanhaa rälssiä, niille ei kruunun maakirjassa ole vertailukelpoista kruununveroa, etenkin kun vuoden 1678 maakirjan mukaan jotkut Porkkalan alaisista tiloista oli pidetty aikaisemmin kruunun maakirjan ulkopuolella eikä niillä ollut siellä edes tilalukua tai manttaalia.⁷⁴ Porvoon pitäjän Kialan ja Boegårdin kartanoissa itse säterikartanon ja sen rajapiirin alueella käytettiin vuosisadan viimeisellä neljänneksellä torppareita. Kialan torpparit tekivät 1675 koko vuoden ympäri viikon päivätöitä vuokransa vastineeksi. Heillä täytyi olla useampia henkiä taloudessaan, koska kesällä vaadittiin päivittäin kahden hengen (ei siis välttämättä miehen) ja vielä hevosen työt. Talvella vaatimuksena oli yksi henkilö tai mies ja hevonen joka päivä.⁷⁵ Saman pitäjän kartanot Järnböle ja Hornhattula olivat 1676 kahdanviljelyssä.⁷⁶

Vuorovaikutus aatelistiloilla: Perniön kartano

Perniön latokartano eli Näsegård⁷⁷ kuului vuodesta 1642 alkaen kreivi⁷⁸ Carl Gustav Wrangelille ja käsitti enimmillään noin 70 tilaa ja 60 manttaalia, useimmat Turun ja Porin läänin Perniössä ja loput Uudenmaan ja Hämeen läänin Tenholassa. Kartanon alkuperästä johtuen suurin osa sen tiloista oli entisiä kruununtiloja eli vailla sukuoikeutta. Wrangel hallitsi niitä joko Norrköpingin päätöksen mukaisena lahjoituksena tai ostorälssinä. Vuodelta 1655 peräisin oleva maakirja, jonka perusteella vuokria kerättiin, ilmoitti talonpoikien vuokran yk-

sittäisinä parseeleina. Aivan kuten Hitässä ja Tottilla parseelit eivät vastanneet kruunun maakirjan käyttämiä eivätkä vuokrien rahassa lasketut määrät olleet täysin samat kuin kruunulla (vuotuinen ja epävarmat verot), mutta Perniössä oli jo 1655 pyritty likimääräiseen vastaavuuteen.⁷⁹

Jo Wrangelin lahjoituskauden alussa kultakin talonpojalta vaadittiin kaksi päivätyötä viikossa.⁸⁰ Päivätyörasitus kohdistui eritoten kartanon lähiympäristön talonpoikiin. Perniön latokartanon voutina 1650-luvun puolestavälistä alkaen ollut Per Skarp vaati päivätyötä kolme tai jopa neljä viikossa. Hän vetosi Tukholmasta saamiinsa vaatimuksiin toimittaa enemmän tuotteita ja tavaraa sinne. Skarp kohteli talonpoikia ankarasti ja väkivaltaisesti. Wrangelin läänitysten Ruotsin pääkonttori toimitti 1662 tutkimuksen talonpoikien Skarpista tekemistä valituksista. Tämä tunnusti vain heittäneensä kerran erästä talonpoikaa kuivalla kuusenoksalla; niin ikään hän oli lyönnein ajanut päivätyöihin raavaiden miesten sijasta lähetettyjä piikoja ja nuoria renkejä koteihinsa. Niin kuin usein tällaisissa tapauksissa tutkimus ei ollut puolueeton, vaan talonpoikia painostettiin luopumaan kanteistaan. Valituksen Wrangelille jättänyt Hästön Bertil ei ollut edes läsnä tutkimuksessa - ei varmaankaan uskaltanut näyttäytyä. Vuosina 1663–1664 konttori sai kuitenkin tarpeekseen omapäisestä ja väkivaltaisesta voudista. Hänen tilinsä tarkastettiin tiheällä kammalla ja niistä löydettiin jonkin verran virheellisyyksiä voudin eduksi ja Wrangelin tappioksi. Vouti kaatui siis omaan mielivaltaansa ja talonpoikien valituksiin.⁸¹

Perniön kartanon talonpojat, joista valtaosa oli menettänyt sukuoikeutensa, olivat päivätyöiden määrän suhteen paljon heikommassa asemassa kuin lahjoitusmaiden perintötalonpojat (skattefrälsebönder). Gustav Hornille kuuluvan Espoon kartanon alaisuudessa oli vuonna 1653 32 perintötalonpoikaa. Kartano ehdotti näille yhden viikoittaisen päivätyön tekemistä talvella ja kahden kesällä, mikä olisi korvattu melko pienellä vuokrahelpotuksella ja puolitetulla rasituksella laivamiesten asettamisessa. Talonpojat eivät tähän suostuneet, minkä vuoksi heille jouduttiin myöntämään valtiopäivien perintötalonpojille edellisenä vuonna säätämät melko vähäiset päivätyöt (18 päivätyötä vuodessa kokotilalta) ilman vuokrahelpotuksia.⁸² Sukuoikeudettomat talonpojat kruunu oli sitä vastoin jättänyt ilman lainsäädännön antamaa tukea väntämään kättä kartanonsa kanssa päivätyöiden määrästä.

Siten Eurajoen käräjät määräsivät vuonna 1689 sukuoikeutensa menettäneet Vuojoen kartanon talonpojat täyttämään kuuliaisesti

päivätyövelvollisuutensa ja alistumaan siihen, että heiltä oli kultakin takavarikoitu tekemättömistä päivätöistä härkä; päivätyövelvollisuus ei oikeuden mielestä ollut epätavallisen korkea, niin kuin talonpojat väittivät, vaan herrasväen vapaassa harkinnassa. Vuokraaja Johan Nordmanilla oli ollut oikeus lyödä suutaan soittanut talonpoika käsirautoihin, koska kartanon haltija kenraalimajuri Axel Wachtmeister⁸³ oli antanut määräyksen tällaisesta menettelystä niskuroitsijoiden varalta. Kenraalimajuri oli valtuuttanut pehtorin myös heittämään niskoittelijat kartanon vankisäilöön, mihin keinoon Nordman ei kuitenkaan ollut turvautunut. Vankisäilön olemassaolo niin täällä kuin monessa muussakin kartanossa osoitti, että rahvas pidettiin kovan kartanokurin alla. Kartano-oikeus eli kartanonherran kurinpito-oikeus oli lainsäädännöllisesti voimassa vain vuosina 1671–1675, mutta käytännössä sitä sovellettiin laajasti.⁸⁴

Kruunun tileihin oli vanhastaan merkitty, että Perniön latokartanon talonpojat, joiden maat käsittivät 29 tilaa ja manttaalia, maksoivat epävarmoja veroja vain puolilla manttaaleilla eli 14,5 manttaalin mukaan.⁸⁵ Kartanon vuoden 1655 maakirja, joka jo mainittiin, määritti vuokrat tältä pohjalta. Ruotsin konttorissa laadittiin samana vuonna kuitenkin toinen maakirja, jossa myös latokartanon rajapiiritiloille (äsken mainitut talonpojat: 28 tilaa ja manttaalia) merkittiin täydet epävarmat verot sekä myös ylimääräiset verot. Viimeksi mainittujen osalta kartano kirjasi itselleen kaiken sen, minkä kantamisesta kruunu oli luopunut. Tarkoitus oli varmaan katsoa, miten paljon enemmän kartano voisi tuottaa ja joskus sopivassa tilaisuudessa ryhtyä tuumasta toimeen. Kartanolla oli periaatteessa oikeus tällaiseen korotukseen, sillä rajapiiritalonpojat eivät maksaneet kruunulle muuta veroa kuin henkirahat; korotuksessa ”unohdettiin” kuitenkin talonpoikien kartanolle työllään maksama vuokra.⁸⁶

Vuodesta 1663 alkaen vuokria ryhdyttiin kantamaan korotetuin perustein. Vuokrankorotus oli voimassa viitisen vuotta. Vuodesta 1668 alkaen latokartano vuokrattiin rykmentinkirjuri Johan Jacob Lundhille. Vuokraksi määrättiin 1 600 hopeataalaria eli kartanon alaisten talonpoikien verot. Kartanon muun tuoton (mm. päivätöiden synnyttämän hyödyn) vuokraaja sai lukea omaksi hyväkseen. Talonpojat valittivat kuitenkin nyt vuokrankorotuksesta. Wrangel tai hänen konttorinsa joutui toteamaan valituksen aiheelliseksi ja vuokrankorotus peruttiin (paitsi puolia ylimääräisiä veroja, joita kartano ei ollut vielä 1650-luvulla kantanut). On ilmeistä, että epävarmoja veroja oli alun perin puolitettu niiden runsaiden päivätöiden hyvittämiseksi, joita talonpojilta vaadittiin. Lundhin aikana palattiin siis

lähtöruutuun eikä siinä kaikki, vaan talonpoikien vastahakoisuuden vuoksi arrendaattori joutui ajoittain tyytymään vain yhteen päivätyöhön viikossa.

Saavutettu voitto ei suinkaan merkinnyt sitä, että talonpojat olisivat nyt vapautuneet esimiestensä saappaan alta. Vuonna 1669 suoritetussa tutkimuksessa heidät painostettiin irtisanoutumaan heidän nimissään Lundhista valituksen tehneestä Hästön Erik Bertilssonista. Tämä mies - mahdollisesti aiemman valittajan Hästön Bertilin poika - oli tutkimuksen mukaan lyönyt laimin tilansa hoidon ja päivätyönsä ja hänen tilalleen tarvittaisiin ahkerampi mies. Näin Lundh yritti kosta Erikille sen, että tämä oli sovittanut Skarpin viittaa hänen harteilleen. Vuonna 1676 tehdyn kruunun rästiluettelon mukaan Erik kulki kerjuulla, mutta käytettävissä olevien lähteiden perusteella on mahdotonta sanoa, oliko 1668–1671 ja uudelleen vuodesta 1675 alkaen vuokraajana toiminut Lundh todella häätänyt hänet.

Konttorissa oli Skarpin erottamisen ja kartanon vuokraamisen yhteydessä tavoiteltu selvästi uutta taloudellista etua Wrangelille. Lundhin maksettavaksi määrätty vuosiarenti oli näet 1 600 hopeataalaria eli suunnilleen sama kuin kaikkien (myös rajapiirin ulkopuolisten) talonpoikien vuokrat 1 620 taalaria, mutta kun epävarmoja veroja alennettiin, arentikin jouduttiin laskemaan 1 400 taalariin.⁸⁷ Hyöty korotuksesta olisi siis langennut Wrangelille eikä Lundhille. Vielä 1650-luvulla ja 1661 talonpoikien vuokrat (ilman ylimääräisiä veroja) olivat olleet yhteensä vain vajaat 1 200 taalaria,⁸⁸ joten korotus oli ollut huomattava, etenkin kuin se oli kohdistunut vain osaan talonpojista.

Skarpin joutuessa eroamaan Perniön kartanon talonpojilla oli maksamattomia vuokria rästissä 2 700–2 800 hopeataalaria, jotka jouduttiin antamaan anteeksi Wrangelin näkemättä niistä äyrityistäkään. Hänen Ruotsin konttorinsa laskelmien mukaan kartano oli kuitenkin Skarpin voutikautena 1655–1663 tuottanut kreivin tarpeisiin Ruotsiin noin 8 560 taalaria eli keskimäärin 950 taalaria vuodessa Tukholman hintojen mukaan laskettuna.⁸⁹ Perniöstä lähetettiin Ruotsiin paitsi maa- ja karjatalouden tuotteita myös erilaisia rakennustarvikkeita, joiden kaikkien tuottamisessa tarvittiin talonpoikien päivätöitä. Se seikka, että tilasta (kartanosta) katovuosinakin koitui tuottoa hyvistä vuosista puhumattakaan, selittää, miksi Wrangel ja muut aateliset saattoivat elää talonpoikien alituisten rästien kanssa. He yrittivät peräi niitä parhaansa mukaan, mutta alituisten katovuosien vuoksi keinot olivat usein vähissä.⁹⁰ Päivätöitä ei kuitenkaan täällä niin kuin ei missään muuallakaan jäänyt rästiin, vaan aateliset

saivat aina kaiken sen mihin olivat oikeutettuja tai ainakin sen minkä tarvitsivat.

Eräässä latokartanon muistiossa ehdotettiin rästejä itselleen keränneiden talonpoikien irtisanomista tilaltaan ja kelpvollisempien hankkimista, mutta ainakin tilien ja muiden tila-asiakirjojen mukaan vain yhden Tenholan pitäjän Kosken kylän talonpojan sukuoikeuksien hankkimiseksi ja hänen häätämisekseen ryhdyttiin toimiin.⁹¹ Kun tiloja oli kaikkialla autiona ja niihin oli vaikea löytää uusia viljelijöitä edes määrääikäisen verovapauden turvin, enempiä kruunulla kuin aatellisillakaan ei ollut varaa joukkomittaisiin häätöihin. Suurvaltaset pitivät pysyvää työvoimapulaa yllä.

Vuonna 1670 Wrangel joutui myöntämään talonpoikiensa yhteenlaskettuihin vuokriin 19 %:n veronalennuksen (förmedling), joka koski kaikkein suurimmissa vaikeuksissa olevia talonpoikia. Toisin sanoen oli epärealistista kuvitella voivansa periä kaikki vuokrat täysimääräisinä vaan päinvastoin niihin oli myönnettävä helpotuksia.⁹² Tässä Wrangel, paitsi kumarsi tosiasioita, myös noudatti hyvän ja oikeudenmukaisen isännän mallia. 1670-luvulla Perniön talonpoikien vuokrat (ilman rästien niihin tekemää lovea) olivat vain niukin naukin yli tuhat hopeataalaria ja kun kartano jälleen vuodesta 1675 lähtien vuokrattiin, vuokra määrättiin tuhanneksi hopeataalariksi.⁹³ Kartanon tuottoisimmat ajat olivat siis auttamatta takana. 1670-luvun puolenvälin kadot koettelivat viljelijöitä, kartanoita ja kruunua täällä⁹⁴ niin kuin kaikkialla Suomessa.

Wrangel ja hänen alaisensa sekä toisaalta Perniön kartanon talonpojat yrittivät siis voittaa itselleen etua toisen kustannuksella, kartano tavoittelemalla lisää vuokraa ja päivätöitä ja talonpojat valittamalla ja muuten painostamalla (vastahakoisuuttaan osoittamalla). Viimeksi mainittujen valitukset todettiin usein totuudenvastaisiksi tai ainakin liioitelluiksi, mutta valitusten logiikkana oli liioittelulla kiinnittää huomiota todellisiin epäkohtiin. Talonpojat pitivät vaivojensa lähteenä kartanon voutia tai vuokraajaa, ei kreiviä. Osittain he varmaan aivan aidosti ajattelivat näin, osittain eivät: kumpikin osapuoli käytti hyväkseen oikeudenmukaisen isännän ja uskollisen alustalaisen roolipeliä.⁹⁵ Oikeudenmukaisen isännän mallin ei kuitenkaan tarvinnut olla aatellisellekaan pelkkää teatteria, vaan velvoite, jonka hän joko tunsu omakseen – varmasti näin teki Wrangel – tai sitten ei. Toisaalta hän tai hänen hallintonsa mielellään kokeili, alistuisivatko talonpojat vuokriensa ja rasisustensa korottamiseen. Taloudellinen etu antoi herkästi korkealle moraalille korvapuustin. On yhtä lailla riittämätöntä selittää talonpojan tai hänen aatellisen isäntänsä

toimintaa pelkästään joko rationaalisilla etulaskelmilla tai sitten ideologiaalla; kummallakin oli osansa.

On epäselvää, miten paljon valtakunnan mahtimiehellä Wrangelilla oli aikaa perehtyä Perniön kaltaisen melko perifeerisen kartanon asioihin, mutta ratkaisipa talonpoikien valitukset kreivi itse tai hänen hallintonsa, on pakko tunnustaa, että painostuksella säästetty valitustie ("kreiveissä käynti") oli talonpojille kaikkea muuta kuin hyödyttöä puuhaa. Puhuminen vuorovaikutuksesta (täysin epätasa-arvoisten osapuolten vuorovaikutuksesta) ei siis ole perusteetonta. Wrangel joutui menettelemään samoin kuin kruunu eli tunnustamaan sen yhteiskuntasopimuksen, jonka kullekin tilalle maakirjaan viedyt rasiukset muodostivat.

Porin kreivikunta: vuorovaikutusta ja kurinpalautusta

40

Gustav Hornille lahjoitettiin vuonna 1651 Porin kreivikunta, joka käsitti noin 370 tilaa ja 230 manttaalia Ulvilan, Kokemäen ja Huittisten pitäjissä; lisäksi tuli vielä Vampulan ostorälssitila (n. 50 tilaa ja 30 manttaalia). Kreivin kuoltua 1657 kreivikunta siirtyi hänen puolisolleen Sigrid Bielkelle. Porin kreivikunnan historia on kirjoitettu kahdestikin⁹⁶, joten tässä ei ole mitään syytä käsitellä kuin aiheen kannalta kaikkein tärkeimpiä seikkoja.

Porin kreivikunnan talonpojat maksoivat vuokransa periaatteessa kruunun maakirjan perusteella. Tämä ei ollut talonpojalle mikään etu ainakaan siinä tapauksessa, että alentamattoman vuokran päälle tuli lisätty päivätyövelvollisuus.⁹⁷ Tosin vuokrien rästytyminen teki aina talonpoikien vuokrataakan kasvun näennäiseksi. Kun kreivikunta käsitti vain kohtuullisen osan pitäjiensä tiloista (ainoastaan Huittisissa enemmistön niistä), sen ei onnistunut monopolisoida alueensa tilinpitoa ja sulkea kruunu melkein sen ulkopuolelle, kuten tapahtui esimerkiksi Vaasaporin kreivikunnassa. Sukuoikeutensa menettäneet talonpojat pantiin tekemään niin paljon päivätöitä kuin kreivikunta tarvitsi.⁹⁸ Tilanne oli ilmeisesti tässä suhteessa kreivikunnan kannalta tyydyttävä eikä sen tarvinnut yrittää entisestään lisätä laajan alueensa talonpoikien päivätöitä. Niinpä kreivikunta ei pyrkinyt systemaattisesti hankkimaan itselleen rästeissä olevien talonpoikien sukuoikeuksia.⁹⁹ Päivätöitä tehtiin mm. Porin ja Koiviston kartanoihin, Kokemäenjoen kalastamoihin, Noormarkun sahalle ja Huittisten Loiman myllyyn.

Vuokria jäi kreivikunnassa jatkuvasti ja eritoten katovuosina saa-

matta ja rästiin niin kuin kaikkialla muuallakin Suomessa. Vuonna 1664 mitätöitiin 6 646 hopeataalarin edestä rästejä ja niitä jäi perintään 5 136 taalaria. Vouti Pähl Pählsson Callian vuonna 1665 laatiman rästiluettelon mukaan talonpojilla oli maksamattomia vuokria rästissä 7 265 hopeataalaria. Vanhimmat rästit olivat kreivikunnan perustamisajalta. Callian rästiluettelot ovat täynnä hänen myrkyllisiä luonnehdintojaan ja toimenpide-ehdotuksiaan rästejä itselleen keränneistä:

”bekymrar sig intet om sin räntas eller restens avbetalning, dugde väl till knekt”, ”oförmögen och en stor bov, har ingen försorg om sina utlagor utan döljer årsväxten”, ”dricker så länge han kan få och ölet på nejden räcker”, ”vore bättre att annan åbo sattes på samma hemman”, ”måste betala resten eller mista bördsrätten”.

Rästiluetteloiden antamaa kuvaa vuokranmaksuhaluttomuuden yleisyydestä vuokranmaksukyvyttömyyteen verrattuna ei voi sellaisenaan uskoa, mutta sittenkin vaikuttaa todennäköiseltä, että osa rästiläisistä niskuroi tahallaan.¹⁰⁰

Käytännössä Callia ei pystynyt toteuttamaan uhkauksiaan kuin pahimpien niskuroitsijoiden kohdalla. Kreivikunnan tilien ja maakirjojen perusteella vain muutama talonpoika menetti rästeistä sukuoikeutensa ja tuli hädetyksi tilaltaan; pari heistä merkittiin väenotossa irtolaisiksi, mutta he eivät joutuneet sotilaiksi. Sotilaaksi kirjoittamisella heitä vähintäänkin painostettiin palkkaamaan itselleen sijainen eli kysymys oli paitsi henkisestä myös taloudellisesta painostuksesta. Kruunun rästilueteloista kuitenkin näkyy, että myös muutamia muita kreivikunnalle rästeissä olevia talonpoikia todella häädettiin tilaltaan ja joitakin myös kirjoitettiin sotilaaksi. Sukuoikeutensa menettäneiden passittaminen kilometritehtaalle kävi vaivattomasti, kun vain oli sopiva syy (esimerkiksi rästejä). Asia tuli monessa tapauksessa käräjille vain, jos häätö riitautettiin. Jotkut hädetyistä perheineen joutuivat tarttumaan kerjäläisensauvaan ja yksi, Huittisten Jalanojan Henrik Grelsson, nääntyi lopulta nälkään.¹⁰¹

1670-luvun alkupuolella Callia joutui suuriin vaikeuksiin, kun muutamat hädetyistä huittislaisista ryhtyivät valittamaan hänestä Turun hovioikeuteen ja kreivitär Sigrid Bielkelle ja valtakunnan ylimmille tahoille Tukholmaan. Callian oma veli, kruununvouti Henrik Pählsson Callia tuki vielä valittajia väittämällä veljensä perineen valittajilta liikaa vuokraa antamatta kuittia. Veljesten ristiriita johtui muun muassa kreivikunnan verorästeistä kruunulle. Kysymys oli ylipäättään

kruunun ja kreivikunnan hegemoniataistelusta. Pähl Pählssonilla oli täysi työ saada kreivitär uskomaan häntä eikä valittajia. Hän korosti kirjeissään, että jos valittajia ei pantaisi vastaamaan rästeistään varojen puutteessa vaikka kujanjuoksuilla, muutkin talonpojat jättäisivät vuokransa maksamatta eikä kukaan uskaltaisi enää ottaa häädetyn tilaa itselleen. Callia nujersi käräjien ja laamanninoikeuden itselleen ja kreivikunnalle suosiollisilla päätöksillä valittajat. Heistä tuli pennittömiä kulkureita.¹⁰² Tällainen kurinpalautus ei enää ollut interaktiota vaan repressiota.

Täälläkin talonpojat (tai ne heistä, jotka ryhtyivät niskuroimaan – vastustus laajassa Porin kreivikunnassa ei ollut niin yleistä kuin se Perniön kartanon piirissä näytti olevan) pitivät kiusaajanaan voutia ja hakivat oikeutta häntä vastaan kreivittäreltä sekä Turun hovioikeudelta, joka toisin kuin paikalliset oikeusasteet ei ollut kreivikunnan ohjailtavissa.

Vuoden 1675 kato pani Huittisten köyhät turvautumaan oman kädenoikeuteen ja varastelemaan viljaa sieltä, missä sitä oli. Muutamat sotilaaksi pestautuneet muodostivat varaskoplan, joka uhkaili väkivallalla ja kylän polttamisella. Huittisten ylimääräiset käräjät käsitelivät parinkymmenen syytetyn asian ja määräsivät yhden kuolemantuomion ja sakkoja ym. Osaa ei ollut edes tavoitettu. Mukana oli naisiaikin. On vaikea sanoa, olivatko kaikki toimineet yhdessä tuumin. Varasliigan toiminnassa ei tarvitse nähdä nimenomaan kreivikunnan vastaista protestia, mutta kato lieveilmiöineen pani yhteiskuntarauhan säilymisen kovalle koetukselle.¹⁰³

Pähl Pählsson Callia ja kreivikunnan inspektori Hans Hansson Gode eivät vähimmässäkään määrin ummistaneet silmiään katovuosien talonpojille aiheuttamalta ahdingolta. He pyysivät alituisen Gustav Hornia ja Sigrid Bielkeä myöntämään talonpojille kylvöviljaa ja antamaan helpotuksia vuokrissa ja rästeissä¹⁰⁴ ja näin myös usein toimittiin. Liiallinen joustamattomuus olisi vain vienyt talonpojat perikatoon, jolloin heiltä ei olisi saatu sitäkään vähää kuin myöntämällä helpotuksia. Pitempiaikaisia veronalennuksia (förmedlingar) kreivikunnassa ei kuitenkaan harrastettu juuri lainkaan (paitsi aivan lahjoituskauden lopussa), mikä sitten osaltaan johti suurten rästien kertymiseen, erityisesti Huittisten pitäjässä, jossa toisin kuin Ulvilassa oli vähän veronmaksukyvyttömyyden ja asumattomuuden perusteella veronmaksusta vapautettuja autiotiloja.¹⁰⁵ Tässä suhteessa täällä meneteltiin joustamattomammin kuin esimerkiksi Perniössä tai myös kruunuun verrattuna.

Porin kreivikunta tuotti kolmesta viiteen tuhanteen hopeataalaria

vuodessa.¹⁰⁶ Kun tuotto (talonpoikien vuokrat lyhennysten ja rästien huomioon ottamisen jälkeen sekä kartanoiden maanviljelyksen ja karjanhoidon ym. sekä kalastamoiden tuotto kustannusten vähentämisen jälkeen¹⁰⁷) oli kaikesta huolimatta hyvä, ei rästien kertymisestä lopultakaan tarvinnut välittää, etenkin kun tätä epäkohtaa oli mahdotonta perustavasti korjata. Niin Perniön latokartano kuin Porin kreivikuntakin olivat omistajilleen vuodesta toiseen maallista mammonaa jauhava sampo. Kaikki suinkin liikenevät resurssit siirrettiin heidän käyttöönsä Ruotsiin. Aivan samoin menettelivät myös Kokemäenkartanon (Kumogård) omistajat ja varmaan lähes kaikki Ruotsissa asuvat aateliset.

Kreivikunnan suhteet kruunuun olivat koko ajan jännittyneet. Ne kilpailivat talonpoikien vähistä resursseista, jotka eivät riittäneet kummankin vaatimiin verosuorituksiin.¹⁰⁸ Kun kreivikunta ei osittain katojen ja osittain resurssien jatkuvan Tukholmaan siirtämisen vuoksi pystynyt tilittämään verosaataviaan kruunulle, Turun ja Porin läänin maaherra Harald Oxe uhkaili 1670-luvun puolessavälissä Pähl Pählsson Calliaa vankeudella ja jopa hengenmenolla eli ei kohdellut voutia tavallista irtolaista kummempaan. Neljänneksenperuutuksen uhka tilojen luovuttamisen muodossa väikkyi kreivikunnan yllä ja myös toteutui.¹⁰⁹ Tällaisessa tilanteessa Callia ja monet muutkin lahjoitusmaiden voudit joutuivat ottamaan talonpoikiensa pyrkimykset paljon enemmän huomioon kuin varmaan sisimmässään tahtoivat. Callian rästiluetelot kuvastivat hänen todellista käsitystään talonpojista. Käytännössä hän joutui koville jo pahimpien pukareiden kanssa. Hän karkotti heidät ja yksittäiset silmätikukseen valitsemansa rästiläiset tiloiltaan, mutta joutui jättämään loput velvollisuuksiaan laimin lyövät rauhaan.

Kokemäenkartanon tulehtuneet yhteiskuntasuhteet

Skottilaisperäistä suomalaista sukua oleva kenraali Arvid Forbus, vuodesta 1652 vapaaherra ja seuraavasta vuodesta alkaen valtaneuvos, ryhtyi paaluttamaan itselleen Kokemäen kuninkaankartanoa ja sen maita 1640-luvun lopussa ja vakiinnutti ne rälssimaikseen 1650–1651. Forbuksella oli Kokemäen pitäjässä vuonna 1664, lisättyään vielä 1660-luvulla entisestään rälssimaitaan, noin 50 manttaalia, pääasiassa Norrköpingin päätöksen mukaisina lahjoituksina. Hän olkoon

esimerkkinä aatelisesta, joka toisin kuin kukaan toisista jo mainituista ylhäisaatelisista ei edes näön vuoksi pyrkinyt olemaan näille kohutuullinen ja oikeudenmukainen isäntä vaan pyrki voittamaan näiltä seurauksista piittaamatta lain ja hallintokäytännön sallimissa rajoissa mahdollisimman paljon etua itselleen.

Eri puolilla Suomea olevilla rälssimaillaan Forbus yritti saada talonpojat suostumaan kruunun maakirjan mukaisten vuokrien sijasta sopimusvuokraan, jossa nimenomaan päivätyövelvollisuutta nostettiin. Hänen Uudenkylän pitäjässä päivätöistä, ratsupalveluksesta ja sukuoikeuksien kahmimisesta aikaan saamistaan rettelöistä puhutaan tuonnempana. Sikäläiset tapahtumat tunnetaan vanhastaan hyvin. Forbus sai kuitenkin myös Kokemäenkartanon talonpojat heti vastaansa. Jo 1648 vouti Henrik Jöransson ilmoitti Forbukselle, etteivät Kokemäen Ylistaron kylän lampuodit halunneet tehdä heille asetettua yhtä viikoittaista päivätyötä. Vouti järjesti niskuroijien johtajan junkkari Jöran Hornin avulla sotilaaksi Liivinmaalle. Toinenkin vastahakoinen sai tehdä hänelle seuraa.

Turun ja Porin läänin maaherra Lorentz Creutz vanhempi toimi usein kruunun ja aatelin käyttämänä sovittelijana talonpoikien niskurointijutuissa. Creutz tuli kesällä 1649 Kokemäelle ja kutsui talonpojat koolle. Uppiniskaisimmat pakenivat metsään, mutta maaherra antoi ottaa muutamia heistä kiinni ja heittää nämä kartanon vankisäilöön. Silloin talonpojat lupasivat tehdä kaksi viikoittaista päivätyötä. Muuan talonpojista oli lyönyt Henrik Jöranssonia eikä häntä saatu käräjille teostaan vastaamaan, sillä hän kuoli hukkumiskuoleman. Creutz oli Forbuksen ”rakas veli” ja valvoi tämän Suomen ulkopuolella oleskelevan mahtimiehen etua tämän tiloilla.

Talonpojat valittivat nyt Suomen kenraalikuvernöörille Pietari Brahelle kohtuuttomana pitämästään päivätyöasituksesta ja Brahe määräsi Creutzin sovitteluun. 18.2.1651 tehty sopimus koski nimenomaan sukuoikeuksiaan yhä hallitsevia talonpoikia. Ne menettäneitähän kruunu ei tukenut, vaan heidän oli itse sovittava isäntänsä kanssa päivätöistään niin hyvin kuin vain taisivat. Sopimuksen mukaan perintötalonpojat olivat vapaat maksamaan vuokransa kruunun maakirjan mukaan eikä Forbuksen määräämä sopimusvuokra velvoittanut heitä. Koska he olivat aikaisemmin tehneet päivätöitä kruunun kartanoihin, heidän oli tehtävä nyt Forbukselle yksi viikoittainen päivätyö paitsi heinäkorjuu-aikaan kolmessa viikossa vain kaksi päivää.¹¹⁰

Kokemäenkartanon perintötalonpojat maksoivat kruunun maakirjan mukaisia vuokria kuitenkin vain pari vuotta, kunnes heidät tai-

vuteltiin tai painostettiin siirtymään samanlaiseen sopimusvuokraan kuin heidän sukuoikeutensa menettäneet kohtalotoverinsa. Kartano ei tähän aikaan pitänyt päivätöistä lainkaan kirjaa, mutta sopimusvuokraan siirtyneiden päivätyövelvollisuus pysyi luultavasti sellaisena kuin se oli 1651 määritetty. Se oli laiha lohduitus, sillä perintötalonpoikien sopimusvuokrat olivat nyt selvästi korkeammat kuin kruunun maakirjan mukaiset olivat olleet. Varmaankin he joutuivat näin korvaamaan Forbukselle muita vähäisemmät päivätyönsä. Vuokrien korottaminen oli tietenkin vastoin sitä sopimusta, jonka maaherra Creutz oli 1651 neuvotellut. Forbukselle sopimus näyttää olleen vain tilapäisratkaisu, jolla talonpojat saatiin rauhoittumaan ja voittiin aikaa, kunnes perintötalonpoikienkin vuokrataakkaa päästiin nostamaan.

Sukuoikeutensa menettäneiden talonpoikien sopimusvuokrat olivat samalla tasolla tai alemmat kuin kruunun maakirjaan viedyt vastaavat verosuoritukset. Tämän näennäisesti lievän kohtelunsa he kuittasivat Forbukselle tekemällään työllä. Vakiintuneeseen tapaan monilla oli hoidettavanaan kartanon inventaarikarjaa.¹¹¹

Tämäkään muutos perintötalonpoikien asemaan ei riittänyt Forbukselle ja kartanolle, vaan vuoden 1665 maakirjan mukaan, johon päivätyöt oli poikkeuksellisesti kirjattu, jokainen tila muutamaa poikkeusta lukuun ottamatta suoritti viikossa kaksi päivätyötä kartanolle. Vertailu aiempiin vuokriin ja kruununveroihin on tilojen ja mukana kulloinkin olevien verojen identifioimisen vaikeuden vuoksi hankalaa, mutta parin esimerkkitapauksen perusteella näyttää siltä, etteivät perintötalonpojat, sikäli kun he enää sitä edes olivat, saaneet helpotusta vuokraansa korvaukseksi kaksinkertaistuneista päivätyötään.¹¹²

Forbus pyrki tietenkin parhaansa mukaan hyötymään rälssimaisuuttaan, mutta Kokemäenkartanossakin jouduttiin voudin vaihdoksen yhteydessä 1657–1658 mitätöimään suuria määriä talonpoikien vuokratästejä.¹¹³ Vuokrankorotuksista ei siis koitunut niillä tavoiteltua etua paitsi ehkä lisääntyneinä päivätöinä. Tämän hyödyn vastapainona olivat kartanon ja talonpoikien pysyvästi tulehtuneet suhteet. Kun talonpojat sittemmin 1600-luvun lopun suurten muutosten aikaan uskalsivat, he alkoivat laistaa päivätyötään ja näin kartanon alastoman ulosmittauspolitiikan saavuttama ainoakin hyöty katosi sen sileän tien. Ei siis ihme, että esimerkiksi Perniön latokartanossa pelkästään kokeiltiin, miten paljon talonpojat suostuisivat huonontamaan ehtojaan ja sitkeämmän vastustuksen ilmetessä palattiin kruunun maakirjan ja vakiintuneen käytännön mukaiseen tasapai-

notilaan, epäviralliseen yhteiskuntasopimukseen.

Arvid Forbus kuoli 1665 ja Kokemäenkartano periytyi hänen tyttärelleen Sofia Juliana Forbukselle ja tämän miehelle kreivi Axel Julius De la Gardielle¹¹⁴. Reduktiossa kartano siirrettiin 1683 kruunulle, mutta saman vuoden lopussa kuningas Kaarle XI antoi kuitenkin Sofian pitää itse Kokemäenkartanon, koska hänen isänsä oli aikanaan maksanut sen allodiaalioikeuksista; osa kartanon maista jäi Sofialle pelkästään hänen elinikäiseksi rälssiomaisuudekseen. De la Gardie ja hänen puolisonsa joutuivat asettamaan Kokemäenkartanosta ja sen yhteyteen jätetyiltä tiloilta ratsumiehiä.

Kartanon reduktion kourissa ja pitkään myös vuoden 1683 jälkeen vakiintumattomana ja epäselvänä pysynyt asema yllytti talonpoikia taas vastahakoisuuteen päivätöitä kohtaan. He katsoivat mielellään olevansa nyt kruunun alaisia, jolloin Forbusen ja De la Gardien päivätyöt eivät heitä liikuttaneet. Kruunu vaati ylimääräisiä veroja sellaisiltakin rajapiiritalonpojilta, joilta kartano ei ollut niitä kantanut – viimeksi mainittu epäilemättä puristaakseen näiltä enemmän työsuorituksia. Tämä lisäsi talonpoikien haluttomuutta, sillä he arvelivat kernaasti ylimääräisten verojen kuittaavan päivätyöt. Kruununvouti ilmoitti myös välistä talonpojille, ettei näiden tarvitsisi tehdä päivätöitä kartanolle.

46

Jo maaliskuussa 1684 Kokemäen käräjät käsittelivät talonpoikien kieltäytymistä päivätyövelvollisuudestaan. He eivät olleet niitä tehneet, vaikka Turun hovioikeus oli määrännyt, miten päivätyöt oli jaettava nyt väistymässä olevan vuokraajan ja kartanon välillä. Talonpojille luettiin käräjillä kruunun asiakirjat, jotka osoittivat, että entisten omistajien oikeudet oli osittain palautettu voimaan.

Kartano oli kantanut talonpojiltaan sellaisia veroja, joita kruunu nyt piti ominaan. Kun Sofia Forbus ja hänen miehensä jatkuvasti vaativat voutia lähettämään kartanon tuottamia resursseja Ruotsiin, kartano ei pystynyt maksamaan kaikkia verosuorituksiaan kruunulle, minkä vuoksi kruununvouti uhkaili irtaimen omaisuuden tai jopa koko kartanon takavarikoimisella. Suhteet kruunuun kiristyivät aivan samalla tavoin kuin Porin kreivikunnassa 1670-luvulla.

Kreivi De la Gardie antoi vuonna 1684 ohjesäännön vouti Henrik Strandstenille. Tarkoitus oli saada kartano kaikista epäedullisista muutoksista huolimatta hyödyttämään mahdollisimman paljon sen omistajia. Ohjesääntö määräsi muun muassa, ettei voutin tullut antaa talonpoikien tehdä joka viikko kahta sopimusperäistä päivätyötä, vaan niitä oli säästettävä parhaaseen korjuu-aikaan. Lampuotien oli kuitattava rästejään työskentelemällä kartanon rakennustöissä.

Niskoittelijat oli heitettävä muutamaksi päiväksi vedelle ja leivälle kartanon vankisäilöön. Varattomilta oli ulosmitattava heidän rästinsä vaikka korjaamalla heidän satonsa, mutta heitä oli kuitenkin autettava leipä- ja kylvöviljalla.

Viikoittaisten päivätöiden määrä oli siis vuoden 1651 sopimukseen verrattuna kaksinkertaistunut, mutta viimeksi mainittu sopimus oli koskenut ainoastaan perintörälssitalonpoikia ja heidätkin oli viimeistään 1660-luvulla pakotettu tekemään kaksi päivätöitä viikossa. Sukuouikeutensa menettäneet olivat varmaankin aina joutuneet tekemään nämä monissa kartanoissa tavanomaiset päivätöet. Sikäli kuin vuodelta 1860 peräisin olevaan pitäjänhistoriaan voi luottaa, Kokemäen pitäjän talonpoikien pääosa oli 1648–1683 menettänyt sukuouikeutensa. Ei ole tiedossa, hankkiko kartano niitä järjestelmällisesti.

Vuonna 1688 kartano joutui myöntämään talonpojilleen vapauden valita, noudattaisivatko he edelleen sopimusvuokraa päivätöineen vai tekisivätkö he kruunun maakirjan mukaiset vähäisemmät päivätöet ja maksaisivat samalla maakirjan mukaisen vuokran tarkalleen niinä veroesineinä, jotka maakirja luetteli. Mainitun ehdon oli määrä vaikeuttaa jälkimmäisen vaihtoehdon valitsemista, mutta monet päätyivät kuitenkin sen kannalle. Sopimusvuokran päivätöet pysyivät kahtena kesällä, mutta talven päivätöistä vähennettiin toinen, koska kruunu oli sälyttänyt talonpoikien harteille ylimääräiset verot. Talonpoikien tekemät valinnat vahvistettiin käräjillä. Ne muistuttivat heitä kahden edeltävän vuoden aikana osittain tekemättä jääneistä päivätöistä, jotka olisi nyt suoritettava.

Strandsten valitti koko ajan kartanon omistajille talonpoikien vastahakoisuutta. Yksi heistä, Henrik Jakobsson Kuitti, kulki kirves ja puukko mukanaan ja uhkaili juovuspäissään kartanon väkeä, ettei muka yksikään herra voisi ajaa häntä tilaltaan. Kuitenkaan hän ei maksanut edes neljäsosaa vuokrastaan ja ulosteostaan. Muut eivät olleet juuri sen tunnollisempia. Strandsten käräjöi heidän kanssaan kalavesistä, joita talonpojat ensin anastivat kartanolta mutta jotka vouti lopulta palautti käräjätuomiolla kartanolle. Muuan toinen talonpoika sai 1686 käräjillä rästin ulosmittauksen vastustamisesta ja puukon tupesta paljastamisesta sakot. Strandsten kehui seuraavana vuonna takavarikoineensa talonpojilta 150 tynnyriä viljaa.¹¹⁵

Kokemäenkartanon ja sen talonpoikien suhteet olivat varsin keholla tolalla. Kuitenkin voi puhua korkeintaan niskuroinnista; kapi-
noinnista ja kapinasta puhuminen olisi liioittelua.

Vuonna 1688 De la Gardie ja hänen vaimonsa saivat tarpeekseen

Strandstenista, jonka todistettiin kantaneen talonpoikien vuokra-suorituksia omaan taskuunsa. Hänet vietiin käsiraudoissa kuulusteltavaksi Turun linnaan.¹¹⁶

Uusi vouti Johan Asmundsson sai puolestaan lähteä vuonna 1693/1694. Kartanon omistajien mielestä hän oli antanut kaikkein kurjimpien talonpoikien ryhtyä kartanon ratsutilallisiksi ja päästänyt paremmat kruunun alaisuuteen. De la Gardie kieltäytyi myöntämästä voudin talonpojille esittämää helpotusta ja epäili, että jos katoa oli esiintynyt, se oli johtunut huonosta taloudenpidosta eikä niinkään säästä. De la Gardien ja Sofia Forbuksen mielestä vouti oli pitänyt talonpoikien puolta, missä saattoi olla perää, sillä Johan Asmundsson ei valittanut näiden niskuroimisesta toisin kuin edeltäjänsä.¹¹⁷

Maaherra Lorentz Creutz nuorempi leimasi Strandstenin aivan kelvottomaksi mieheksi, joka ei ollut milloinkaan selvänä,¹¹⁸ mutta De la Gardiet ottivat hänen entiseen virkaansa. Creutz ei ollut yhtä läheisissä suhteissa tähän omistajasukupolveen kuin hänen samanniminen isänsä aikanaan Sofian isään. Kokemäenkartanoa kahdanviljelysopimuksella vuodesta 1692 viljelleet talonpojat saivat 1694 De la Gardielta määräyksen ryhtyä maksamaan tätä sopimusta raskaampaa sopimusvuokraa tai lähteä matkoihinsa.¹¹⁹ Strandsten aloitti heti vanhat valitusvirtensä talonpoikien uhmamielisyydestä, mihin edellinen vouti heitä hänen mukaansa oli yllyttänyt. Juuri Strandsten kehotti kreiviä ja kreivitärtä muuttamaan lampuotien sopimusta ja hankkiutumaan vanhoista eroon. Jo seuraavana vuonna 1695 Strandsten tarvitsi maaherran ja kruununvoudin apua, jotta talonpojat saatiin täyttämään velvollisuutensa.¹²⁰

Suomen ulkopuolella asuvien aatelisten oli usein vaikea löytää tiluksilleen rehellistä ja kunnollista voutia, sillä monet viimeksi mainituista käyttivät asemaansa hyväkseen voittaakseen itselleen mahdollisimman paljon etua niin talonpojilta kuin herrasväeltäänkin. Strandstenin ja Asmundssonin ohella muistettakoon Wrangelin vouti Per Skarp ja Perniössä niin ikään voutina vuosina 1671–1674 toiminut Petter Hackes, joka kuoli humalapäissään ja joka itse ja jonka leski teki parhaansa tinkiäkseen isännältään kadon nojalla ylimääräistä hyötyä.¹²¹ Aatelisten ja heidän voutiensä edut eivät suinkaan aina olleet yhtenevät. Hyvä isäntä piti velvollisuutenaan suojella talonpoikiaan voutien väärinkäytöksiltä; sitä paitsi se vastasi myös hänen taloudellista ja ”poliittista” etuaan. Viimeksi mainittu tarkoitti väistettävissä olevien rettelöiden välttämistä. Talonpojat vaistosivat tämän eturistiriidan hyvin valittaessaan voudin ankarista otteista aateliselle omistajalle. Kokemäenkartanon lampuodit tajusivat kuitenkin aivan

oikein, ettei heidän kannattanut toivoa kohteluunsa parannusta isä ja tytär Forbukselta ja Axel Julius De la Gardielta.¹²²

Seuraava esimerkki Forbuksen ja De la Gardien suvun ankarasta ja kovasydämisestä taloudenpidosta saatiin sitten suurena nälkä- ja kuolintalvena 1695–1696¹²³, kun kreivi ja kreivitär kieltäytyivät tyystin kuulemasta ja uskomasta Strandstenin ilmoitusta, ettei talonpojilta voinut odottaa juuri mitään suorituksia, sillä he olivat kuolemassa nälkään. Kreivin tai kreivittären voudille Tukholmasta kirjoittamassa allekirjoittamattomassa kirjekonseptissa toukokuun 12 päivältä 1696, nälänhädän ja korkean kuolleisuuden aikaan, joka ei voinut jäädä havaitsematta myöskään pääkaupungissa, voutia moitittiin siitä, ettei hän ollut noudattanut Kokemäenkartanon lampuotien maaherran kanssa 1694 tekemää sopimusta, joka velvoitti heidät mahdollisesta kadosta riippumatta toimittamaan vuosittain 100 tynnyriä viljaa. Lopuksi kirjeen kirjoittaja, siis joko kreivi tai kreivitär, tiedusteli ivallisesti Strandstenilta, koskiko kato myös voita, sarkaa ja teuraseläimiä, jotka talonpoikien sopimuksen mukaan piti toimittaa herrasväelleen Ruotsiin. Kreivin ja kreivittären ajoittainen puhdistusvimma uhkasi siis jo toista kertaa Strandstenia, mutta tämä välttyi tekemästä taas tuttavuutta käsirautojen ja Turun linnan vankisellien kanssa kuoleamalla toukokuussa 1696.¹²⁴

Aatelisen vallan alla eläminen

Kuningas Kaarle XI lähetti 4.3.1684 Turun ja Porin, Uudenmaan ja Hämeen, Pohjanmaan ja Närken ja Värmlannin maaherroille ja sotilaspäällystölle väenotto-ohjeen, jonka mukaan ei tullut muun muassa sallia, että aateliset määräämällä jatkuvasti saman alustalaistilansa asettamaan sotilaan tavoittelivat sen perikatoa ja sitä kautta sen sukuoikeuksia.¹²⁵ Tällaisesta menettelystä on todellakin tietoa Hämeen Asikkalasta 1640-luvulta.¹²⁶ Kysymyksessä oli Matts Creutzhammar-niminen aatelmies, joka muutenkin yritti kiristää itselleen ylimääräistä etua talonpojiltaan. Aatelisen valta osoittaa alustalaisistaan sopiva mies armeijaan toimi ylipäätään oivallisena kurinpitokeinona.¹²⁷

Ruotsin Länsi-Göötanmaalla, Södermanlannissa ja Upplannissa, Kemiön vapaaherrakunnassa, Espoossa ja Porin kreivikunnassa sukuoikeuksien hankkiminen rästeissä olevilta talonpojilta ei ollut sys-

temaattisen politiikan tulos, mutta tällaisia siirtoja silti esiintyi, joskus suuressakin mitassa. Aatelinen otti sukuoikeudet todettuaan, ettei toivottomasti velkaantuneelta talonpojalta ollut mitään muutakaan saatavissa (Kemiössä ja Espoossa) tai kuulutti niitä yhä uudelleen käreillä lunastettavaksi pakottaakseen talonpojan maksamaan rästinsä (Porin kreivikunnassa). Viedessään sukuoikeudet aatelinen menetti hädettävän talonpojan rästit. Joskus talonpoika möi sukuoikeutensa vapaaehtoisella kaupalla – tietämättömyyttään tai pakon edessä.

Sukuoikeuksien omistamisesta aatelinen hyötyi järjestellessään uudelleen tilojaan (esimerkiksi perustaessaan lisäverovapauksia tuovan säterikartanon), sillä sukuoikeuttaan vailla oleva talonpoika voitiin helposti siirtää mailtaan. Myös päivätöitä voitiin sukuoikeudettomalta vaatia enemmän kuin mitä valtiopäivät olivat perintötalonpoikien osalta säätäneet, mutta toisilla suurtiloilla kuten Porin kreivikunnassa olemassa olevat päivätyöt riittivät. Toisaalla meneteltiin pidättyväisesti, toisaalla – erityisesti Kaakkois-Suomessa (Kaakkois-Hämeessä, Itä-Uudellamaalla ja nykyisessä Kymenlaaksossa) – niin balttilaisperäiset kuin kotoisetkin aateliset hankkivat häikäilemättömin keinoin alustalaistensa sukuoikeuksia.¹²⁸

50

Ratsumiestä varustavat talonpojat vaivasivat Artjärvellä ja muualla Uudenkylän hallintopitäjässä ja Kaakkois-Hämeessä 1600-luvun puolessavälissä rälssimaita omistavan, jo mainitun vapaaherra Arvid Forbuksen mielenrauhaa, sillä ratsupalveluksen nojalla nämä oli vapautettu suurimmasta osasta veroja (ja vastaavista vuokrasuorituksista). Kruunulle ratsupalveluksen suorittaminen oli tärkeämpää kuin aatelmiehen yksityinen etu. Niinpä valtakunnan holhoojahallitus kielsi 1640 Forbusta häätämistä sukuoikeuksiaan hallitsevia ratsutilallisia tilaltaan; sukuoikeutensa menettänyt rusthollari voitiin siirtää Forbuksen hänelle vastineeksi antamalle samanarvoiselle tilalle mutta ratsupalveluksen oli jatkettava ennallaan.

Forbus pystyi kuitenkin erilaisin vippaskonstein ja Suomen korkeiden virkamiesten tuella saamaan ratsutilallisansa luopumaan tästä toimesta ja viemään heidän sukuoikeuksiaan, jolloin vuokrien korottamiselle tai tilajärjestelyille ei ollut esteitä. Vapaaherra Lorentz Creutz vanhempi, Forbuksen ystävä ja kruunun ja aatelin sovittelijana käyttämä mies, joka oli jättänyt Turun ja Porin läänin maaherranviran ja vuonna 1660 nimitetty valtaneuvokseksi, taivutteli 1663 kolme Uudenkylän (Orimattilan Kuivannon) talonpoikaa luopumaan ratsupalveluksesta. Toisia Forbuksen ratsutilallisia Creutz kutsui ”kapinalliseksi” (rebelliska) ja väitti, että turkkilainen ja Rooman keisari voisivat ennemmin sopia keskenään kuin ensiksi mainitut suostui-

sivat luopumaan ratsupalveluksen tekemisestä. Talonpojat tiesivät, että jos he antaisivat tässä periksi, isäntä pääsisi alistamaan heidät vähitellen täysin valtansa alle, kokonaan kruunun korkeiden edustajien heille antamista rauhoittavista takeista huolimatta. Creutz ja Forbus painostivat 1663 (tuloksetta) valtakunnan holhoojahallitusta päätökseen, jolla aatelinen onnistuisi aikaisempaa helpommin järjestämään maanvaihtokaupoilla itselleen epäedulliset ratsutilalliset pois säterimailtaan. Samaan aikaan holhoojahallitus lisäsi Forbuselle uskottuja rälssimaita, joten Forbus ja Creutz järjestivät asioita korkeimmalla mahdollisella taholla ensiksi mainitun eduksi ja ratsutilallisten päänmenoksi.

Forbus huudatti järjestelmällisesti rästeistä kokonaisten kylien sukuoikeuksia itselleen. Hän solmi talonpoikiensa kanssa itselleen uutta etua tuovia verosopimuksia, joissa ei kiinnitetty huomiota sukuoikeuksien säilymiseen. Uudenkylän käräjät vapauttivat kuitenkin 1651 sukuoikeutensa säilyttäneet talonpojat niistä kahdesta viikoittaisesta päivätyöstä, mihin he olivat sopimuksella sitoutuneet, sillä oikeus katsoi valtiopäivien perintötalonpoikien päivätöistä tekemän päätöksen kumoavan Forbusen kanssa tehdyn sopimuksen.

Forbus kohteli talonpoikiaan kehnosti ja sai merkitä saamapuolelle jatkuvat kahnaukset näiden kanssa. Uudenkylän rälssitalonpojat lopettivat esimerkiksi jouluna 1650 päivätöidensä tekemisen Forbuselle. Tuolloin valtakunnassa oli muutenkin levotonta, sillä kuningatar Kristiinan kruunajaisten yhteydessä pidetyillä valtiopäivillä aatelittomat säädyt politikoivat aatelia vastaan ja valtiopäivät ryhtyivät määrittelemään ja rajoittamaan päivätöitä; levottomuus levisi valtiopäiviä laajemmin yhteiskuntaan. Uudenmaan ja Hämeen lääninhallitus ja itse maaherra Erik Andersson Oxe määräsivät toukokesäkuussa 1651 Uudenkylän vastahakoiset talonpojat häättämisen uhalla tekemään sukuoikeustilanteensa mukaiset tavanomaiset ja valtiopäivien säättämät päivätyöt.¹²⁹

Jutikkala toteaa Hämeen historiassa, että ”hiljaisena virtana solui sukuoikeuksia aatelin käsiin.” Ilmeisesti kuitenkin vain harvat Hämeen aatelisista baltteja lukuun ottamatta anastivat määrätietoisesti sukuoikeuksia itselleen. Myös kruunu vei maksamattomista veroista sukuoikeudet.¹³⁰

Loimaan vapaaherrakunnan haltija kreivi Arvid Wittenberg¹³¹ (käytännössä hänen paikalliset edustajansa) hankki jonkin verran tilojen sukuoikeuksia itselleen tilojen vaihtokaupoilla, rahakorvauksella ja näiden rästit mitätöimällä. Wittenberg paalutti näin itselleen paitsi kartanonmaita ja myllykoskia Loimaalla myös asemia Euran Kauttu-

an kosken äyräillä. Kukaan ei valittanut näistä muutoksista toisin kuin Forbuksen transaktioista, joten pakko oli Wittenbergin tai hänen edustajiensa toimissa melko vähäpätöinen kyytipoika.¹³² Vehmaan ja Ala-Satakunnan tuomiokunnassa yksittäisten tilojen sukuoikeuksia kuulutettiin aina välistä käräjillä (niitä oli kuulutettava kolme kertaa sukulaisten lunastettavaksi, joilla oli etulunastusoikeus; myös kruunu ja rälssimaalla aatelinen olivat suvun ulkopuolisiin ostajiin nähden etuoikeutettuja) ja sukuoikeuksia siirtyi aatelisille,¹³³ mutta Wittenbergiä lukuun ottamatta kukaan ei täällä näytä kahmineen niitä määritetysti itselleen.

Helsingin pitäjän Laajasalon kartanon omistajat osoittivat, mihin kaikkeen aateliset saattoivat ryhtyä saadakseen sukuoikeuksia, kalavesiä ja ylipäättäen etua talonpojiltaan. Kysymys lienee tässä tapauksessa ollut paljolti siitä, että nousukkaat paaluttivat itselleen aikaisempaa korkeamman sosiaalisen aseman käytöksellä, jota voi luonnehtia pöyhkeilyksi tai öykkäroinniksi. Aateloitu ja kartanon ostorälssinä itselleen 1648 hankkinut meritullin tarkastaja Augustin Svanström ja hänen jalosukuinen puolisonsa ja leskensä Anna Grönfelt käyttivät ainakin toisen osapuolen mukaan tavoitteidensa saavuttamiseksi pakkoa, kaikenlaista kiusan- ja vahingontekoa sekä tietenkin kruunun maakirjan ylittäviä vuokra- ja työsuorituksia. Annan pääasiallisena kiistakumppanina oli perämiehen leski Brita Henriksdotter, mutta muutamat toisetkin laajasalolaiset katsoivat kärsineensä kartanonomistajien taholta vääryyttä. Jotkut luovuttivat, mutta sinnikäs Brita ei. Hän joutui hakemaan oman perintötillaisen asemansa ja oikeuksiensa vahvistavat päätökset Suomen kenraalikuvernööriltä Herman Flemingiltä (1666), valtakunnan holhoojahallitukselta (1669), Kaarle XI:lta (1674) ja valtaneuvostolta (1675) sekä Turun hovioikeudelta alioikeuksista puhumattakaan, mutta Anna Grönfelt ei suostunut noudattamaan valtakunnan korkeimpien tahojen tahdonilmauksia vaan jatkoi Britan vainoamista. Anna ei elinaikanaan maksanut Turun hovioikeuden 1676 Britalle määräämää sadan hopeataalarin vahingonkorvausta.¹³⁴

Kaikki aateliset eivät suinkaan olleet varakkaita. Kaarle XI salli 1691 taloudelliselta asemaltaan kurjien (miserable) aatelisten ja säätyläisten pitää Turun ja Porin läänissä elinikäiset lahjoitus- ja läänitystilansa. Muilta ne peruutettaisiin heti, surkimuksilta vasta heidän kuoltuaan.¹³⁵ On selvää, että ainakin osa tällaisista tyhjätaskuista yritti parhaansa mukaan parantaa omaa asemaansa omien talonpoikiensa kustannuksella. Ei voi kuitenkaan sanoa, että sellainen käytös olisi rajoittunut vain köyhiin aatelisiin.

Jutikkalalla on Kaakkois-Hämeestä koko joukko tapauksia, joissa aateliset nostivat siellä yleisesti harrastetuilla ja käräjillä vahvistetuilla sopimuksilla alustalaistensa päivätöiden määrän kahteen viikoittaiseen varsin pientä vuokrahelipotusta vastaan. Kun aatelinen vuosisadan alkupuolella perusti lahjoitusmaalleen säterin, aikaisempi asukas sai välistä muutta mutkitta lähtöpassin. Talonpoika saattoi irtisanoutua tilastaan vain, jos hänellä ei ollut rästettä. Vuokrarästit sitoivat hänet tilalleen tavalla, joka ei ollut kaukana maaorjuudesta. Jos rästit muodostuivat haltijalleen ylivoimaisiksi, hän saattoi vapautua niistä karkaamalla tilaltaan. Ratkaistuaan näin luvottomasti ongelmansa karkulaisen oli aloitettava tyhjästä uusi elämä jollakin vieraalla seudulla. Monet katosivat jäljettömiin siinä vaiheessa, kun heidän kruunulta tai aateliselta vapaavuosia vastaan viljelykseen ottamansa tila joutui jälleen verovelvolliseksi. Kartanonomistajat käyttivät kuritusoikeuttaan niskoittelijoihin nähden.¹³⁶

Jokioisten, Pohjanmaan ja Elimäen kiistat

53

Lounaishämäläisen Jokioisten kartanon 1600-luvun alussa lahjoituksena saanut Jesper Matsson Cruus sai talonpoikansa suostumaan sopimusvuokraan, joka korvasi heidän maakirjan mukaiset veronsa ja ylitti niiden mukaiset suoritukset huomattavasti. Aateliset ryhtyivät solmimaan tällaisia vuokrasopimuksia talonpoikiensa kanssa 1600-luvun alussa. Jokioisten talonpojat pyrkivät vuosikymmeniä pääsemään eroon sopimusvuokrastaan ja saamaan suorituksensa samalle tasolle kuin heidän naapureillaan oli, mutta tästä ei tullut mitään, koska kartano kuului Ruotsissa asuville ylhäisaatellisille (mm. Oxenstierna-suvun jäsenelle) ja Suomen maaherrat ja oikeuslaitos katsoivat herkästi asioita näiden näkökulmasta. Koko kiista johtui luultavasti ennen kaikkea siitä, että Cruusin sopimusvuokra ja sen myöhemmät tarkistukset (korotukset) merkitsivät niin suurta muutosta kruununveroihin nähden. Sopimukset asetettiin myös kuulematta riittävästi talonpoikia. Edelleen ongelmia tuottivat suostunta- ja ylimääräiset verot, jotka talonpoikien mielestä kuittautuivat sopimusverolla.

Toisin kuin oli laita Forbuksen kanssa sopimukseen perustuvien päivätöiden määrästä Artjärvellä syntyneessä kiistassa, käräjät eivät vapauttaneet sukuoikeutensa säilyttäneitä Jokioisten talonpoikia

sopimusvuokrasta vaan katsoivat aikanaan tehdyn ja myöhemmin tarkistuksin vahvistetun sopimuksen sitovan näitä ja heidän jälkeläisiäänkin. Kartano ei tavoitellut perintötalonpoikiensa sukuoikeuksia (miksi olisikaan, kun sopimus satoi heitä yhtäläisesti kuin sukuoikeutensa kadottaneita?) ja päivätyötkin asetettiin vuosisadan puolesavälissä lähes samalle tasolle kuin valtiopäivät vähän myöhemmin säätivät perintötalonpoikien osalta eli huomattavasti alle kahden viikoittaisen, joita rälssin alaiset sukuoikeudettomat talonpojat usein joutuivat tekemään. Jokioisten talonpoikien enemmistö oli kuitenkin vielä vuosisadan lopulla perintötalonpoikia.

Talonpojat olivat vastahakoisia niin vuokranmaksussa kuin muissa suorituksissaankin, mistä aiheutui jatkuvia käräjajuttuja ja niiden tiimoilla pienehköjä järjestyshäiriöitä (vakavimpina pidätetyn talonpojan vapauttaminen vankisäilöstä, ulosmittauksen estäminen joukkovoimalla ja väkivallalla uhkaamalla sekä virantoimituksen väkivaltainen estäminen). Käräjät jakoivat joskus ankariakin tuomioita, jotka kuitenkin pantiin lievennettyinä toimeen. Yleensä niskuroitsijoille ropisi reilunpuoleisia sakkoja. Talonpojat lähettivät edustajiaan valittamaan kohtelustaan niin kuninkaalle ja korkeille viranomaisille Tukholmaan kuin kotimaisille viranomaisille. Ajoittain valitukset osoitettiin myös lahjoitusmaan haltijalle. Talonpojat eivät halunneet polttaa kaikkia siltoja takanaan vaan tasapainoilivat näennäisesti uskollisen alamaisuuden ja avoimemman vastarinnan rajamailla.

Jokioisten kartano säästyi reduktiolta, mutta sen perintötalonpojat vapautuivat sopimuspäivätöistään. He pääsivät valtiopäivien päättämille päivätöille ja kruunun maakirjan mukaisille vuokrilta, mutta kartano ei kunnioittanut maaherran ratkaisua vaan vaati sopimusvuokria. Aivan vuosisadan lopussa talonpoikien sukuoikeuksien säilyminen tutkittiin käräjillä. Juttu siirtyi kamarikollegion ratkaistavaksi ja oli yhä päättämättä, kun venäläiset 1713 miehittivät Etelä-Suomen.¹³⁷ Kiistat aiheuttivat Jokioisten omistajalle ja hänen paikallisille edustajilleen paljon harmia ja varmaankin myös taloudellista tappiota niskuroinnin ansiosta menetettyinä vuokrina ja päivätöinä. On kyseenalaista, koituiko korotetusta sopimusvuokrasta loppujen lopuksi paljonkaan taloudellista etua. Arvovaltakysymykseksi pahentuneessa kiistassa kumpikaan osapuoli ei halunnut antaa periksi.

Pohjanmaan kreivi- ja vapaaherrakunnissa lahjoitusmaajärjestelmään tottumattomat ja sitä omien vapaustraditioidensa vuoksi kaivahtavat pohjalaiset talonpojat vastustivat puuttumista paikalliseen itsehallintoon ja ennen kaikkea tervakauppaansa. Aatelisten voutien yritykset pakottaa talonpojat maksamaan veronsa tervana tai rahana

niin, että verotuotteiden arvo laskettiin kruununarvojen sijasta niin korkeammilla verotaksahinnoilla eivät menneet vastalauseitta läpi. Pohjanmaan kaupunkien porvarit tukivat luonnollisesti talonpoikia näiden vastustaessa aatelisten yrityksiä muuttaa tervakaupan ja siihen perustuvan talonpoikien veronmaksun vakiintunutta käytäntöä ja siirtää tervan Pohjanmaalta edelleen viemisen tuoma arvonnisa aatelisten taskuun. Vauras ja itsetietoinen pohjalainen talonpoikaisyhteisö pystyi hyvin estelemään aatelisten paikallisia edustajia. Vastustuksessa mentiin näennäisesti lojaalin ja avoimemman vastustuksen harmaalle raja-alueelle. Väkivaltaan turvauduttiin puolin ja toisin varsin vähäisessä määrin. Kruunulla oli omat eturistiriitansa aatelisten kanssa, mutta sekään ei voinut olla puuttumatta niskurointiin, jonka pari paikallista johtajaa pantiin armotta kuriin ja järjestykseen. Pohjanmaan kreivi- ja vapaaherrakunnat peruutettiin 1675.¹³⁸

Wrede-suvun lahjoitusmailla Viipurin läänin (nykyisen Kymenlaakson) Elimäellä talonpojat kahinoivat läpi 1600-luvun isäntiensä kanssa. Liivinmaalta kotoisin olevat Wredet perustivat kartanonsa talonpoikien maille ja häätivät edelliset asukkaat (mikä ei 1600-luvun alussa ollut mitenkään ainutkertaista). He pakottivat ratsupalvelusta suorittavat oman etunsa mukaiseen järjestelyyn mm. antamalla vääriä tietoja Tukholmaan. Kartanot laajensivat omistuksiaan hankkimalla niittyjä ja kalastuspaikkoja ja ostamalla sukuoikeuksia, joiden arvoa talonpojat eivät ensin ymmärtäneet. Niitä hankittiin myös rästien nojalla. Vuokrista solmittiin sopimuksia, joissa päivätöiden määrää kasvatettiin, koska suurviljelmätyyppinen kartanotalous tarvitsi paljon työvoimaa. Päivätyöt korvattiin mitättömällä verohelpotuksella. Häikäilemättömällä menettelyllään Wredet nostattivat talonpoikaisen paikallisyhteisön puolustukseen ja isäntiään vastaan niin, että ilmapiiri tulehtui pysyvästi eikä sovinnolle ollut edellytyksiä.

Käräjillä talonpojat hävisivät yleensä kanteensa, sillä oikeuden mukaan Wredet olivat hankkineet saavuttamansa edun laillisilla kaupoilla ja sopimusvapauden nojalla. Vuonna 1643 pidetyn oikeusistunnon päätökset lähetettiin Tukholmaan holhoojahallituksen vahvistettavaksi, ennen kuin ne uskallettiin julkistaa vastahakoisille talonpojille. Tällaisella manipulaatiolla vapaapeninkulman sisällä olevien talonpoikien päivätyörasitus nostettiin kahteen viikoittaiseen eli vallinneeseen käytäntöön nähden kaksinkertaiseksi. Yksi Wredeistä oli tuolloin Svean hovioikeuden asessori ja hänen sanansa painoi niin Tukholmassa kuin Suomen hallinnossa ja oikeuslaitoksessa.

Käräjöinti jatkui eikä kuningatar Kristiinan talonpojille antama suojelukirje merkinnyt mitään ylimääräistä sen turvan yli, jonka laki

muutenkin antoi mielivaltaa vastaan kaikille ja erikseen häätöjä vastaan velvollisuutensa hoitaville perintötalonpojille. Käräjät ja hovioikeus totesivat Wredein menetelleen pääasiassa lain vaatimalla tavalla. Joskus heillekin tuomittiin mielivallasta sakkoja. Laillisista sopimuksista talonpojat eivät voineet irtisanoutua. Wredet ulosmittasivat rästejään ja oikeuden vastustelusta määräämiä sakkoja talonpojilta.

Talonpoikien edustajat kulkivat jatkuvasti Tukholmassa valituk-
siaan esittämässä. Rahvas karkotti väkivallalla uhkaamalla kartanon kirjurin ja voudin eräältä riidanalaiselta pellolta. Elimäen kiista kiihdytti mieliä Tukholman valtiopäivillä saakka. Kristiina käski 1651 Turun hovioikeuden langettamaan levottomuuksien johtajalle ja talonpoikien Tukholman-lähettiläälle kuolemantuomion, jota ei lievennettäisi vaan myös pantaisiin toimeen. Myös muita pääniskoittelijoita rangaistiin. Mikään ei enää saanut Elimäen talonpoikia alistumaan heille oikeuden ja hallitsijan välityksellä saneltuihin ratkaisuihin, vaan entinen uppiniskaisuus ja valitukset jatkuivat.

Päätös reduktiosta johti Elimäellä muutamaan pieneen väkivaltaisuuteen ja päivätöistä kieltäytymiseen. 1680-luvulle tultaessa osa Wredeistä ei enää aikoihin ollut asunut Elimäellä. Kreivi Fabian Wrede¹³⁹ oli yksi kuninkaan suosikeista ja hänen onnistui pelastaa Elimäki reduktiolta. Täällä vanhojen päivätyösopimusten katsottiin velvoittavan myös perintötalonpoikia. Tosin suurin osa oli jo tähän mennessä sukuoikeutensa menettänyt. Oikeuden välityksellä talonpojat saatiin 1687 luopumaan päivätyölakostaan. Kartanot olivat kärsineet valtavat tappiot, joita ne yrittivät ulosmitata lakkolaisilta. Levottomuus jatkui Wrede-suvun toisen haaran kartanoilla aina suureen pohjan sotaan saakka.¹⁴⁰

Katajala, jonka tutkimukseen tässä esitettävät kuvaukset Jokioisten ja Elimäen tapahtumista perustuvat, on käsitellyt myös muita itäisimmän Uudenmaan, Kaakkois-Hämeen ja nykyisen Kymenlaakson lahjoitusmaiden haltijoiden ja talonpoikien välisiä kahnauksia. Ne muistuttivat Elimäen tapahtumia, mutta olivat yleensä lievempiä ja lyhytaikaisempia. Talonpoikien huono kohtelu on monesti luettu Baltiasta peräisin olevien saksankielisten aatelisten viaksi; he olivat tottuneet käsittelemään virolaisia ja latvialaisia talonpoikia maaorjina, joita laki ei suojellut ja joille ei tarvinnut tehdä myönnytyksiä. Niin Kaakkois-Hämettä tutkineen Jutikkalan kuin Katajalankin perusteella on kuitenkin selvää, että ”talonpoikien kiusaajia” oli myös kotimais-
ten ja muualta ulkomailta peräisin olevien aatelmien joukossa. Kysymys oli säterikartanoiden perustamisesta ei pelkästään verovapauden lisäämiseksi vaan suurviljelyn harjoittamiseksi. Silloin oli tar-

peen järjestää uudelleen tiluksia, hankkia määrätietoisesti sukuoikeuksia ja lisätä päivätöiden määrää.¹⁴¹

Balttilaisten sukujen maaomaisuudet keskittyivät suureksi osaksi Kaakkois-Suomeen, mutta oli heitä muuallakin. Everstiluutnantti Friedrich von Ellert rettelöi talonpoikien kanssa ehtimiseen Marttilassa. Kruunun rästiluetteloon merkittiin 1676, että Ellert oli ajanut perikatoon Jöran Jakobssonin niin, ettei tältä voinut saada kahden hopeataalarin rästiä. Ellert oli vienyt sekä heinät että oljet eli nykykielellä tuhkatkin pesästä. Tällainen merkintä aatelisesta kruunun kirjoissa ei ole ainutkertainen, mutta kuitenkin harvinainen.¹⁴²

Balttilaisten aatelisten saama huono maine johtui kuitenkin myös siitä, että niin talonpojat kuin ruotsalaiset ja suomalaiset yleensäkin vieroksivat heitä. Rahvaan parissa Liivinmaan koira oli yleinen haukkumasana. Eversti Hans Wrangelia, valtaneuvoksen veljeä (ja Carl Gustav Wrangelin setää), valtaneuvosto kehotti 1636 suorasukaisesti olemaan kohtelematta pyhtääläisiä talonpoikiaan ”väkivaltaisesti liivinmaalaiseen tapaan”. Suomalaiset oikeusistuimet olivat arempia puolustamaan talonpoikia Ruotsissa asuvaa ylhäisaatelista kuin balttilaista tulokasta vastaan.¹⁴³

Aatelisten ja heidän talonpoikiensa suhteet: johtopäätöksiä

Kaikkien niiden aatelistilojen haltijat, jotka pystyivät pukeutumaan Justitian kaapuun ja esiintymään talonpoikiensa suojelijana väärämielisiä alaisiaan vastaan, edustivat ylhäisaatelialta ja asuivat kaukana suomalaisilta tiloiltaan Ruotsissa tai vieläkin etäämpänä Pommerissa. Tämä onnistui erityisesti Perniön latokartanossa mutta myös Porin kreivikunnassa, Kemiön vapaaherrakunnassa, Espoon kartanossa ja useissa Pohjanmaan kreivi- ja vapaaherrakunnissa ynnä muualla. Suomalaisella tilallaan asuva aatelinen ei samaan kyennyt. Jos kiistoja syntyi, hän oli väkisinkin toinen osapuoli, ei näennäisesti ulkopuolinen erotuomari. Suuraatelin lounaissuomalaisilla tiloilla vallitsi samanlainen autoritäärinen mutta lain kirjaimen äärimmillään vennyttämistä tai suoranaista mielivaltaa kaihtava järjestys kuin ruotsalaisilla suurlahjoitusmailla Reveran ja Ågrenin mukaan. Se hyvän tahtoisen ylhäisen ja uskollisen rahvaan roolipeli, jota Scott ja häntä seuraten Englund ovat kuvanneet, toimi Suomessa osittain varsin

hyvin. On muistettava, että monet aateliset olivat todella sisäistäneet hyvän isännän velvoitteen, jos kohta he herkästi omien tilushallintojensa välityksellä kokeilivat kepillä jäätä, voitaisiinko talonpoikien rasituksia lisätä.

On itsestään selvää, että talonpoikien kannatti kanavoida eturistiriitansa isäntänsä kanssa alamaisen luottavaisuuden muotoihin¹⁴⁴ eli vedota isännän hyväntahtoisuuteen tai ainakin harjoittaa sen ja vastustuksen välimaastossa ("harmaalla vyöhykkeellä") tasapainoilevaa painostusta ennemmin kuin lähteä avoimen vastustuksen tielle, jonka päässä häämötti lähes vuorenvarma häviö. Heidän edunvalvontansa oli astetta kovempaa kuin Scottin arkipäivän vastarinta, mutta logiikka oli periaatteessa sama. Talonpojat valitsivat mieluummin pienemmän riskin ja karttoivat uhkayrityksiä. Tulokset saattoivat jäädä vähäpätöisiksi, mutta sittenkin positiivisemmiksi kuin avoimessa vastarinnassa. Eikä kysymys ollut pelkästä taktiikasta, vaan siitä, että talonpojat suureksi osaksi olivat sisäistäneet oman asemansa herransa uskollisina alamaisina, joiden oli lupa toivoa tältä helpotuksia kulloiseenkin ahdinkoonsa. Näin myös kävi: talonpoikia sortavia vouteja erotettiin ja rästejä annettiin anteeksi.

58

Joskus vain herrasväki saneli omat heikennyksensä alustalaisilleen jättämättä heille muita vaihtoehtoja kuin alistumisen tai vastarinnan (erityisesti Elimäellä ja Jokioisilla; hiukan lievemässä muodossa muun muassa Kokemäenkartanossa). Nämä tapaukset sijoittuivat pääasiassa Kaakkois-Suomeen, jossa lahjoitusmailla ryhdyttiin harjoittamaan suurviljelyä. Ilmeisesti talonpoikaisyhteisö oli täällä (niin kuin myös Pohjanmaalla) tottumattomampi aatelisten menettelytapoihin kuin alistetun asemansa jo sisäistäneet säätyveljensä Sipoon ja Porin välisellä rannikolla ja provosoitui herkästi puolustamaan oikeuksiaan.¹⁴⁵ Oman lisänsä tähän kaakkoissuomalaiseen kartanokulttuuriin toivat balttilaisperäiset aateliset, jotka olivat kotonaan tottuneet halveksimaan talonpoikia ja heidän pyrkimyksiään. Kuitenkin myös suomalaiset ja ruotsalaiset aateliset osasivat käyttäytyä samalla tavoin. Joukkoon mahtui niin suuraateliaisia kuin nousukkaita. Kysymys oli paljolti henkilökohtaisesta valinnasta, siitä, halusiko aatelinen noudattaa kristillistä armeliaisuutta ja oikeudenmukaisen isännän koodia¹⁴⁶ ja pyrkikö hän maltillisuuteen ja sovinnollisuuteen välttääkseen itselleen haitallisia ja kiusallisia rettelöitä vai ajoiko alaston omaneduntavoittelu kaiken tämän ohi. Ideaali ja etulaskelmat ajautuivat herkästi ristiriitaan toistensa kanssa. Edellä esitettyjen seikkojen perusteella voidaan päätellä, että historian selittäminen yksinomaan joko rationaalisesti ajatelluilla ja seuratuilla eduilla tai

ideologisilla, mentaalisilla ym. rakenteilla johtaa epätäydellisiin tuloksiin; kummankin puolen huomioon ottamista tarvitaan.

Talonpoikien kapinoinnin tai vaihtoehtoisesti heidän alistuneisuutensa korostaminen estää näkemästä sitä hienovaraisten menettelytapojen kokonaisuutta, jolla talonpojat asioitaan ajoivat. Yksinään talonpoika oli niin aatelisen edessä kuin myös kruunun rattaissa (esimerkiksi oikeudessa) voimaton, joukolla hänenkin sanansa painoi. Aatelisten valta tiloillaan oli suuri mutta kaikkea muuta kuin rajaton. Päivätyöt muodostuivat heidän valtansa symboliksi. Sukuoukeutensa menettäneet talonpojat olivat tässä asiassa varsin heikoilla. Aateliset eivät sitä vastoin mahtaneet talonpoikien veronmaksukyvyttömyydelle ja -haluttomuudelle kovinkaan paljon. Kaikkia rästejä itselleen keränneitä ei voinut työvoimapulan vaivatessa häätää. Aateliset jouduivat paljolti tyytymään niihin vuokriin, joita talonpojilta kulloinkin oli saatavissa.

Rälssitalonpojat kärsivät erityisesti sellaisessa tilanteessa, missä heidän viikoittaisia päivätoitään oli lisätty kahteen tai sitäkin useampaan antamatta mitään tai ainakaan tuntuvampaa helpotusta kruunun maakirjan mukaiseen vuokraan. Tämä tilanne koski pääasiassa aatelin alaisuuteen joutuneita entisiä kruunun talonpoikia, kun taas sukuoukeutensa säilyttäneet perintörälssitalonpojat selvisivät ainakin vuosisadan puolenvälin jälkeen valtiopäivien määräämillä vähemmillä päivätoilla. Vaikuttaisi siltä, että myös vanhojen rälssitalonpoikien rasitus oli pienempi kuin entisten kruunun talonpoikien, sillä ensiksi mainittujen vuokrat olivat alhaisemmat kuin kruunun muille talonpoikaryhmille määräämät; tosin heidän määrittelemättömiksi jätetyistä velvollisuuksistaan ei ole tarkkaa selvyyttä. Ainakin näennäisesti mutta varmaan myös todellisuudessa alhaiseksi jääväällä taakalla oli myös ideologinen sisältö ja tehtävä: sen mukaan vanhat rälssitalonpojat nauttivat isännän erityistä suojelusta. Päivätyöt olivat suurempi rasitus Perniön latokartanon, Kokemäenkartanon ja Meltolan kaltaisilla pienemmillä lahjoitusmailla, joilla harjoitettiin monenlaista tuotantoa Ruotsiin vietäväksi kuin suurissa kreivi- ja vapaaherrakunnissa, joissa päivätoita oli helposti saatavissa kaikkiin herrasväen tarpeisiin.

Rälssitalonpoikien kruunun alaisina säilyneisiin verrattuna (rauhan aikana) puolitettua väenottorasitusta on tietenkin mahdotonta objektiivisesti suhteuttaa heidän lisättyyn päivätyörasitukseensa. Vaikuttaa kuitenkin siltä, että heidän raskas ylimääräinen päivätyörasituksensa mitätöi heidän sotaväenotossa saavuttamansa edun. Tämä ei kuitenkaan koskenut sukuoukeutensa säilyttäneitä rälssita-

lonpoikia, joilla oli viimeksi mainittu etu ynnä vähäiset päivätyöt. Perintörälssitalonpojat selvisivät vähemmällä kokonaisrasituksella kuin mitkään muut talonpojat: niin sukuoikeutensa menettäneet rälssi- kuin kruunulle pidätetytkin talonpojat sekä myös kruunun alaisuudessa säilyneet perintötalonpojat. Ja kuitenkin talonpoikaissäätö löi valtiopäivillä rumpua perintörälssitalonpoikien muka erityisen uhanalaisesta ja kehnosta asemasta!

Oli pitkälti aatelisen henkilökohtainen valinta, pyrkikö hän ulosmittaamaan kaiken otettavissa olevan hyödyn talonpojistaan vai halusiko hän välttää ikävyyksiä ja noudattaa oikeudenmukaisen isännän roolia. Ensiksi mainittu malli oli tavallinen balttilaisen aatelin tiloilla ja Sisä-Suomessa, missä alhaiset kruununverot houkuttelivat vuokratorokuksiin. Luultavasti periferian talonpojat nousivat myös herkemmin puolustamaan oikeuksiaan kuin rannikkoseutujen asukkaat. Kun kartanon ja sen talonpoikien suhteet olivat päässeet tulehtumaan, konflikteista ei tahtonut tulla loppua, vaan ne leimahtivat aina uudelleen. Ulosmittauspolitiikka johti talonpoikien passiiviseen vastarintaan eikä luultavastikaan tullut isännälle taloudellisesti yhtään sen edullisemmaksi kuin kompromissien tie.

60

On huomattava, ettei verotuksen vaikutus talonpoikien taloudenpitoon ollut pelkästään negatiivinen (eli heidän tuottamiensa resursien siirtämistä kruunulle tai aateliselle). Verotus pakotti talonpojan tehostamaan tilansa tuotantoa. Selviten tämä näkyi Pohjanmaan talonpoikaisessa tervantuotannossa, jolla hankittiin varat veronmaksuun ja sijaisotilaiden palkkaamiseen.¹⁴⁷ Lounais-Suomen osalta ei ole niin helppoa nähdä 1600-luvun verotuksen positiivisia vaikutuksia, jos kohta niitäkin on vähintään marginaalisesti täytynyt olla. Esseenä oli tuotantorakenteen ja päivätöiden yhteen sopimattomuus. Aatelisille tehdyt päivätyöt, joilla veroja korvattiin, vaikeuttivat talonpoikien oman talouden hoitoa ja erityisesti heidän sivuelinkeinojaan ja haittasivat siten verotukseen sopeutumista.

AUTIOTILAT JA TALONPOIKIEN SELVIYTYMISSTRATEGIAT (EKSKURSIO KRUUNUN, AATELIN JA TALONPOIKIEN KESKINÄISTEN SUHTEIDEN MONI-ILMEISYYTEEN)

Autiotilat

Kruunun virallisesti vahvistama veronmaksukyvyttömyys käsitti kolmenlaisia lyhennyksiä. 1) Autiotila (ödehemman) tarkoitti tilaa, jolta asukas oli kuollut tai muuttanut pois tai pelkästään todettu veronmaksukyvyttömäksi vaikkakin elossa ja tilallaan. 2) Vapaavuosien eli määräaikaisen verovapauden perusteella viljelykseen otetut (upp-tagna) tilat käsittivät sekä entisiä autiotiloja tai uudistiloja, joista ei koskaan ollut maksettu veroa. Viimeksi mainitut olivat Lounais-Suomessa harvinaisia. 3) Alennetut (förmedlade) tilat olivat saaneet manttaaliinsa veronalennuksen ja maksoivat siis veroa pienemmän manttaaliluvun mukaan kuin ilman alennusta. Samaan lyhennysryhmään kuuluivat alistetut (inlagda) tilat ja tilanosat, joiden veroista kruunu luopui ja jotka maksoivat ne toiselle tilalle sen vahvistamiseksi.¹⁴⁸

Turun ja Porin läänin vuodesta 1663 lähtien kunnollisista lyhennys- ja autioluetteloista¹⁴⁹ havaitsee sen ensi näkemältä oudon seikan, että Uudenkirkon, Laitilan, Lapin ja Ulvilan rannikkopitäjissä oli erityisen paljon virallisen veronmaksukyvyttömyyden saaneita autiotiloja, vuonna 1663 Uudellakirkolla 33,5 %, Laitilassa 30,5 %, Lapin pitäjässä 36,0 % ja Ulvilassa 23,4 % kaikista manttaaleista. Läänin muista pitäjistä vain Marttilassa yllettiin yli 30 %:n (34,6 %). Monet näistä rannikon autiotiloista olivat todella kirjaimellisesti autoita eli

vailla asukasta, olleet kenties jo pitkän ajan. Sen ja seuraavien vuosien tositedokumenttien rästitiloista näkyy, että jotkut rannikkopitäjien asukkaista olivat lähteneet etsimään jokapäiväistä leipäänsä merille, Tukholmaan tai muualle Ruotsiin tai ansaitsivat aatellisille kertyneitä rästejään työskentelemällä maatalouden ulkopuolisissa ammateissa tilansa ulkopuolella.¹⁵⁰

1600-luvun alkupuolen sodat ja kadot sekä veronkorotukset olivat varmasti tärkein yksittäinen syy autioitumiseen, mutta rannikon tilojen autioina pysyminen kuvasti myös sitä, että täällä toisin kuin sisämaassa oli tarjolla maatalouden ulkopuolisia toimeentulolähteitä eli korkeat autiomanttaaliprosentit eivät 1600-luvun jälkipuoliskolla kuvastaneet poikkeuksellista taloudellista ahdingkoa vaan ahdingon ohella taloudellisten vaihtoehtojen runsautta.

1600-luvun alkupuoli jätetään tässä autiuden ja muun veronmaksuveltyttömyyden osalta sivuun, mutta Kemiön vapaaherrakunnan ja Pietari Brahen Marttilan Juvan tietojen perusteella on ilmeistä, että autiotiloja ja -manttaaleja oli vuosisadan alkupuolella ja puolessavälissä huomattavasti enemmän kuin sen jälkipuoliskolla.¹⁵¹ Ala-Satakunnassa autiotiloja oli 1631 41 % kaikista tiloista mutta 1649 "enää" 27 %. Suhteellisesti eniten autiotiloja oli 1631 ja 1649 Ulvilassa (53/41 %) ja Kokemäellä (50/46 %). Mikko Huhtamiehen mukaan näissä rintamaapitäjissä oli Ala-Satakunnan suhteellisesti raskain verotaakka sekä alueen periferiaan verrattuna vähän uudisraivaukseen sopivaa maata ja karjatalouden sijasta tuottamattomaan viljanviljelyyn painottuva maatalous ynnä vielä sosiaalisen rakenteen aiheuttama huonosti toimiva ja "epäsolidaarinen" väenottojärjestelmä, mitkä kaikki tekijät edistivät autioitumista.¹⁵²

Porin kreivikuntaan kuuluvista Ulvilan manttaaleista 32,5 % oli 1668 autiona ja 48,0 % nautti autiuden tai viljelykseen uudelleen ottamisen perusteella verovapautta. Kaikista Ulvilan pitäjän manttaaleista autiona oli samana vuonna vain 17,1 % ja 24,0 % manttaaleista oli autiuden tai viljelykseen ottamisen perusteella vapautettu veroista.¹⁵³ Autiotilat eivät kuitenkaan olleet pelkästään tai pääasiallisesti rälssimaan ongelma, vaan toisilla alueilla kuten esimerkiksi Piikkiön kihlakunnassa niitä oli suhteellisesti enemmän kruunulle veronsa maksavilla mailla. Piikkiön kihlakunnan autiotilat keskittyivät 1663 saaristopitäjiin Paraisille ja Nauvoon.¹⁵⁴ Sitä vastoin saaristoon niin ikään sijoittuvassa Kemiön pitäjässä (Kemiön vapaaherrakunnassa) oli verraten vähän autiomanttaaleja.¹⁵⁵

Taulukko 3

Autiomanttaalien %-osuus Ylä-Satakunnan ylisen, Vehmaan ja Piikkiön kihlakuntien ja Uudenkirkon-Laitilan, Lapin, Marttilan ja Ulvilan pitäjien kaikista manttaaleista

Vuosi	Vehmaa	Uusik.- Laitila	Lappi	Piikkiö	Marttila	Ulvila	Ylä- SK
1663	23,4	32,5	36,0	8,7	34,6	23,4	9,5
1666	19,2	26,1	33,2	7,9	24,0	21,1	7,2
1668	19,2	27,0	32,5	7,6	23,2	17,1	4,4
1670	18,8	26,0	31,3	8,2	25,4	18,4	4,4
1672	20,0	27,6	32,2	8,2	25,9	17,3	4,4
1674	24,3	35,6	37,3	7,2	25,2	12,3	3,7
1676	26,2	38,1	38,8	8,2	25,8	14,6	4,7
1678	31,0	47,5	35,5	9,9	31,3	16,5	4,6
1680	25,1	39,9	26,9	9,1	20,0	14,7	5,5
1682	18,4	27,5	22,9	8,7	18,4	16,5	5,9
1684	16,2	24,3	20,3	6,7	13,0	13,4	5,8
1686	16,8	24,4	23,8	5,1	9,8	12,8	6,0
1689	11,0	18,1	10,1	3,9	8,4	8,7	4,5

63

Lähde: *Läänintilien kyseisten vuosien maa- ja tositekirjat (lyhennysluettelot)*¹⁵⁶

Taulukko 4

Autioiden, viljelykseen otettujen ja alennettujen manttaalien/autiomanttaalien %-osuus Turun ja Porin läänin kihlakuntien kaikista manttaaleista Ahvenanmaata lukuun ottamatta

Vuosi	Vehmaa	Uk-Lait. pit	Masku	Piikkiö
1670	24,7/18,8	29,3/26,0	17,5/6,5	13,4/8,2
1680	32,5/25,1	48,7/39,9	24,7/8,6	22,0/9,1
1689	25,9/11,0	30,7/18,1	22,7/5,0	18,6/3,9

Halikko	Ala-SK	Ylä-SK yl.	Ylä-SK al.	Vuosi
14,6/9,2	15,7/10,5	7,4/4,4	13,5/9,1	1670
22,9/8,6	17,9/10,9	11,4/5,5	21,1/9,1	1680
20,2/3,9	12,3/4,7	13,8/4,5	16,9/6,9	1689

Lähde: kuten edellisessä taulukossa. Halikon kihlakunnasta vuoden 1669 luvut vuoden 1670 sijasta.

Taulukoista 3 ja 4¹⁵⁷ näkyy, että autiotilojen ja -manttaalien määrä las-
ki vuoden 1663 jälkeen. Useita katovuosia sijoittui 1670-luvun puo-
leenväliin ja siksi autiomanttaalien määrä kääntyi jälleen nousuun.
1680-luvulla rälssitiloja alettiin palauttaa kruunun alaisuuteen. Niin
kuin Kemiön pitäjän ja vapaaherrakunnan vähäisistä autiomanttaa-
leista näkyy, jotkut aatelisista pyrkivät saamaan autiotilat veronmak-
sukykyisiksi aivan yhtä tarmokkaasti ja jopa suuremmalla menestyk-
sellä kuin kruunu. Kuitenkin kruunu oli tällä saralla aktiivisempi kuin
aateliset keskimäärin ja sitä paitsi sillä oli enemmän keinoja käytös-
sään. Siksi autiomanttaalien määrä laski kaikkialla 1680-luvulta alka-
en ja aina 1690-luvun puolenvälin suuriin kato- ja kuolovuosiin saak-
ka.

64

Taulukkoon 3 on otettu suurten autiomanttaalmäärien alueet
Vehmaan kihlakunta ja siellä olevat Uudenkirkon, Laitilan ja Lapin
pitäjät, joihin autiotilat erityisesti keskittyivät sekä muualta läänistä
autiotilapitäjinä erottuvat Ulvila ja Marttila. Vertailun vuoksi mukaan
on otettu myös rannikon rintamaita edustava Piikkiön kihlakunta
sekä sisämaan perifeerinen Ylä-Satakunnan ylinen kihlakunta. Ennen
1600-luvun viimeisiä vuosia korkeat autiomanttaalmäärät olivat Tu-
run ja Porin läänissä tiettyjen rannikkoalueiden, eivät osin vielä kaski-
viljelyyn nojaavan ja kehittymättömänä pidetyn sisämaan ongelma.
On siis selvitettävä, miksi näillä alueilla oli pysyvästi niin paljon au-
tiotiloja. Osavastauksena on jo mainittu rannikkoseutujen maatalo-
udelle vaihtoehtoisten toimeentulomahdollisuuksien olemassaolo,
mutta se ei yksinään riitä. Asiaa selvitettäessä katse on kohdistettava
eritoten Vaasaporin kreivikuntaan.

Vaasaporin kreivikunta verohelvetinä ja veroparatiisina

Vaasaporin kreivikunta (valtaosa Uudestakirkosta ja Laitilasta ynnä Uusikaupunki) oli 1646 lahjoitettu Kustaa II Aadolfin (1611–1632) avioliiton ulkopuoliselle pojalle Gustav Gustavssonille. Tämän kuoltua 1653 kreivikunta kuului hänen leskelleen Anna Sofialle.¹⁵⁸

Kreivikunta käsitti 704 tilaa ja 586 ¼ manttaalia Vehmaan kihlakunnan Uudenkirkon ja Laitilan pitäjien kaikkiaan 680 ¼ manttaalista. Vuoden 1655 pääkirjan mukaan Vaasaporin alaiset tilat tuottivat vuotuisina ja epävarmoina veroina ym. yhteensä 13 308 hopeataalaria, minkä lisäksi tulivat vielä kreivikunnan osuudet ylimääräisistä veroista sekä Uudestakaupungista saatavat tulot ynnä erikseen Mynämäen pitäjän Saaren kartanon tuottamat vuotuiset ja epävarmat verot 3 376 taalaria.¹⁵⁹ Uudenkirkon ja Laitilan huomattavan autiotilamäärän sekä rästien vuoksi todelliset verotulot jäivät tätä huomattavasti vaatimattommiksi. Vuonna 1658 ja uudelleen 1663 ja 1667 kreivikunnan haltija Anna Sofia vapautettiin täydellisesti neljännesosanverosta, mikä merkitsi 3 182 taalarin verovähennystuloa Vaasaporin osalta sekä 843 taalarin vähennystuloa Mynämäen Saaren osalta.¹⁶⁰ Vaasaporin kreivikunta joutui luovuttamaan neljännesosan tiloistaan vuonna 1673 sen osalta toteutetussa neljänneksenperuutuksessa.¹⁶¹

Kreivikunnan peruuttamisen aikoihin 1680 autiona Uudellakirkolla ja Laitilassa oli 39,9 % manttaaleista (1663 32,5 %) ja peräti 48,7 %:lta kaikista manttaaleista ei autiuden tai muun taloudellisen ahdingon vuoksi myönnetyn verovapauden vuoksi suoritettu veroja eikä vuokriakaan. Itse asiassa kehitys oli jo silloin kulkemassa parempaan suuntaan sillä kahta vuotta aikaisemmin 1678 autiomanttaalien osuus kaikista oli suorastaan 47,5 % ja autioiden, viljelykseen otettujen ja alennettujen (veroa maksamattomien) manttaalien osuus oli 51,3 % kaikista.¹⁶² Vuoden 1678 piikki johtui paitsi 70-luvun puolenvälin pahoista kadoista (eritoten 1674–1676)¹⁶³ ja Tanskan sodan (1675–1679) aiheuttamasta häiriöstä (sotaväenotosta seuraavasta työvoimapulasta sekä kaupan vaikeuksista) myös siitä, että kruunu tiivistä otettaan Vaasaporin kreivikunnasta. Se toteutti täällä neljänneksenperuutuksen eli palautti 1673 itselleen tiloja. Niiden veroja ryhdyttiin osoittamaan sotaväelle. Osana tätä muutosta suuri joukko uusia tiloja vuoteen 1677 verrattuna kirjattiin autioiksi. Ilmeisesti kruunu havaitsi ne niin huonosti hoidetuiksi ja veronmak-

sukyvyyttömiksi, että tervehdyttäminen jouduttiin aloittamaan suora-
naisella matokuurilla. Vehmaan kihlakuntaan niin ikään kuuluvassa
Lapin pitäjässä autiomanttaalien määrä oli huipussaan 1677 (39,4 %),
varmaankin osaksi samoista sotaväkeen liittyvistä syistä.¹⁶⁴ Kun au-
tiomanttaalien osuus nousi Marttilassakin 1678 erittäin korkeaksi, on
syytä olettaa, että sota ja kadot olivat yhtä kaikki läänin autioitumis-
piikin tärkein syy. Vehmaan kihlakunnassa oli katojen ohella muitakin
syytä, joista tarkemmin pian.

Kaikkialla muualla läänissä autiomanttaalien osuus kaikista oli
sentään 1680 alempi kuin 1663. Osasyynä Uudenkirkon ja Laitilan
nurinkuriseen kehitykseen ja ylipäättään mainittujen rannikkopitä-
jien suuriin autiomanttaalmääriin oli veronalennusten puute, sillä
niitä ei ennen 1670-lukua ollut myönnetty Vaasaporin kreivikunnas-
sa (enempää kuin Lapissa tai Porin kreivikuntaan kuuluvassa Ulvilan
osassakaan) käytännöllisesti katsoen ollenkaan. Ja kruunun politiik-
kana oli, että se myönsi rälssimaalla veronalennuksen tai helpotusta
rästeihin vain, jos aatelin antoi ensin vastaavan lievennyksen, joten
Vaasaporin talonpojat eivät saaneet helpotusta liiallisiin veroihinsa
enempää herrasväeltään kuin kruunultakaan.

66

Vaasaporin kreivikunnassa ilmeni sen viimeisinä vuosina 1670-lu-
vun lopussa levottomuutta, joka varmaankin aiheutui ainakin osaksi
silloisista taloudellisista vaikeuksista. Muuan laitilalainen lautamies
oli 1678 vastahakoinen kantamaan talonpojilta kreivikunnan rästejä.
Hän sanoi, ettei välitä kreivin (kreivittären) asioista ja osoitti vähek-
syntänsä kreivitärtä kohtaan napsuttelemalla sormiaan. Käräjät ran-
kaisivat häntä 40 markan sakolla.¹⁶⁵ Jotkut neljänneksenperuutukses-
sa 1673 kruunulle joutuneista Vaasaporin talonpojista eivät vuonna
1679 halunneet osallistua kreivikunnan aikaisten rästiensä tutkimuk-
seen. Ilmeisesti he katsoivat, etteivät ne enää koskeneet heitä. Heidät
veloitettiin seudun kirkoissa luetulla kuulutuksella ilmaantumaan
seuraavalla kerralla paikalle, jos mielivät välttää laiminlyönnistä seu-
raavan laillisen rangaistuksen.¹⁶⁶

Uusikirkko, Laitila ja Lappi kuuluivat Vehmaan kihlakuntaan ja
tämän kihlakunnan manttaaleista oli 1660–1680-luvuilla selvästi
enemmän autioina kuin Turun ja Porin läänin minkään muun kihla-
kunnan. Kuitenkin kun lasketaan kaikkien kruununverojen (myös yli-
määräisten verojen) keskimääräinen rasitus manttaalia kohden vuon-
na 1670 ja samalla oletetaan aatelin kantaneen talonpojiltaan kaiken
sen, mistä kruunu oli luopunut,¹⁶⁷ Vehmaan kihlakunnan verorasitus
manttaalia kohden, 33,7 hopeataalaria, oli pienempi kuin läänin yh-
denkään toisen kihlakunnan. Paradoksaalisen tilanteen luonnollinen

selitys on tietysti, että Vehmaan kihlakunnan manttaali oli ”pienempi” kuin läänissä keskimäärin eli sen takana oli vähemmän taloudellista voimaa ja veronmaksukykyä kuin muualla.¹⁶⁸

Taulukko 5

Turun ja Porin läänin kihlakuntien verorasitus manttaalia kohden lyhentämättömänä hopeataalareissa 1670

	Vuot.	Epäv.	Ylim.	Yhteensä
Vehmaa	12,1	11,2	10,4	33,7
Masku	12,6	12,5	10,5	35,7
Piikkiö	14,5	13,0	10,3	37,7
Halikko	13,4	12,4	10,0	35,8
Ala-SK	14,1	15,1	10,5	39,7
Ylä-SK yl.	9,9	14,9	11,0	35,8
Ylä-SK al.	11,4	14,9	10,9	37,2

Lähde: KA, 7312–7314 a (*maa-, pää- ja tositemkirja 1670*).¹⁶⁹

Kruunu ryhtyi vuodesta 1688 alkaen uusin verollepanoin alentamaan sille reduktiossa palautuneiden tilojen veroja ja suurimmat veronalennukset toteutettiin tuolloin Turun ja Porin läänin kihlakunnista Vehmaan kihlakunnassa, missä niiden tarvekin kaikesta päättäen oli suurin.¹⁷⁰

Vaasaporin kreivikunnan oma arkisto on kadonnut, mikä vaikeuttaa johtopäätösten tekemistä. Kuitenkin on ilmeistä, että kreivittärelle riitti, että kreivikunta tuotti hänelle vuokraa ym. tuloja. Veronalennusten myöntäminen, liian korkeista veroista aiheutunut tilojen autioituminen ja uusien veronmaksajien luominen tiloja määräaikaisen verovapauden pohjalla asuttamalla eivät Suomen ulkopuolella asuvaa kreivitarta kiinnostaneet. Seurauksena olivat lähes ennätyskorkeat autiomanttaalmäärät ja autiomanttaalien lisääntyminen, kun muualla läänissä kehitys kulki 1660-luvun lopulla ja seuraavan vuosikymmenen lopussa päinvastaiseen suuntaan.

Se verohelvetistä. Vaasaporin kreivikunta oli kuitenkin asukkailleen myös veroparatiisi, missä veroja kierrettiin minkä voitiin. Se taito osattiin tosin muuallakin läänissä ja koko valtakunnassa.

Vuosina 1668–1670 kamarikollegion lähettämä kamariviskaali

Johan Enholm tutki Turun ja Porin läänin asukkaiden veronkiertoa, mitä harjoitettiin viljelemällä luvattomasti ja korvauksetta autiotiloja sekä pimittämällä palkollisia henkikirjoista ja karjaa. Välistä aatelisille maksettiin luvattomasta viljelystä korvausta. Uudenkirkon pitäjässä viljeltiin 1667–1668 pimeästi 30 manttaalain edestä autiotiloja eli joka viidettä autiomanttaalia. Lainrikkoajat suostuivat maksamaan ”vapaaehtoisien” rikesakon säästyäkseen vakavammilta seurauksilta.¹⁷¹

Vaasaporin kreivikunta peruutettiin 1681 ja se eräiden saariston vapaaherrakuntien kanssa joutui amiraliteetin (laivaston) alaiseksi eli maksamaan verojaan sille. Amiraliteetin inspehtori Niklas Mallenius havaitsi heti, miksi ja millaisin ehdoin kreivikunnan tiloista niin moni oli autiona. Autiotiloilla asui vanhoja varattomia isäntiä tai ne olivat asumattomia ja jopa metsittyneet tai liitetty naapurien maihin. Tämä oli aivan normaalia. Sen lisäksi oli kuitenkin isäntiä, jotka olivat läheneet merille ja – vielä merkellisempää – toisia, jotka ikänsä ja terveytensä puolesta olisivat kelvanneet auranvarteen. Kuitenkaan heillä ei ollut edes kotieläimiä, vaan he hankkivat elantonsa valmistamalla alueen perinteiden mukaisesti puuastioita ja myymällä niitä porvarille. Heidän tilansa saivat olla autioina tai he hankkivat itselleen määräaikaisen verovapauden kohentamatta kuitenkaan tilaa viljelyskelpoiseksi, mikä verovapauden tarkoitus oli.

68

Toisin sanoen he kiersivät kaikin sopivin keinoin ja vieläpä yhteisymmärryksessä kreivikunnan kanssa veroja. Kotiteollisuus oli näet hyödyttänyt kaupunkiin tuotavista tuotteista perittävän pikkutullin välityksellä myös kreivikunnan taloutta. Uusikaupunki kuului vuosina 1646–1656 ja 1665–1678 kreivikuntaan ja sen haltija sai puolet pikkutullituloista.

Mallenius sai amiraliteetin määräämään talonpoikien veroparseeille kruunun käyttämiä kruununarvoja korkeammat verotaksahinnat (markegångspris). Vaasaporin kreivikunnan aikana talonpojat olivat tottuneet maksamaan vuokransa rahana, jolloin he saivat alennusta vuokraansa. Nyt amiraliteetin verotaksahinnat nostivat talonpoikien veroja. Vuoden 1682 alussa he ryhtyivätkin niskuroimaan. Heiltä ei saatu juuri lainkaan veroja eivätkä he totelleet Malleniuksen käskyjä saapua veronmaksutilaisuuksiin. Inspehtori valitti amiraliteetille, ettei talonpojilta saisi mitään kuin väkisin, mutta tämäkään tie ei ollut avoin, sillä valtareviiristään tarkka maaherra Oxe ei antaisi inspehtorin käyttää kruunun virkamiehille varattuja takavarikoimisvaltuuksia ja pakkokeinoja.

Talonpojat eivät tietenkään mielellään maksaneet puuastioistaan melko korkeaa pikkutullia, mutta hallitus ei kuullut heidän tätä kos-

keviä valtiopäivävalituksiaan. On jopa luultavaa, että talonpoikaispurjehduksen rajoittaminen Uudenkaupungin ja Rauman hyväksi aiheutti Vehmaan kihlakunnassa tilojen autoitumista.

Myös Lapin pitäjässä tehtiin paljon puuastioita. Niiden ja muun puutavaran valmistus myyntiin ja niin ikään yhteiset toimeentulolähteet merimiesammatti ja laillinen ja laitton talonpoikaispurjehdus selettävät sen, että Lappi seurasi autiotilakehityksessä Uudenkirkon ja Laitilan viitoittamaa polkua. Vehmaan kihlakunnassa Ruotsiin suuntautuva kauppapurjehdus oli sallittu Uudenkirkon ja Laitilan hallintopitäjien saariston eli Pyhämaan asukkaille (ja myös taivassalolaisille). Saaristolaiset saattoivat täysin laillisesti viedä astiansa Ruotsiin tarvitsematta myydä niitä Uudenkaupungin tai Rauman porvareille. Puuastiat valmistettiin haavasta ja lepästä ja tämä toimeentulolähde ei ollut avoinna kuin niille talonpojille, joilla oli haapa- ja leppämetsiä.¹⁷²

Suomen kaupungeista vain Turulla, Helsingillä ja Viipurilla oli talpuloikeudet eli niillä oli oikeus harjoittaa ulkomaankauppaa. Hallitus keskitti Pohjanlahden puoleisten rannikkokaupunkien kaupan ja purjehduksen Tukholmaan. Toiseksi määräsätamaksi määrättiin Turku, josta ei kuitenkaan ollut kilpailijaksi valtakunnan pääkaupungille. Porin, Rauman ja Uudenkaupungin porvarit saivat sentään viedä puutavaraa ja puuastioita Saksaan. Takaisin oli luvallista tuoda vain rahaa ja suolaa. Uudenkaupungin porvarit purjehtivat myös Tanskaan ja Etelä-Ruotsiin.¹⁷³

Vuosien 1677–1678 jyrkkä autoitumishuippu Uudellakirkolla, Laitilassa ja Lapin pitäjässä johtui ilmeisesti aika suuressa määrin katojen ja niistä seuraavien sairauksien ohella Tanskan sodasta, joka paitsi että se sotaväenottojen kautta lisäsi kaikkialla työvoimapulaa, häiritsi pahasti varsinkin Itämeren eteläosien merenkulkua ja Uudenkaupungin ja Rauman sinne suuntautuvaa puuastiakauppaa.¹⁷⁴ Vakka-Suomi oli yhtä riippuvainen ulkomaankaupasta kuin tervanpolttoalueet Pohjanmaa ja Savo.¹⁷⁵

Vuoden 1678 jälkeen Vehmaan kihlakunnan autiomanttaalien määrä alkoi laskea ja kehitys jatkui Uudenkirkon ja Laitilan palauduttua 1684 amiraliteetilta suoraan kruunun alaisuuteen. Kruunulla oli intressi saada autiotilat uudelleen viljelykseen ja veroa maksamaan. Vaasaporin kreivikunnassa vallinnut epänormaali tilanne oli johtunut kreivikunnan huonosta hallinnosta. Suuri joukko tiloja oli autoitunut, kun liian korkeita vuokria ei ollut lievennetty helpotuksin. Talonpoikien oli kannattanut antaa tilojensa autoitua ja harjoittaa näin saavutetun verovapauden suojissa tuottoisaa kotiteollisuutta.

Kreivikunta vähintäänkin suvaitsi talonpoikien veronkiertoa, josta koitui haittaa etupäässä kruunulle.¹⁷⁶

Aatelisten ja talonpoikien suhteita leimasivat yleensä eturistiriidat, mutta joskus edut yhtyivätkin. Korvaavien elinkeinojen (puuastiodien valmistuksen, ohikulkeville laivoille merimieheksi lähtemisen sekä talonpoikaispurjehduksen) olemassaolo yhdessä viranomaiskontrollin pettämisen kanssa ylläpiti täällä ja myös Lapin pitäjässä autiotiloja. Liian korkeat verot olivat autoitumisen aikanaan aiheuttanut syy ja kun tilannetta ei korjattu, korvaavat elinkeinot vetivät talonpoikia magneetin tavoin puoleensa. Puuastiodien valmistaminen veroja välttelemällä mutta sitä vastoin pikkutullin rasittamana ei varmaankaan ollut talonpojille mikään kultakaivos, mutta silloisissa oloissa yksi tapa pitää sieraimensa vedenpinnan yläpuolella.

On vaikea nähdä perusteita sille näkemykselle, että talonpojat olisivat eläneet pelkästään kruunun ja aatelisten armoilla vailla mitään vaikutusvaltaa omiin asioihinsa. Kaikkialla talonpojilla ei tosin ollut lähimainkaan niin suuria mahdollisuuksia kiertää veroja kuin Vaasaporin kreivikunnassa, joka oli näennäisesti oikea verohelvetti mutta synkän pintakuoren alla ennemminkin veroparatiisi. Ja tietenkin Vaasaporin talonpoikien kävi lopulta yhtä huonosti kuin aikanaan Aatamin ja Eevan.

70

Ruotsin kruunu oli aivan liikaa säätyjen eriarvoisuuteen perustuvan ajattelun pauloissa ryhtyäkseen tukemaan talonpoikien kotiteollisuutta. Sen jälkeen kun Vehmaan kihlakunnan talonpojat oli palautettu kruunun alaisiksi, heidät pakotettiin ryhtymään jälleen maanviljelijöiksi ja hylkäämään puuastiateollisuutensa. Voi tietysti olla, että tämän kotiteollisuuden parhaat päivät olivat korvaavien materiaalien ja tuotannon yleistyessä Euroopassa joka tapauksessa 1600-luvun lopussa ohitse.

TALONPOJAT KRUUNUN VERONMAKSAJINA KAARLE XI:N AIKANA

Reduktio ja määräjakoislaitos

71

Kuningas Kaarle XI peruutti isossa reduktiossa suurimman osan läänityksistä ja lahjoituksista. Myös osto- ja panttirälssitilat siirrettiin takaisin kruunulle.

Aateliset saivat pitää lahjoitusjärjestelmää vanhemmat vanhat rälssitilansa. Osa peruutetuista tiloista jäi heille periaatteessa entisen verovapauden perusteella mutta kuitenkin lisättyä uudella velvollisuudella ylläpitää ratsumiehiä armeijaa varten. Tietty osa uudesta rälssistä jäi useammista eri syistä peruuttamatta. Kuninkaan suosikit keräsivät itselleen suuria maaomistuksia ostelemalla reduktion säilyttämien säätyveljiensä maita pilkkahintaan.

Reduktiota ei toteutettu talonpoikien aseman kohentamiseksi vaan valtiontalouden ja sotavoimien taloudellisen perustan parantamiseksi.

Peruutetuista tiloista muodostettiin myös usein virkataloja ja palkkatiloja. Edellisten tuotto lankesi niille ositettujen virkojen haltijoille ja viranhaltijat – enimmäkseen sotilaita mutta myös siviilivirkamiehiä – kantoivat itselleen palkkana viralleen osoitettujen palkkatilojen verojen pääosan. Järjestelmä tunnetaan veropalkkalaitoksena tai (nuorempana) määräjakoislaitoksena. Määräjakoislaitos (indelningsverket) sisältää toisena elementtinään myös ruotujakolaitoksen (det

ständiga knektehållet). Reduktiossa kärsimänsä menetykset aateli korvasi huomattavasti määrin itselleen viranhoidolla saamallaan palkkatuloilla. Talonpojat suorittivat veropalkat usein tuotteina (viljana ym.). Kruunu maksoi virkamiehille myös rahapalkkaa.¹⁷⁷

Reduktio aiheutti talonpoikien keskuudessa hämmennystä ja väärinkäsityksiä. Aateliset menettivät oikeutensa heiltä peruutettujen tilojen päivätöihin. Kysymys niiden tekemisestä vielä peruuttamattomilla tiloilla heräsi väistämättä. Kuningas ilmoitti 10.12.1683 Uudenmaan ja Hämeen läänin maaherralle, että sukuoikeuksiaan hallitsevat verorälssitalonpojat tuli vapauttaa heille sopimusteitse rajapiirin sisällä säilytetyistä liiallisista päivätöistä. Kaarlen mielestä talonpojat oli aikanaan pakotettu tällaisiin sopimuksiin. Sukuoikeutensa menettäneet rälssilampuodit eritoten vanhalla mutta muullakin rälssimaalla saivat täyttää entiset velvoitteensa, mutta heitä ei ollut oikeutta rassittaa liikaa. Kuningas määräsi nujertamaan niskuroitsijat kujanjuoksuin ja jopa sotaväen voimalla.¹⁷⁸

Kun peruutettujen tilojen talonpoikien päivätyövelvollisuus kartanoon lakkasi, jotkut aatelin lampuoteina säilyneet luulivat, että muutos koski heitäkin. Siten Kokemäenkartanon talonpojat kieltäytyivät vuonna 1684 päivätyöistä, vaikka heitä oli niihin kehotettu jopa hovi-oikeuden päätöksen voimalla. Kuten aiemmin esitetystä muistetaan, kartano oli ensin peruutettu ja sitten palautettu omistajalleen.¹⁷⁹

Perniön latokartano peruutettiin kruunulle 1686. Kahta vuotta aikaisemmin maaherra oli päättänyt, että ne latokartanon talonpojista, joilla oli sukuoikeutensa tallella, pääsisivät rästinsä suorittuaan valtiopäiväpäätöksen mukaisille päivätyöille. Eräät latokartanon rajapiiritalonpojat esittivät Perniön syyskäräjillä 1684 tämän päätöksen ja väittivät sen koskevan itseään. Vuokraaja Lundhin vaatimuksesta käräjät katsoivat vaatijat, ei vain rälssitalonpojiksi, vaan myös torppareiksi. Sukuoikeutta heillä ei todellakaan ollut, mutta muuten määritelmä ei pitänyt yhtä aikaisempien tila-asiakirjojen kanssa. Kartanon etu saneli muutoksen. Osa rajapiiritalonpojista vajosi 1600-luvun mittaen pelkiksi torppareiksi. Kysymyksessä olevien talonpoikien sukuoikeuksien palauttamisesta tai päivätyöiden vähentämisestä heidän mainitsemallaan tavalla rästit maksamalla ei oikeuden mielestä voinut olla puhettakaan. Lundh vetosi myös siihen, että rajapiiritalonpojille oli maakirjassa määrätty vain puolikkaat epävarmat ja ylimääräiset verot, mitä helpotusta heidän päivätyönsä kompensoivat.¹⁸⁰

Hämeen läänin jalkaväkirykmentin komentaja eversti Georg Johan Majdell sai Porvoon pitäjän peruutetun Gammel(by)gårdin säterin virkatalokseen. Määräjakoislaitosta järjestävä komissio arvioi tilan

tuoton eli vuokran pienemmäksi kuin mitä maakirjaan oli kirjoitettu. Näin tilan haltija saattoi saada vastaavansuuruisen korvauksen kokonaispalkkaansa muista lähteistä, mikä oli hänelle edullinen ratkaisu. Tilan tuottama palkkasumma eli vuokra (arenti) – sinänsä harhaan johtava termi – sisälsi myös sen alaisen kuuden talonpojan kaksi viikottaista päivätyötä. Maijdelille osoitettiin edelleen mainittujen talonpoikien verot paitsi heidän päivätyörahojaan, jotka päivätyöt korvasivat. Talonpojat valittivat päivätyönsä raskaudesta ensin maaherralle, käräjille ja lopulta edustajansa kautta valtiopäiville, mistä asia ohjautui 1689 kuninkaan kautta kamarikollegiolle.

Kollegion mielestä talonpoikien runsaista päivätyöistään saama hyvitys oli liian vaatimaton. Toisaalta rappiolla olevaa tilaa ei saataisi kuntoon ilman päivätyötä. Niinpä collegio ehdotti, että Maijdeliin vuokraa alennettaisiin talonpoikien päivätyörahojen summalla. Päivätyörahat lisättiin talonpoikien veroihin ja heidät vapautettiin mainituista kahdesta viikkopäivätyöstä. Kuningas siunasi collegion ehdotuksen, joka hyödytti enemmän talonpoikia kuin Maijdelia, vapautuivathan he raskaista mutta puoli-ilmaisisista päivätyöistään.¹⁸¹

Päivätöissä oli kysymys kartanoiden työvoimasta. Sikäli kuin päivätyöt jäivät reduktion myötä pois, suurtilat joutuivat palkkaamaan palkollisia tai hankkimaan mailleen torppareita. Jo 1685 Turun ja Porin läänin rahvasta kiellettiin matkustamasta Baltiaan tai Ruotsiin. Tällä tähdättiin tietenkin myös uusien viljelijöiden saamiseen autiutiloille.¹⁸² 18.11.1693 annettiin plakaatti, jolla renkejä, piikoja ja muita irtolaisia kiellettiin matkustamasta Suomesta ilman passia.¹⁸³ Turun ja Porin läänin maaherran sijainen Arvid Horn valitti 1681 kuninkaalle, että Satakunnan kartanoiden mailla oli torppareita, joita ei ollut viety kruununun maakirjaan mutta jotka tekivät päivätyötä ja maksoivat sopimusvuokraa isännilleen. Väenotoissa isännät väittivät torppien olevan säterin mailla, minkä vuoksi torpparit vapautuivat väenotosta.¹⁸⁴ Ylä-Satakunnassa joitakin kruununun maalle joutuneita torppareita pantiin sittemmin uudisviljelijöinä verolle.

Määräjakois- ja ruotujakolaitoksen järjestäminen oli maaherrojen päällimmäisin tehtävä 1680-luvulla ja seuraavan vuosikymmenen alussa. Reduktio antoi kruunulle verotulot, joiden avulla valtakunnan sotalaitos ja sen taloudellinen perusta saatettiin mahdollisimman vakaalle pohjalle.¹⁸⁵ Kamarikollegion kuninkaalle Suomen asioissa 1600-luvun lopussa lähettämiä kirjelmiä hallitsee pyrkimys vakiinnuttaa verot tietyn suuruiseksi, jotta niiden varaan voitiin järjestää upseerien ja sotilaiden palkat ja toimeentulo. Siksi collegio suhtautui periaatteessa torjuvasti verojen minkäänlaiseen alentamiseen,

vaikka se ymmärsi ja hyväksyikin, että usein näin meneteltiin, jotta talonpojat suoriutuisivat velvollisuuksistaan ja kruunu saisi enintään sen, mitä ylipäättään oli saatavissa. Määräjakoislaitos järjestettiin paikallisin voimin maaherran johdolla. Tukholma – eritoten Kaarle XI itse – kuitenkin epäili koko ajan, että maaherra ja komissiot käyttivät valtaansa väärin.¹⁸⁶

Kuningas kielsi 1685 aatelin omille rälssitiloilleen antamat veronalennukset (förmedlingar) paitsi tulipalon tai muun vastaavan vahingon tapahduttua. Tällaiset alennukset velvoittivat myös kruunun myöntämään talonpojalle helpotusta. Kaarlen mielestä aateliset alensivat mielellään alaistensa talonpoikien veroja saadakseen nämä tekemään entistäkin enemmän päivätöitä. Kuningas vastusti veronalennusten määräjakoislaitokselle ja ruotujakolaitokselle aiheuttamaa häiriötä, kun osa tiettyyn palkkaan tai tarkoitukseen varatuista veroista ja suorituksista jäi vajaaksi.¹⁸⁷

Turun ja Porin läänin maaherra Lorentz Creutz hermostui 1685 kuninkaan ja kamarikollegion suhtautumisesta veronalennuksiin niin paljon, että pyysi ja sai Kaarlelta vakuutuksen, ettei hänen määräjakoislaitoksen järjestämisen yhteydessä myöntämiään verohelpoituksia perittäisi myöhemmin henkilökohtaisesti häneltä itseltään tai hänen perillisiltään.¹⁸⁸

74

Viipurin läänin varamaaherralle Johan Creutzille ja kamarikollegiolle 17.10.1687 antamassaan käskyssä kuningas määräsi, että sellaisissa sukuoikeuden säilymistä koskevista epäselvistä tapauksista, joissa talonpoika oli saanut veroihinsa alennuksen tai rästeihinsä armahduksen mutta arveli yhä omistavansa sukuoikeutensa, oli parempi jättää se hänelle, sillä kruunu saattoi periä saatavansa perintötalonpojalta paremmin kuin kruunun talonpojalta. Sama periaate koski myös rälssin antamia veronalennuksia. Tästä voidaan epäsuorasti lukea, että useissa tapauksissa veron ja rästien alennukset olivat aikaisemmin johtaneet sukuoikeuksien menettämiseen joko kruunulle tai aatelille. Kirjeessään Kaarle neuvoi myös, miten kruunu voisi pakottaa sukuoikeutensa omistavankin talonpojan tilanvaihtoon, jos kruunu hänen tilaansa tarvitsisi. Mistään perintötalonpojan omistusoikeuden pyhydestä ei todellakaan ollut kysymys. Jos joku halusi lunastaa köyhtyneen ja rästytyneen perintötalonpojan sukuoikeuden ja tilan itselleen, hänen oli maksettava talonpojan rästit.¹⁸⁹

Turun ja Porin läänin maaherra Lorentz Creutz ilmoitti 1691 kuninkaalle, että useiden määräjakoislaitoksen piiriin tulleiden kruunun tilojen verolukuja ja manttaaleja ja niin muodoin veroja oli alennettu. Samassa kylässä oli syntynyt epäsuhtaisuuksia, kuin veromaksuky-

vyltään kruununtilan kanssa yhdenvertaisella perintötilalla saattoi olla huomattavasti korkeampi veroluku ja manttaali. Maaherra ehdotti yleistä uutta verollepanoa (eli verojen uudelleen määrittämistä) tällaisissa kylissä. Kaarle torjui ajatuksen viitaten vanhoihin päätöksiin, joiden mukaan perintötiloilla ei ylipäättäen tullut toteuttaa uutta verollepanoa. Armeijalle osoitettavien perintötilojen kohdalla se olisi kuitenkin mahdollista, jos talonpoika luopuisi perintöoikeudestaan.

Vuonna 1694 kuningas kamarikollegion ehdotuksesta salli perintötilojenkin uuden verollepanon (= verojen alentamisen) Creutzin 1691 mainitsemassa tilanteessa. Sukuoikeuksista päätös ei maininnut mitään, joten oletettavasti ne menivät verollepanon myötä. Uusien verollepanojen tekeminen muuttui entistä helpommaksi. Uudenmaan ja Hämeen sekä Turun ja Porin lääneissä ryhdyttiin lisäksi 1690-luvun puolestavälistä lähtien toteuttamaan veronalennusten (förmedling) uutta muotoa (osittaista) veropoistoa (avskattning) ilman kaikki muodollisuudet täyttävää uutta verollepanoa. Tämä menettely tasoitti tietä pysyväksi ajateltuun ja siksi rakenteeltaan jäykkään ruotujakolaitokseen. Veropoistoilla pyrittiin myös auttamaan talonpoikia näiden suurina kato- ja kuolovuosina 1696–1697 koke-massa ahdingossa.¹⁹⁰ Näin kaikkiin veronalennuksiin periaatteessa kielteisesti suhtautuva kuningas kypsyi vähitellen siihen maaherrojen ja kamarikollegion hänelle tyrkyttämään ajatukseen, että veroja oli tarvittaessa alennettava jopa perintötiloilla. Määräjakolaitoksen etu vaati liian korkeiden verojen lieventämistä, jotta kruunu tai sen virkamiehet eivät tilojen autoitumisen vuoksi jäisi ilman veroja, olkoonkin, että pysyväksi ajateltuun järjestelmään syntyi näin hankalasti täytettäviä vajauksia.

Kruununrästit ennen reduktiota ja sen jälkeen

Kuten on nähty, aateliset joutuivat kaikkialla sopeutumaan siihen, etteivät he pystyneet kantamaan kruunun maakirjan mukaisia vuokria täysimääräisinä, vaan heidän oli myönnettävä veronalennuksia sekä katsottava rästejä läpi sormien ja annettava niitä anteeksi.¹⁹¹

Taulukko 6

Turun ja Porin läänintilien päälaskelman debet-puolen tase (balanssi) eli kruunun saatavat (pääkirjojen mukaan)

	hopeataalaria
1660	94 557
1670	152 203
1680	151 225
1685	216 795
1688	383 753
1690	510 421
1695	649 683
1700	853 322

76

Toisin sanoen kruunun saatavat alkoivat huomattavasti kasvaa 1680-luvun puolenvälin jälkeen. Valtaosa uusista saatavista oli talonpoikien verorästejä.¹⁹² Vertailukohtana rästien suuruudesta saa tiedosta, että kruunu käytti läänintalouden välityksellä varoja vuonna 1670 127 052, 1680 149 787 ja 1691 266 445 taalaria. Myös Uudenmaan ja Hämeen sekä Viipurin ja Pohjanmaan läänien taseet ja verorästit kasvoivat samalla tavoin.

Taulukko 7

Kruunun saatavat Uudenmaan ja Hämeen sekä Viipurin ja Pohjanmaan lääneissä hopeataalareina (pääkirjojen mukaan)

	UM-Häme	Viipuri	Pohjanmaa
1680	181775	28034 ¹⁹³	99294 ¹⁹⁴
1690	535910	244080	234892
1695	521163 ¹⁹⁵	287507	320859

Läänintalouden menot olivat 1690 Uudenmaan ja Hämeen läänissä 155 585, Viipurin läänissä 173 600 ja Pohjanmaan läänissä 101 515 taalaria.

Verorästien kasvu johtui tietenkin entisten rälssitilojen peruuttamisesta ja niiden talonpoikien verojen valtaosan siirtymisestä aatelisilta kruunulle. Tästä on myös pääteltävä, että kruunun 1600-luvun alkupuolella maakirjoihinsa tiloille kirjaamat veromäärät olivat tilojen maksukykyyn nähden aivan liian korkeita.

Rästit kasvoivat siitä huolimatta, että kruunu piti rästiluetteloa vain välittömästi itselleen tulevista veroista, ei sitä vastoin niistä veroista, jotka se osoitti sotilaiden ja virkamiesten palkkoihin.¹⁹⁶ Reduktiossa saamistaan tiloista se käytti suurimman osan viimeksi mainittuun tarkoitukseen. Kun ennen reduktiota tietty pienempi osa lahjoitusmaiden veroista tuli kruunulle ja nämä ja kruunulle pidätetyt verot tarjosivat jo silloin mahdollisuuden rästien kertymiseen, rästien kasvun alkamisen vasta 1680-luvulla on täytynyt osaksi johduttaa ns. toivottomien rästien mitätöimiskäytännön tiukkenemisestä ja luultavasti myös veronmaksukurin löystymisestä. Aatelin alaisuudessa talonpojat olivat tottuneet jättämään kohtuullisessa määrin vuokriaan rästeihin ilman, että siitä koitui heille ongelmia. Kruunu peri aatelilta sen vastahakoiset veronmaksajat. Ahvenanmaan liittäminen 1688 Turun ja Porin läänin talouteen kasvatti sekin läänin rästejä.

Pohjanmaan läänin kruunun saatavat olivat vuonna 1669 vain 42 106 hopeataalaria. Sikäläiset kreivi- ja vapaaherrakunnat peruutettiin jo 1675 ja kruunun rästit alkoivat silloin kasvaa. Vuonna 1681 Kaarle XI aikoi antaa kaikki Pohjanmaan rästit tai vähintäänkin sen kreivi- ja vapaaherrakuntien peruuttamista 1675 edeltäneet rästit anteeksi, mutta kamarikollegio sai hänet luopumaan tällaisesta rästien yleisestä ja yksilöimättömästä rästien mitätöimisestä. Kuningas tahtoi miellyttää Pohjanmaan rahvasta suostumalla sen anomukseen, mutta kollegion puututtua asioihin palattiin normaalijärjestykseen eli vain sellaiset rästit, jotka havaittiin haltijoilleen ylivoimaisiksi, voitiin mitätöidä.¹⁹⁷

Uudenmaan ja Hämeen läänin kruunun saatavista 1690 ja 1694 noin 140 000 taalaria periytyi jo 1650- ja 60-luvuilta. Läänin 1690-luvun alun pääkirjoista on osa kadonnut, mutta vuonna 1692 kruunun saatavat olivat nähtävästi korkeimmillaan, 564 191 taalaria, minkä jälkeen rästejä mitätöitiin, varmastikin ruotujakolaitoksen järjestämisen yhteydessä. Rästien poistaminen täällä perustui luultavasti myös kuninkaan nimenomaiseen toivomukseen helpottaa rahvaan asemaa, mihin Hämeen vuonna 1690 kokema kato oli ollut yllykkeenä. Kamarikollegio oli taaskin estänyt talonpoikien räsitusten yksilöimättömän helpottamisen, mutta tutkittuihin tosiasioihin perustuvia lievennyksiä sekään ei voinut vastustaa. Kaarlen poikkeuksellisen suuri

myöntövyvyys läänin rahvaan aseman helpottamiseen oli ennen kaikkea suosionosoitus luottomiestä maaherra C. Bondea kohtaan.¹⁹⁸

Vertailun vuoksi varsinaisen Ruotsin läänien pääkirjojen päälaskelmien taseita eli balansseja (joissa oli usein huomattavia eriä muita summia kuin verorästejä; nämä taseet olivat samaa suuruusluokkaa tai pienempiä kuin läänintalouden vuosimenot):

Taulukko 8

Ruotsin läänien kruunun saatavia	hopeataal.
Örebro län 1693	220 378
Jönköpings län 1694	54 124
Västernorrlands län 1694	169 781
Älvsborgs län 1699	136 803
Östergötlands län 1703	195 775
Västernorrlands län 1703	271 458

78

Verrattaessa vielä näitä lukuja vuosien 1669 ja 1677 valtakunnan pääkirjojen läänikohtaisiin taseisiin¹⁹⁹ käy selväksi, etteivät verorästit kasvaneet Ruotsin puolella lähimainkaan yhtä paljon kuin Suomessa, vaikka reduktio palautti siellä talonpojat kruunun verotuksen piiriin aivan samoin kuin Suomessa. Tästä on tehtävä se ainoa mahdollinen johtopäätös, että 1600-luvun alkupuolella määrätty verotuksen taso vastasi Ruotsissa talonpoikien maksukykyä paljon paremmin kuin Suomessa. Kruununverotus oli Ruotsissa mitoitettu realistiselle, mutta Suomessa aivan liian korkealle tasolle. Ero johtui luultavasti ennen kaikkea maanviljelyn pohjoisia äärialueita koetelleesta pienestä jääkaudesta.²⁰⁰

Kruunun rästiluetelloissa eroteltiin toivottomat ja perinnästä poistettavat rästit sellaisista, joiden saamisesta oli toivoa ja joiden perimistä yhä yritettiin. Rästiluetteloiden lukeminen on masentavaa puuhaa. Ikääntyneet, sokeutuneet ja sairauksien koettelemat talonpojat ja heidän leskensä eivät suoriutuneet tilansa hoidosta ja veroistaan ja joutuivat kerjäämään elantonsa kruunun rästien kasvaessa kasvamistaan.

Joskus aatelinen tai virkatalon haltija, jolle talonpojan verot oli osoitettu, olivat vieneet viimeisenkin leipäpalan suusta ja raunioit-

taneet koko tilan. Siten rykmentinkirjuri Johan Schmidt oli vuoden 1676 rästiluettelon mukaan takavarikoinut kaiken irti saamansa Laitilan Viikaisten Thomas Mårtenssonilta antamatta kuittia, minkä vuoksi tämä oli sanoutunut irti tilastaan ja lähtenyt kerjuulle; Marttilan Tyllilän Gertrud-lesken upseerit olivat saattaneet perikatoon.

Lapin pitäjän Saaren Henrik Matsson oli saman vuoden 1676 luettelon mukaan kirjoitettu rästiensä vuoksi sotilaaksi. Piikkiön Johan Jakobsson menetti tilansa rästeistä kruunulle ja palveli 1667 entisellä tilallaan renkinä. Sukuoikeuksien menettäminen, tilalta häätäminen ja sotilaaksi kirjoittaminen olivat kruunun rästien vastaisen taistelun järeimmät aseet, joita se työvoimapulan vuoksi saattoi käyttää vain velvollisuuksiinsa kaikkein eniten laimin lyöviä vastaan. Kangasalan Jokioisten Johan Bengtsson oli menettänyt sukuoikeutensa ja isäntä (luultavasti aatelinen) oli vienyt kaiken rästien silti kuittaantumatta kokonaan, minkä vuoksi Johan saattoi 1670 maksaa vain neljäsosan kruunun rästeistään.

Kirjurien runollinen vakiomerkintä tyhjätaskuista kuului: "äger varken ko eller so" (ei omista lehmää eikä emakkoakaan). Uudenkirkon Hallun Mårten Jöransson, joka jäi 1664 aikakirjoihin tällaisin luonnehdinnoin, oli velkaa kreivikunnalle peräti yli 700 hopeataalaria ja kruunulle 8 taalaria. Joku ei luettelon mukaan omistanut edes naulaa seinässä (eipä tarvinnut pelätä omaisuuden joutumista kruunun vasaran alle). Lempäälän Hyrkkölän Sara Bertilsdotter ei pystynyt maksamaan pientä rästiansä ja häneltä takavarikoitiin vuoden 1664 luettelon mukaan sen pantiksi pata; eräs toinen lempääläläinen leski menetti samasta syystä karjansa kruunulle. Hämeenkyrön Tuokkolan Anders Korjuksen rästi todettiin 1670 mahdottomaksi periä, kun hänet oli edellisenä vuonna mestattu eikä perintöä ollut jäänyt ei pennin latia.

Monet yrittivät nollata rästinsä ja aloittaa uuden elämän karkaamalla tilaltaan, muualle Suomeen, Ruotsiin, Baltiaan tai ties minne. Kruununvoutia lepyteltiin lyhentämällä edes vähän verovelkoja. Vanhusten, sairaiden ja leskien kohtalo oli rästiluetteloiden perusteella usein lohduton. Pahimmillaan köyhän elämä saattoi päättyä nälkään nääntymiseen. Laitilan Seppälän rutiköyhän Jakob Jakobssonin talossa kuoli vuoden 1676 rästiluettelon mukaan katovuonna 1675 viisi henkeä nälkään. Huittisten Töysälän Pahl Jakobsson oli kuollut jättämättä mitään jälkeensä. Hänen lapsensa kerjäsivät. Rästiluetelot olivat itsekkin pitkiä kuin nälkävuosi ja kerjuus niin maalla kuin kaupungeissa todella yleistä.²⁰¹

Joskus rästilueteloissa sanottiin suoraan, että liian korkeat verot

olivat vieneet tilan perikatoon.²⁰² Asiointila oli siis kruununvoutienkin tiedossa.

Rästit ja veronalennukset veivät talonpoikien sukuoikeudet ja heidän häätämisenä ja korvaamisensa uudella asukkaalla kävi kruunulle helpoksi.²⁰³ Käytännössä valtaosa kruunun talonpojista sai rästeistä huolimatta pitää tilansa ja luovuttaa sen jälkeläisilleen. Työvoimapolun vuoksi kruunulla ei ollut varaa joukkomittaisiin häätöihin. Vain tilaansa ja velvollisuuksiaan kaikkein eniten laimin lyövät häädettiin ja jotkut kirjoitettiin myös sotilaaksi. Heidän kohtalonsa sai toimia varoittavana esimerkkinä muille. Suurten rästien kertyminen ilman kruunun taholta tulevia helpotuksia ja niiden perinnästä kruunun edustajien kanssa seuraavat konfliktit aiheuttivat kuitenkin epävarmuutta, tyytymättömyyttä ja levottomuutta ja heikensivät myös yleistä lainkuuliaisuutta.

Sukuoikeudet saattoi lunastaa takaisin suorittamalla kaikki rästivelat. Laitilassa erällä tilalla ne hankittiin ensin kruunulta ja sitten toisen menetyksen jälkeen kreivikunnalta.²⁰⁴ Liian korkeiden verojen jälkilasku lankesi 1600-luvun rästitalonpoikien jälkeläisille seuraavalla vuosisadalla, kun sukuoikeuksia ryhdyttiin lunastamaan joukolla takaisin.

Kaarle XI, kamarikollegio ja rästit

Kun sitten aatelisille lahjoitetut verot reduktion myötä palasivat kruunulle ja rästit alkoivat nopeasti kasvaa, kruunun olisi pikaisesti pitänyt puuttua asioihin ja alentaa veroja, mikäli näkemys neuvottelevasta valtiosta ja alamaisten äänen kuulemisesta pitäisi tässäkin paikkansa. Kuinka mahtoi ollakaan?

Amiraliteetin äsken mainittu inspehtori Mallenius ilmiantoi vuoden 1687 alussa Creutzin ja virastaan jo pois jääneen Uudenmaan ja Hämeen läänin maaherran Axel Rosenhanen amiraliteetin suurista suomalaisista rästeistä. Kuningas, jonka yksinvaltaisissa käsissä maan asioiden johto oli, oli taipuvainen ajattelemaan, että rästit johtuivat virkamiesten laiminlyönneistä ja mahdollisista väärinkäytöksistä eikä suinkaan verojen liian korkeasta tasosta.²⁰⁵

Vuonna 1693 Kaarle XI kiinnitti huomiotaan eteläsuomalaisten läänien todella suuriksi paisuneisiin balansseihin ja käski maaherrat selvittämään ongelmaa yhdessä kamarikollegion kanssa. Kamarikol-

legio totesi vastauksessaan kuninkaalle, että se oli vuodesta 1687 lähtien useita kertoja määrännyt maaherrat tutkimaan asiaa ja perimään rästit. Määräjakoislaitoksen järjestäminen oli kuitenkin viennyt maaherrojen ajan niin, etteivät he olleet mitenkään ehtineet paneutumaan rästeihin ja balansseihin. Kollegio suostui siis ymmärtämään maaherroja mutta tiedotti näille kuninkaan mielipiteen. Kaarle XI:n kollegion kirjeeseen sanelemasta käskystä maaherroille näkyy, että hän edelleenkin piti rästejä seurauksena jonkun tai joidenkin laiminlyönneistä. Hän uskoi, että huomattava osa rästeistä olisi hyvinkin perittävässä.²⁰⁶

Kamarikollegio ja kuningas ymmärsivät ajoittain rästien syntymisen todellisen taustan, mutta jos toinen niistä osoitti rästejä itselleen keränneitä kohtaan ymmärtämystä, toinen palautti liian hempeäksi heittyneen osapuolen kuriin ja järjestykseen. Niin kuin aiemmin ilmeni, Pohjanmaan ja Hämeen rästien kohdalla kurinpalauttajana oli kamarikollegio, nyt puolestaan kuningas hylkäsi kollegion maaherroja ymmärtävän kannan.

Kaarle XI:n yksinvaltius ja veroamaksava rahvas – johtopäätöksiä mahtivaltiosta ja vuorovaikutuksesta

81

Kaarle XI:n toteuttamasta reduktiosta oli pitkällä tähtäimellä talonpojille etua sen vähentäessä aateliston ylivaltaa ja mahdollistaessa toisten säätyjen aseman kohenemisen, mutta tämä etu saavutettiin vasta suuren pohjan sodan jälkeisinä vuosikymmeninä. 1600-luvun puolella reduktio ei parantanut talonpoikien asemaa millään tavalla. Kruunun alaisuudessa veronkanto tehostui ja talonpojat olivat silloin kärsivänä osapuolena. Yksinvaltiudesta ei omana aikanaan koitunut talonpojille juuri mitään hyötyä.²⁰⁷

Käräjät käyttivät veroasioissa myötämäärämisoikeuttaan sanktioimalla osaltaan kuluvan vuoden lyhennysluettelon (autiot [öde], verovapauden perusteella viljelykseen otetut [upptagna] ja alennetut [förmedlade]).²⁰⁸ Tässä suhteessa voidaan hyvinkin puhua interaktiosta ja jopa neuvottelevasta valtiosta, mutta samalla on kysyttävä, oliko niillä nyt mitään merkitystä. On näet syytä korostaa, että verotuksen ydinkysymys, liian korkeat verot ja niistä reduktion jälkeen syntyvät valtavat rästit jäivät aivan liian pitkään ja oikeastaan ylipäätään korjaamatta. Kruunu ryhtyi vuodesta 1688 myöntämään

uusien verollepanojen kautta veronlievennyksiä. Tämä ei kuitenkaan riittänyt, sillä rästit ja balanssit kasvoivat kasvamistaan. Ruotujakolaitoksen (det ständiga knektehållet) toteuttaminen ja 1690-luvun puolenvälin kadot ja joukkomittainen kuolleisuus pakottivat kruunun entistäkin enemmän alentamaan veroja, mutta kun neljännes tai viidennes väestöstä kuoli, kruunun toimet jäivät väkisininkin täysin riittämättömiksi. Vuosikymmeniä liian korkealla tasolla pidetty verotus ei varmasti myöskään lisännyt talonpoikien intoa täyttää nurkumatta velvollisuutensa vaan päinvastoin rapautti lainkuuliaisuutta, minkä kruunu sai sitten tuta suuren pohjan sodan aikana joukkomittaisen niskuroinnin muodossa.²⁰⁹

On syytä kiinnittää huomiota siihen paradoksaaliseen tilanteeseen, että valtaviksi paisuneista rästeistä ja 1690-luvulla toteutetusta veronalennusprosessista huolimatta Turun ja Porin sekä Uudenmaan ja Hämeen läänien talous säilytti hyvin kykynsä rahoittaa kruunulle välttämättömien toiminnot. Yhden vuoden rästit olivat sitä luokkaa, etteivät ne halvaannuttaneet läänintaloutta. Vain rästien vuosien mittaan kumuloitunut kokonaissumma oli useita kertoja läänintalouden vuosivolyymia suurempi ja sen periminen rästejä itselleen kartuttaneilta lyhyessä ajassa kerrassaan mahdotonta. Osaksi juuri tämän asiointilan vuoksi valtavien rästien kertymisongelman juuriin ei toden teolla kajottu.²¹⁰

82

Vaikka kiinnittäisimme huomiota vain aikaan ennen vuotta 1695, emme voi kohtuudella tulla mihinkään muuhun johtopäätökseen kuin että talonpoikien tosiasiallinen tilanne jäi huomiotta eli vuorovaikutus toteutui kruununverotuksen tasossa vain erittäin puutteellisesti tai ei lainkaan. Neuvottelevasta valtiosta ei täällä kannattaisi puhua. Mitä kruunuun ja veronalennuksiin tulee, se mahtivaltionäkökulma, jonka monet niin helposti ovat paiskanneet tienposkeen, puoltaa varsin hyvin paikkaansa. Aatelisten ja heidän lampuotiansa suhteissa interaktionäkemys tuntuu sitä vastoin toimivan – syvästi eriarvoisten osapuolten interaktio, joka toteutui ristiriitojen kautta ja aatelisten ja heidän alaiensa kovan kurinpidon vääristämänä mutta jossa heikompikin osapuoli pystyi jonkin verran vaikuttamaan asioihin – ainakin Lounais-Suomessa. En halua kiistää edes neuvottelevalta valtiolta oikeutusta, sillä ruotsalainen aateli osasi tunnetusti muuttaa heikkoutensa voimaksi luopumalla oman etunsa ajamisesta viimeisen päälle ja tunnustamalla myös talonpoikien edes vähäiset oikeudet.²¹¹ Kysymys on kaiken kaikkiaan erilaisista tarkastelutavoista, jotka sopivat vaihtelevassa määrin kuvaamaan yhteiskunnan eri puolia ja jotka heijastavat myös esittäjiensä yleistä yhteiskuntanä-

kemystä. Itse painottaisin yhteiskunnallisia ristiriitoja enemmän kuin harmoniaa, joka toteutui käytännössä joko varsin huonosti tai sitten vahvemman ehdoilla.

Lopputulokseksi siis jää, että Kaarle XI:n yksinvaltiuden aikainen kruunu voimantunnessaan otti vähemmän huomioon talonpoikien toivomukset kuin kansainvälisesti katsoen heikko ruotsalainen 1600-luvun aateli. On kuitenkin muistettava myös asioiden toinen puoli, se, että ruotsalainen ylhäisaateli siirsi merkittäviä resursseja suomalaisilta tiloiltaan itselleen Ruotsiin tarjoamatta juuri mitään vastiketta näistä itselleen lahjoitetuista verosuorituksista,²¹² kun taas yksinvaltius ohjasi peruuttamansa verot periaatteessa kaikkia alamaisia hyödyttävään maanpuolustukseen. Sellainen resurssien aatelille siirtäminen, mitä lahjoitusjärjestelmän huippukaudella 1600-luvun keskivaiheilla tapahtui, oli kuitenkin mahdollinen vain poikkeuksellisen kansainvälisen tilanteen eli Ruotsin perinteisten vihollisten Venäjän, Puolan ja Tanskan heikkouden vallitessa. Ruotsin asevoimien Tanskan vastaisen sodan aikana 1670-luvulla osoittama heikkous toimi ratkaisevana syyksinä yksinvaltiuden synnyn ja reduktion suuntaan. Kun Venäjä pari vuosikymmentä myöhemmin murtautui eristyneisyydestään eurooppalaiseksi suurvallaksi, Ruotsin oli pakko käyttää köyhän Suomen voimavarat paikan päällä Tukholman "ulkomuurin ja ruokakamarin" turvaamiseksi idän uhalta.

Resursseihin nähden liian korkea verotus piti 1600-luvun Suomessa yllä eräänlaista piilevää yhteiskuntakriisiä, joka aktualisoitui aina sotien ja maatalouden kokemien katojen aikana. Kruunu ja aateliset saattoivat helpottaa joitakin yksittäisiä ongelmakohtia, mutta kummankaan intresseissä ei ollut puuttua itse taudin syihin eikä siksi toisekseen alhaalta käsin välittynyt riittävän selvää muutosvaatimusta.

YKSINVALTIUS VAIKEUKSISSA

Väestö 1600-luvun lopussa ja suuret kuolovuodet
1696–1697

Taulukko 9

84

Ruotsin valtakunnan arvioitu asukasluku noin vuonna 1700

Ruotsi	1 370 000
Suomi	350 000
Käkisalmen lääni	30 000
Baltia	500 000
Saksan voittomaat	1 000 000
Yhteensä	3 250 000

Lähde: *Karonen, Pohjoinen suurvalta, s. 34*

Oiva Turpeisen mukaan Suomen, Käkisalmen läänin ja Itämeren maakuntien (Inkerinmaan, Viron ja Liivinmaan) väkiluvut olivat Karosen esittämiä korkeampia.²¹³ Viimeksi mainitun luvut osoittavat joka tapauksessa valtakunnan eri osien väkiluvun suuruusluokan. Ruotsin väkilukua voidaan vertailla todellisen eurooppalaisen suurvallan Ranskan samanaikaiseen väkilukuun, joka oli 21 miljoonaa. Vuoden 1914 keisarikunnan rajojen mukaisessa Saksassa asui vuonna 1700 14 miljoonaa, mihin väestömäärään myös Ruotsin itänaapuri Venäjä noihin aikoihin ylsi. Ruotsin toisen rajanaapurin Puolan asukasluku

oli 9 miljoonaa. Ruotsin valtakunnan väkiluku ylitti kuitenkin sen kolmannen naapurin Tanska-Norjan sekä myös Hollannin asukasluvun. Tanskan asukasluku oli vuonna 1690 noin 650 000 ja Norjan 1701 noin 490–500 000. Hollannin väkiluku oli vuonna 1700 alle kaksi miljoonaa.²¹⁴

Vuosien 1695 ja 1696 sadot jäivät Suomessa ja muuallakin Pohjois-Euroopassa kylmyyden ja sateiden vuoksi poikkeuksellisen heikoiksi. Kato aiheutti nälkähätää ja pani suuret kerjäläisjoukot liikkeelle, joiden mukana tuhoisat kulkutaudit levisivät. Seppo Muroman mukaan Suomen väkiluku väheni vuoden 1695 lopusta vuoden 1698 alkuun 27 %, Käkisalmen lääni mukaan lukien 28 %. Suomen väkiluku oli vuoden 1695 lopussa noin 440 000 ja vuoden 1698 alussa 323 000. Käkisalmen lääni mukaan luettuna väestö väheni 500 000:sta 360 000:een.²¹⁵

Muroma on arvioinut Suomen väkiluvun sen 1600-luvun lopun Ruotsin vastaisen rajan perusteella, joka kulki Lapissa nykyistä etelämpänä ja idempänä. Turpeinen puolestaan käyttää vuoden 1812 rajoja, jotka vallitsivat nykyisinkin Suomen ja Ruotsin välillä. Hänen mukaansa Suomen väkiluku Käkisalmen lääni mukaan lukien oli vuoden 1695 lopussa 556 400 ja vuoden 1698 alussa 433 400. Suomen väestönmenetykseksi tuli näin 22 %. Erot Muroman arvioihin johtuvat pääasiassa siitä, että Turpeinen on korottanut Karjalan ja erityisesti Käkisalmen läänin väestöarviota. Vuosien 1696–1697 kuolleisuus ylitti kaikki Suomen historian myöhemmät väestökatastrofit suorastaan moninkertaisesti.²¹⁶ Kysymyksessä oli varmastikin vakavin Suomen väestöä milloinkaan kohdanneista onnettomuuksista.

Aatelin osuus Ruotsin ja Suomen koko väkiluvusta oli 1700-luvun alussa 0,5 % ja papiston 1 %. Porvarissäätyyn lukeutui vajaat 2 % väestöstä, mutta porvarisoikeuksien haltijoiden lisäksi kaupungeissa asui vähäväkisempiäkin asukkaita. Ns. aatelittomat säätyläiset (ofrälse ståndspersoner) käsittivät tilanomistajia, virkamiehiä, yrittäjiä ym. (1–2 %). Loput 95 % kuuluivat sitten rahvaaseen: talonpoikiin, maaseudun tilattomaan väestöön sekä kaupunkien vähäväkisiin.²¹⁷

Valtakunnan talous

Suomen kaupungeissa asui vuonna 1682 vain 4,6 % maan koko väkiluvusta. Turun väkiluku oli 1700-luvun alussa noin 6 000 ja Viipurin ja

Helsingin kahden ja kolmen tuhannen välillä. Suomen muut kaupungit olivat sitäkin pienempiä. Valtakunnan pääkaupungissa Tukholmassa oli lähes 60 000 asukasta. Puhuttaessa maan taloudesta ei ole syytä unohtaa kaupunkeja ja kauppaa harjoittavia porvareita, joiden välityksellä maataloudenkin tuotteet suurelta osin myytiin.²¹⁸

Ruotsi (mukaan luettuna Suomi) oli köyhä ja takapajuinen agraaritalous. Maa nautti kuitenkin huomattavia tuloja raudan ja kuparin viennistä. Vuoriteollisuus ja sen tuotteiden vienti oli yksi maan suurvalta-aseman kulmakivistä. Raudan, teräksen, kuparin ja messingin vienti oli 1685 80 % Ruotsin viennin arvosta. Piki ja terva ylsivät 8 %:n osuuteen. Ruukkiteollisuus keskittyi pääosin Ruotsiin, mutta valtakunnasta vietävä terva oli peräisin voittopuolisesti Pohjanmaalta ja Itä-Suomesta. Suomen osuus valtakunnan ulkomaanviennistä oli siis yhtä vaatimatonta luokkaa kuin sen osuus valtakunnan asukasluvusta. Kaikesta huolimatta terva oli yksi valtakunnan keskeisistä ja strategisista vientituotteista. Vuoden 1700 tienoilla Englanti toi peräti 80 % kankiraudastaan ja 85 % tervastaan Ruotsista. Englannin laivasto ei pysynyt pinnalla ilman suomalaista tervaa.²¹⁹

Baltian provinssit Viro ja eritoten Liivinmaa tuottivat 1690-luvulla vuosittain satojentuhansien hopeataalareitten ylijäämän, joka siirrettiin valtakunnankassaan.²²⁰ Juuri edellä todettiin, että suuraateliset siirsivät merkittäviä resursseja tiluksiltaan Suomesta omaan talouteensa Ruotsiin. Ennen reduktiota kruunu sai käyttöönsä niin pienen osan Suomen verotuloista, että sillä oli täysi työ saada ne riittämään paikallisiin hallinto- ja puolustustarpeisiin.

Reduktion jälkeen kruunu yritti todellakin siirtää resursseja Suomesta Tukholman kuninkaalliseen verokamariin. Niinpä Turun ja Porin lääni maksoi 1691 Tukholman verokamariin 31 506, kuninkaanlinnan rakennustöihin 7 233 ja Tukholman linnanmakasiiniin 2 318 hopeataalaria. Yhteensä nämä siirrot olivat noin 15 % läänin vuosimeinoista. Vuosina 1694, 1695 ja 1699 Tukholman verokamari sai läänistä vuosittain noin 40 000 taalaria. Uudenmaan ja Hämeen lääni maksoi 1692 samaan osoitteeseen 29 495 taalaria, Viipurin lääni 1690 35 901 taalaria ja Pohjanmaan lääni 1695 8 261 taalaria. Huonoina vuosina resurssivirta kääntyi kuitenkin päinvastaiseksi, mutta on huomattava, että Tukholma yritti jälkikäteen periä antamansa katoavustukset takaisin. Joka tapauksessa verovarojen siirrot Suomesta Ruotsiin jäivät 1690-luvun hyvinäkin vuosina suhteellisen vaatimattomiksi ja voi lähteä siitä, että ne olivat volyymiltaan hyvin perusteltavissa valtakunnan osan panoksena valtakunnan keskuksen toimintojen ylläpitämiseen ilman, että olisi mitään syytä puhua koloniaalisesta suhteesta. Suuren pohjan sodan puhjettua Suomesta ei enää juuri lainkaan

liennyt resursseja siirrettäväksi Tukholmaan.²²¹ Rahavirtojen suunta kääntyi jälleen. Ruotsin Suomen armeijaa rahoitettiin huomattavin summin Tukholmasta aina vuoteen 1709 saakka, kunnes tämäkin resurssivirta Pultavan tappion jälkeen ehtyi.²²²

1690-luvun veronalennukset ja suuren pohjan sodan veronkorotukset

Olen aikaisemmissa julkaisuissani käsitellyt niin suomeksi kuin englanniksikin 1690-luvun veronalennuksia ja kuningas Kaarle XII:n (1697–1718) suuren pohjan sodan (1700–1721) aattona ja alussa toteuttamia uusia sotaveroja kontribuutioita ja toistan tässä vain olen naisimman esittämättä enää taulukkojen muodossa olevia perusteluita. Vuodesta 1688 alkaen kruunu ryhtyi uusien verollepanoin tarkistamaan Turun ja Porin läänin talonpoikien verotusta. Menetelmänä käytettiin myös veronalennusta (förmedling) ja 1690-luvun loppupuolella osittaista veropoistoa (avskattning). Huomattava osa Turun ja Porin sekä Uudenmaan ja Hämeen läänien talonpojista (tiloista) sai lievennystä veroihinsa, koska määräjakoislaitoksen toimivuus sitä edellytti. Kruunun oli pakko alentaa veroja, jotta sotilaille ja virkamiehille veronsa maksavat tilat suoriutuivat niistä. Liian korkea verotus johti rästeihin ja veronmaksukyvyttömyyteen ja veropalkkojen haltijat jäivät tulojaan paitsi. Järjestelmä yritettiin saattaa mahdollisimman vakaaksi ja kiinteäksi niin, että kukin veropalkan nauttija saisi aina määrätty ja ennakoitavat palkkatulonsa. Mitkään häiriöt eivät järjestelmään sopineet. Käytännössä määräjakoislaitos ei milloinkaan toiminut häiriöttä eikä pystynyt täysin vakiintumaan, niin kuin ideaalina oli. Äsken mainituilla veropoistoilla kruunu yritti helpottaa myös 1690-luvun totaali- ja ennen kokemattoman joukkokuolleisuuden aiheuttamaa väestöllistä ja taloudellista katastrofia, voimatta luonnollisestikaan onnistua tässä mahdottomassa tehtävässä.

Rästien kasvua uusi politiikka ei Suomen lääneissä pystynyt lopettamaan paitsi 1690-luvun alkupuolella tilapäisesti Uudenmaan ja Hämeen läänissä, mikä oli ilmeisestikin kuningas Kaarle XI:n henkilökohtainen suosionosoitus läänin maaherralle C. Bondelle, niin kuin jo esitettiin. Lievennykset olivat siis pääosin riittämättömiä eikä niitä tehty varsinaisesti talonpoikien aseman helpottamiseksi vaan kruunun oman edun vuoksi.

Ennakoidessaan vaikeuksia kruunu ryhtyi vuodesta 1699 alkaen keräämään vakinaisten verojen lisäksi kontribuutioita. Seuraavana vuonna Ruotsi joutui sotaan naapureitaan Tanskaa, Puolaa (oikeammin Puolan saksilaista kuningasta August II:ta) ja Venäjää vastaan, jotka mielivät takaisin Ruotsin niiltä anastamia alueita.

Verrattaessa 1690-luvun veronalennuksia kontribuutioiden nyt tuomaan veronkorotukseen Turun ja Porin läänissä havaitaan, että aikaisempi veronalennus oli noin runsaan puolet tai kaksi kolmasosaa kontribuutiokorotuksesta. Vuodesta 1700 alkaen verotus pysyi periaatteessa samantasoisena aina vuoteen 1713 saakka, jolloin venäläisten massiivinen hyökkäys Suomeen sotki myös veronkannon. Poikkeuksena olivat vuodet 1704 ja 1710, jolloin kontribuutiota kannettiin normaalia enemmän.²²³ Näin pitemmällä aikavälillä katsottuna veronkorotus oli runsaan kymmenyksen – vajaan viidenneksen luokkaa eikä 20 %, niin kuin aikaisempi suomalainen tutkimus on väittänyt. Sama tilanne pätee luultavasti myös Uudenmaan ja Hämeen lääniin, joskin vuosisadanvaihteen pääkirjojen katoaminen täältä hankaloittaa tutkimusta. Puhuminen veroruuvin yleisestä kiristymisestä johtaa kuitenkin harhaan. On katsottava, mitkä ryhmät maksoivat vuosisadanvaihteen jälkeen entistä enemmän veroja.

88

Sotakontribuutiot eivät nostaneet maalaisrahvaan verotusta vuodesta 1700 lähtien yhtään sen enempiä kuin mitä sen verotaakkaa oli edellisellä vuosikymmenellä alennettu. Verotuksen kiristyminen lankesi siis lähes kokonaan muiden säätyjen kuin talonpoikaiston maksettavaksi. Tosin aatelin omat kontribuutiot siirtyivät varmastikin heidän talonpoikiensa kannettaviksi, joten aatelin alaisina säilyneet talonpojat joutuivat nyt kruunulle veronsa maksavia säätyveljiään epäedullisempaan asemaan, siitähän huolimatta että ensiksi mainitut maksoivat maalaisrahvaan kontribuutioita manttaalilta vain puolet siitä mitä muu maalaisrahvas.

Edelleen on muistettava, että vain osa tiloista sai 1690-luvulla helpotusta veroihinsa. Ne talonpojista, joiden veroja ei ollut lievennetty, joutui nyt maksamaan uusia kontribuutioita nauttimatta aikaisemmin vastaavaa veronalennusta. Kaikesta huolimatta verotaakan kasvu koski enemmän aatelia, papistoa, porvaristoa ja viranhaltijoita kuin talonpoikia.

Toisaalta pitemmällä aikavälillä samat tai lievästi nousseet verot oli tuotettava miesten sotaan viemisen vuoksi entistä niukemmalla työvoimalla ja siinä mielessä talonpoikienkin verorasitus nousi täysin kiistattomasti. Vuonna 1700 Suomesta otettiin 24 000 sotilasta ja koko suuren pohjan sodan aikana lähes 50 000, joten työvoimasta

syntyi pulaa etenkin sodan alussa. Noin 400 000 suomalaisen asukasmäärästä 24 000 ja 50 000 olivat erittäin huomattava poisto, ottaen huomioon myös sen, että ehkä noin 43 000 heistä menehtyi sotaan. Sodan siviiliuhrien määräksi jäi Suomessa vain 11 000, joka on varsin vähän siihen synkkään kuvaan nähden, mikä Suomen venäläismiehituksesta 1713–1721 vallitsee. Huomattakoon, että kaikki yllä olevat lukumäärät ovat vain arvioita.

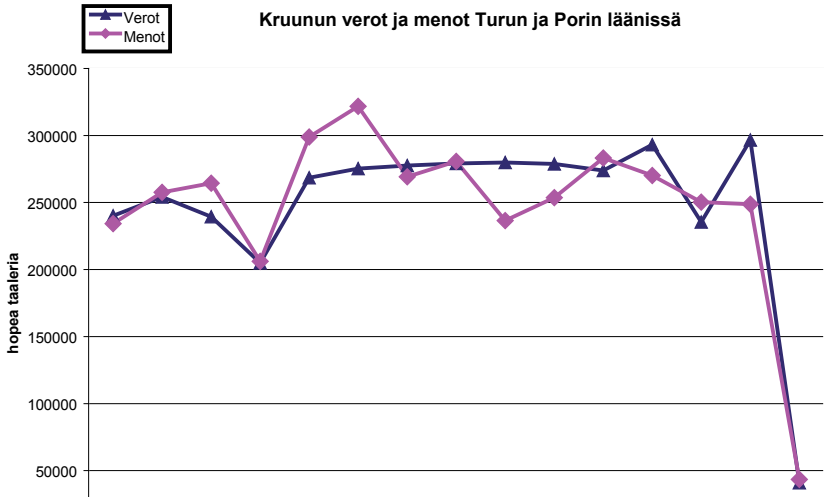
Vuosia 1704 ja 1710 lukuun ottamatta vakaana 1700–1712 pysy-nyttä verotuksen tasoa mitattiin edellä läänin pääkirjojen ilmoittami- en kannettavien verojen summilla, joista lyhennykset eli rälssin tai vi- rallisesti vahvistetun veronmaksukyvyttömyyden perusteella myön- netyt verovapaudet on vähennetty. Kunkin vuoden kannettavista veroissa on sitä vastoin mukana sen vuoden rästit eli ilman lupaa maksamatta jääneet verot. Rästien kokonaisluokasta saa käsityksen kruunun saatavista, niin kuin tässä kirjassa aikaisemmin myös me- neteltiin. Kirjanpidosta on kuitenkin erittäin työlästä ja miltei mah- dotonta lukea, kuinka paljon jonkin nimenomaisen vuoden veroista jäi lopulta rästiin, sillä rästejä lyhennettiin vähän kerrallaan useiden vuosien ajan. Siksi voi esittää epäilyä, ilmaisevatko vuosittain kan- nettavat verot lopultakaan sitä, että verotaakka pysyi melko vakaana. Varsin yleinen käsityshän on, että sodan tuottaman ahdingon vuoksi verorästit paisuivat ja valtiontalous joutui vähenevien tulojen kier- teeseen. Tämän käsityksen loi jo 1800-luvun puolella ruotsalainen G. E. Axelson. Sodan aiheuttama valtava kurjistuminen asetettiin Ruot- sissa 1900-luvun alussa kysymyksenalaiseksi, mutta ajatus on Suo- messa vaikuttanut aivan viime aikoihin saakka.

Rästien osuutta kannettavista veroista ja niiden mahdollista pai- sumista voidaan tarkastella kruunun vuosittain läänintalouden, tässä tapauksessa Turun ja Porin läänin, palkkoihin, sotaan ja hallintoon ym. käyttämien varojen välityksellä. Pysyivätkö ne suurin piirtein ennallaan sodan aikana vai vähenivätkö ne kenties vuosi vuodelta. Kruunun käyttämät varat eli vuosimenot (pääkirjoissa anordningarna) sisältävät myös määräjakolaitoksen kautta palkkoihin ohjautu- neet verot, joita kruunu ei kantanut vaan uskoi sen viranhaltijoille tai sotavoimille mutta joista se virkamiesten ja sotilaiden työpanoksena yhtä kaikki hyötyi.

Oheinen kuvio 1 osoittaa, että kruunun vuosimenot (hopeataale- reina) vaihtelivat Turun ja Porin läänissä 1700–1712 enemmän kuin kannettavat verot, mutta jatkuvasti laskevasta trendistä tai syöksy- kierteestä ei ensiksi mainittujenkaan kohdalla voi puhua. Turun ja Porin läänintalous ei suinkaan kutistunut sodan johdosta vaan pysyt- teli suhteellisen vakaalla tasolla. Rästien osuus kannetuista veroista,

niihin sisältyvä tuntematon suure, vaihteli vuodentulosta riippuen, mutta säilyi kuitenkin verraten vakiona. Rästeistä ja niiden kasvusta huolimatta läänintalous pysyi jaloillaan.

Kuvio 1 Kruunun verot ja menot Turun ja Porin läänissä hopeataalereina (pääkirjojen mukaan)

90

Taulukko 10

Turun ja Porin läänintilien päälaskelman debet-puolen tase (balanssi) eli kruunun saatavat (pääkirjojen mukaan)

Vuosi	hopeataal.
1700	853 322
1701	749 251
1703	689 130
1705	760 338
1710	851 667
1712	908 403

Sodan alussa kruunu mitätöi suuria määriä omia saataviaan, varmaankin lähinnä toivottomia rästejä, niin että kruunun saatavat vähenivät vuoteen 1703 saakka. Sen jälkeen rästit ja kruunun saatavat alkoivat taas kasvaa aivan kuten 1680-luvun lopulla ja 1690-luvulla. Suurin osa kruunun saatavista oli Turun ja Porin läänissä ja ylipäätään Suomessa talonpoikien verorästejä. Kukaan ei tiedä, miten paljon kysymys oli maksukyvyttömyydestä ja miten paljon haluttomuudesta, mutta rästeistä huolimatta veronmaksujärjestelmä toimi kuitenkin verraten hyvin aina vuoteen 1713 saakka.

Aivan sama paradoksaalinen tilanne vallitsi sodan aikana kuin aikaisemminkin. Rästit kasvoivat kasvamistaan ja niiden kokonaismäärä ylitti moninkertaisesti läänintalouden vuosimenot, mutta kunkin vuoden rästit olivat kuitenkin niin pieni osa läänintalouden tuloista, että läänintalous pysyi vuoteen 1712 saakka toimintakykyisenä ja volyymiltaan melko hyvin vakiona. Rästit olivat lääninkamreerin painajainen ja kokonaismäärältään sitä luokkaa, ettei niiden täysimääräinen periminen ollut millään aikavälillä eikä ylipäätään mahdollista, mutta järjestelmän toimintakyky säilyi silti ihmeen hyvänä.²²⁴

Vuonna 1711 hallitus suostui antamaan anteeksi talonpojille vuoden 1707 loppuun mennessä syntyneet rästit, tosin vain määräajakoislaitoksen ulkopuolisista, ei virkapalkkoihin vaan suoraan kruunulle varatuista veroista (joiden rästeistä se muutenkin ainoastaan piti kirjaa). Turun ja Porin läänin kirjanpidosta nämä anteeksi annetut rästit eivät hävinneet minnekään, mutta luonnollisesti niitä ei enää voitu yrittää periä.²²⁵

Hollolan ylisessä kihlakunnassa tekemäni pistokokeet osoittavat, että kruununvoudit ja verokirjurit onnistuivat usein varsin hyvin rästitien osittaisessa perimisessä eli niiden lyhentämisessä – olihan heidän käytössään sarja tehokkaita pakkokeinoja – mutta niin mahtavaa herraa valtakunnassa ei ollut, joka olisi voinut kaikki rästit kruunun kassaan kantaa.

Näistä pakkokeinoista voidaan mainita se jo tutuksi tullut, että perintötilallinen menetti maksamattomista rästeistä sukuoikeutensa kruunulle ja muuttui kruunun talonpojaksi, joka voitiin tarvittaessa helposti häätää tilaltaan. Tätä keinoa ei kuitenkaan yleisesti sovellettu sota-ajan Hämeessä, ehkä koska nyt oli tehokkaampiakin sanktioita, ennen kaikkea veronmaksuaan laimin lyövän talonpojan passittaminen armeijaan. Tällä keinolla ei vain uhattu vaan sitä myös käytettiin.²²⁶ Tehokkaiden sanktioiden ja veronmaksujärjestelmän toimivuuden perusteella voi arvella, etteivät talonpojat yleensä jättäneet kruununverojaan maksamatta kuin pakottavissa tilanteissa eli kyvyttömyys oli yleisempää kuin pelkkä haluttomuus.

Talonpoikien taloudellinen asema 1694–1713

Autiotilojen ja -manttaalien määrä ja niiden osuus kaikista tiloista ja manttaaleista on useissa viimeaikaisissa tutkimuksissa todettu varsin hyväksi talonpoikien taloudellisen tilan mittariksi.²²⁷ Suurten kuolovuosien aikana autiotila ei useinkaan tarkoittanut vain veronmaksukyvyttömäksi todettua ja pääasiassa viljelemätöntä tilaa, jolla sen asukkaat yhä oleilivat, vaan autiota tilaa sanan kirjaimellisessa, kolkossa, merkityksessä, toisin sanoen taloa, josta sen väki viimeistä henkeä myöten oli kuollut.²²⁸ Turvatakseen verotulonsa kruunu pyrki nopeasti asuttamaan autiotilat uudelleen, yleensä myöntämällä uusille asukkaille väliaikaisen verovapauden.²²⁹ Sellaiset alueet, joilla autiotilojen ja -manttaalien osuus kaikista pysyi suurena useita vuosia vuoden 1697 jälkeen tai jopa kasvoi jälkikäteen, olivat erityisen syvän taloudellisen ja väestökriisin kourissa.

92

Autiotilojen ja -manttaalien osuus kaikista kuvasti verojen pääosan palauduttua reduktiossa kruunulle paremmin alueen suhteellista taloudellista tilaa kuin 1600-luvun puolenvälin jälkeisinä lahjoitusvaltaisina vuosikymmeninä, jolloin tietyt osat taloudellisesti verraten kehittyneestä länsirannikosta kulkivat autiotilastojen kärjessä. Siitä huolimatta nytkin on otettava huomioon koko joukko erilaisia paikallisia autiutta edistäviä tekijöitä, jotka vaihtelivat alueesta toiseen. Seuraavassa esitettävällä tarkastelulla pyritään selvittämään, miten hyvin talonpojat suoriutuivat suurten kuolovuosien ja sitten sodan heille aiheuttamista vastoinkäymisistä. Samalla yritetään päästä kameraalisesta todellisuudesta reaalityönsä maailmaan, jonka sanelemin ehdoin verotuskin joutui operoimaan.

Vuosien 1696–1697 kuolleisuus kohdistui ankarimmin yhteiskunnassa talonpoikien alapuolella sijaitsevaan tilattomaan väestöön. Heidän toimeentulomahdollisuutensa ja ruokavarastonsa olivat niukimmat ja he joutuivat tilallisia useammin lähtemään kerjuumatkoille sortuakseen siellä kulkutautien uhrina. Monet isännät sanoivat varmasti ruoka-aittojen tyhjentyessä palkollisensa irti eikä näillä ollut muuta vaihtoehtoa kuin lähteä mieron tielle. Niin ikään pienet tilat autioituivat suuria useammin. Kuolema ei suinkaan kohdellut kaikkia väestöryhmiä samalla tavalla.²³⁰ 27 % Varsinais-Suomen isännistä oli 1698 vaihtunut vuoteen 1696 verrattuna, Satakunnassa 38 % ja Pohjanmaalla peräti 44 %, mistä näkyy, ettei kuolema säästännyt tilallisiakaan.²³¹

Autiotilojen määrä oli Pohjois-Pohjanmaalla 1698 10:n ja runsaan 20 %:n välillä, Hailuodon saarella Oulun edustalla peräti 35 %. Keski-Pohjanmaalla oltiin 10 %:n tienoilla, mutta Etelä-Pohjanmaalla ei neljänneksen suuruudesta väestönmenetyksestä huolimatta ollut 1698 juuri lainkaan autiotiloja paitsi parissa kolmessa pitäjässä. Pohjanmaan verraten korkea kuolleisuus korreloi autoitumisen kanssa pohjoisessa mutta ei etelässä. Autiotilat asutettiin nopeasti uudelleen sellaisilla alueilla, joilla väestöllä oli maanviljelyksen ohella tuottoisia sivuelinkeinoja kuten Etelä- ja Keski-Pohjanmaan tervanpoltto ja rannikkopitäjien laivanrakennus ja kalastus.

Kriisi koetteli pahiten sellaisilla alueilla, jotka olivat riippuvaisia vain maanviljelyksestä ja eritoten kaskenpoltosta. Tulvat estivät kalastuksen Pohjois-Pohjanmaan lohijoissa suurimman ruokapulan aikana keväällä 1696. Autiotilojen määrä väheni läänin pohjoisilla alueilla myös varsin hitaasti suurten kuolovuosien jälkeen eli talous ei elpynyt samalla tavoin kuin Etelä-Pohjanmaalla.

Pohjanmaan läänistä rekrytoitiin vain yksi rykmentti. Sen myöhemmin tapahtuneet täydennyksetkin huomioon ottaen lääni joutui antamaan suhteellisesti vähemmän sotilaita kuin Etelä-Suomen kolme läänää, joista kukin piti yllä kolmea rykmenttiä ja asetti sodan alussa vielä ylimääräisiä joukko-osastoja. Läänin taloudellinen asema kaikilla verolyhennyksillä ja erityisesti autoitumisella mitattuna koheni siten sodan alkupuolella varsinkin Etelä-Pohjanmaalla mutta muuallakin. Vuosien 1708–1709 kato koetteli Pohjanmaan läänää pahoin ja yhdessä sotarasitusten lisääntymisen kanssa se suisti läänin maatalouden syöksykierteeseen. Pohjois-Pohjanmaan autoitumisasieste ei vuosikymmenen lopussa ja 1710-luvun ensimmäisinä vuosina tosin noussut niin korkealle tasolle kuin 1690-luvun lopussa, mutta kriisi ei olennaisesti hellittänyt ennen venäläisten tuloa läänin alueelle 1714. Etelä-Pohjanmaa selvisi taas vähäisellä autoitumisella ja ensimmäiset merkit talouden paranemisesta olivat siellä nähtävissä jo 1712.²³²

Pohjanmaan läänin maaherran Lorentz Clerkin mukaan läänin talous oli 1710-luvun alussa paljolti hylkeenpyynnin, metsästyksen ja purjehduksen varassa, kun maanviljelys ei tuottanut edes elantoon saati veroihin tarvittavaa ja laivanrakennus ja tervanpoltto olivat vain varjo entisestä. Maaherran valitus oli ajalle tyypillisesti jonkin verran liioiteltu, mutta sen ydin piti kuitenkin paikkansa. Tärkeintä hänen Tukholman neuvostolle osoittamassaan sanomassa oli Pohjanmaan perinteisten elinkeinojen tervanpoltton ja laivanrakennuksen taantuminen.²³³

Pohjanmaan tervanpoltton ja koko Ruotsin tervakaupan lama

1710–1711 johtui siitä, että Tanska oli vuoden 1709 lopulla aloittanut uudelleen vihollisuudet Ruotsia vastaan. Merenkulun häiriö jatkui vuoden 1711 puolelle saakka. Ruotsi sai kuitenkin vuoteen 1713 mennessä nostetuksi tervakauppansa vuotta 1710 edeltäneelle tasolle.²³⁴ Tämä hyödytti myös Pohjanmaata ja sen kauppaan suuntauneita elinkeinoja juuri ennen kuin maakunta joutui sotanäyttämöksi ja suurimmalta osaltaan vieraan miehitysvallan saappaan alle.

Varsinais-Suomen koillisissa osissa (Vehmaan, Mynämäen ja Mas-kun kihlakunnissa) oli 1697 noin 10 % kaikista tiloista autiona, mutta kaakkoisissa Piikkiön ja Halikon kihlakunnissa sekä Satakunnan rannikon käsittävässä Ala-Satakunnassa jäätiin tämänkin tason paremmalle puolelle. Kato jäi Varsinais-Suomen ja Ala-Satakunnan maanviljelylle suotuisalla alueella keskimääräistä pienemmäksi ja tilannetta helpottavia merellisiä elinkeinojakin (kalastus ja talonpoikainen kaupankäynti) oli tarjolla. Sitä vastoin sisämaassa olevan Ylä-Satakunnan autiotilaprosentti nousi 1690-luvun lopussa ja seuraavan vuosikymmenen alussa pahimmillaan yli 18:n. Maatalouden kriisi oli täällä yhtä paha kuin Pohjois-Pohjanmaalla.

Turun ja Porin läänin maatalouden hienoinen elpyminen pysähtyi sodan alettua vuonna 1700. Sotaväen runsaat rekrytoimiset aiheuttivat pahan työvoimapulan. Kehitystä voisi luonnehtia kriisin jähmetymiseksi paikoilleen. Vuosien 1704–1709 kadot, pahimpana vuoden 1708 kato, nostivat autiotilojen osuuden kaikista Varsinais-Suomessa ja Ala-Satakunnassa lähelle kymmentä prosenttia ja Ylä-Satakunnassa noin 15 %:iin vuonna 1709 tai 1710. Maatalouden kriisi oli kuitenkin nyt runsaan kymmenen vuoden takaista lievempi paitsi Piikkiön, Halikon ja Ala-Satakunnan kihlakunnissa, jotka olivatkin selvinneet 1690-luvun kadosta varsin kuivin jaloin.

Vuodesta 1710 alkaen saatiin aikaisempaa parempia satoja, mikä heijastui autiotilojen määrän vähenemisenä 1710 tai viimeistään 1712. Vuonna 1713 saatiin erityisen runsas sato, joten venäläisten työntyessä vuoden 1713 lopulla Turun ja Porin lääniin kurjuus oli yhä hellittämään päin. Veronmaksukyvyyn ja talouden kohentuminen Turun ja Porin läänin maaseudulla viimeisinä venäläismiehitystä ns. isovihaa edeltäneinä vuosina on Pohjanmaan päinvastaisen suunnan huomioon ottaen yllätys, mutta kuten pian havaitaan, Uudenmaan ja Hämeen läänin kehitys seurasi samoja polkuja kuin Turun ja Porin läänin. Tämä myös kumooa pitkään eläneen käsityksen koko maan suistumisesta sotavuosina yhä syvempään alamäkeen.

Autiotilojen osuus Hämeen kaikista tiloista oli 1697 ainakin runsaan kymmenyksen luokkaa, Hämeenlinnan ympäristössä ehkä

jopa neljäsos tiloista oli autiona. Hämeessä suuret väestönmennykset kulkivat käsi kädessä korkeiden autiotilamäärien kanssa. Uudellamaalla 1690-luvun lopun talouskriisi oli samaa luokkaa kuin Varsinais-Suomessa, Itä-Uudellamaalla ankarampi kuin Uudenmaan länsiosissa. Uudenmaan rannikolla merelliset elinkeinot toimivat sopivana henkireikänä.

Uudenmaan ja Hämeen läänin sodanaikainen talouskehitys oli samanlainen kuin sen läntisen naapuriläänin. Autiotilojen määrä alkoi vähetä ja talous parantua viimeistään 1712. Vuosien 1710–1711 paikkeilla niin Uudellamaalla kuin Hämeessäkin Koillis-Hämettä lukuun ottamatta oli noin 10 % autiotiloja eli täällä oli noustu Varsinais-Suomea aavistuksen verran korkeammalle tasolla.

Erikoista Uudenmaan ja Hämeen läänissä oli, että Hämeen itäiset ja koilliset osat toipuivat autiotilojen määrällä mitattuna nopeasti niin 1690-luvun lopun kuin seuraavan vuosikymmenen lopun kadosta ja katovuosia lukuun ottamatta niissä oli yleensä varsin vähän autiotiloja ja -manttaaleja. Lääni oli siis Turun ja Porin läänin käänteinen peilikuva; viimeksi mainitussa autioituminen oli pahinta Ylä-Satakunnan sisämaaosassa, kun taas Hämeessä sisämaan periferia selviytyi poikkeuksellisen hyvin. Selityksenä ovat maanviljelyä korvaavat elinkeinot sisävesikalastus, metsästyks ja tervanpoltto. Kuten aiemmasta taulukosta 3 muistetaan, Ylä-Satakunnassa oli vielä 1600-luvun jälkipuoliskolla ollut verraten vähän autiomanttaaleja. Suuret kuolovuodet syöksivät siis tämän alueen poikkeuksellisen syvään talouskriisiin.

Kaikista Turun ja Porin läänin manttaaleista Ahvenanmaa pois luki oli 1709 autiona 8,1 %. Uudenmaan ja Hämeen läänin manttaalien yhteismäärästä oli 1710 autiona 8,3 %. Manttaaleissa laskettuna autioituminen oli yleensä lievempää kuin tilaluvun perusteella, sillä manttaalimäärältään pienet eli vähän tuottavat ja veroa maksavat tilat autioituivat helpommin kuin suuremmat.²³⁵

On ilmeistä, että jos sotarasitukset painoivat Turun ja Porin ja Uudenmaan ja Hämeen lääneissä Pohjanmaata enemmän sodan ensi vuosina, vuosien 1708–1709 kato, johon vielä yhdistyi tervakaupan häiriintyminen, puri pitempään maanviljelyn pohjoisimmilla äärialueilla.

Syksyllä 1710 toteutettuja suuria rekrytointeja helpotti, että edellisten vuosien lievät sotaväenotot olivat synnyttäneet reserviä mistä ottaa, ainakin Varsinais-Suomessa. Sen sijaan Satakunnassa ei loppujen lopuksi saatu kootuksi kuin 2/3 tavoitellusta vahvuudesta. Tästä näkyy, että akuutti työvoimapula vaivasi erityisesti ongelmamaakun-

ta Satakuntaa, missä myös autioituminen oli Varsinais-Suomea korkeammalla tasolla.

Turun ja Porin lääni menetti 1703–1712 suhteellisesti enemmän renkejään kuin Uudenmaan ja Hämeen sekä Pohjanmaan läänit, mutta se oli palkollistyövoiman puolesta 1712 yhä hiukan paremmassa asemassa kuin Uudenmaan ja Hämeen lääni, erityisesti jos myös piikojen määrä otetaan huomioon. Satakunnassa rengeistä oli suurempi pula kuin Varsinais-Suomessa. Suurin osa mainitusta renkipoistumasta lienee joutunut tykinruoaksi sotaväen rivejä täydentämään.

Maan siviiliväestö kasvoi ilmeisesti koko ajan sodan aikana venäläismiehitykseen saakka. Renkien ja irtaimen väestön vieminen sotaan heikensi työvoimatilannetta, mutta väestönkasvu vaikutti päinvastaiseen suuntaan. Isäntien apuna oli alaikäisiä poikia ja täysi-ikäisistä sukulaisista sellaisia, jotka korkean ikänsä tai vaivaisuutensa vuoksi eivät kelvanneet armeijan leipiin.²³⁶ Sitä paitsi vaimojen, tyttärien ja piikojen työpanos oli maatalouden selviytymistä ajatellen suorastaan keskeinen.²³⁷ Tilojen viljelyedellytykset eivät siis olleet kehitettävät ja ne olivat huononemaan päin, mutta väestö pystyi nähtävästi suhteellisen hyvin sopeutumaan tilanteeseen ja säiden muuttuttua vuodesta 1710 alkaen suotuisammiksi jopa kohentamaan asemaansa. Satojen parantuminen ilman, että kruunu olisi ulosmitannut siitä koituvan hyödyn veroruuvia kiristämällä, ei voinut olla lankeamatta Lounais-Suomen talonpoikien hyväksi.

96

Viipurin läänin kaakkosisissa karjalaisissa osissa oli vuonna 1700 kaikista taloista maksukyvyttömänä ja autiona keskimäärin suoraan 25 %, Savossa vain 8 %. Viipurin Karjala ja Käkisalmen lääni olivat pahempi kriisialue kuin jopa Pohjois-Pohjanmaa. Vuonna 1708 Savossa oli autiotaloja vain 7 % kaikista. Väenottojen suhteellinen lievyys Viipurin läänissä ynnä tervanpolton tarjoamat ansiot selittivät sen, että Savo oli yksi maan parhaiten selvinneistä alueista.

Ei mennyt kuin neljä vuotta (1712) niin peräti 18 % Savon tiloista oli autioina. Savon tilanteen heikkeneminen johtui ennen muuta savolaisten sataman Viipurin menettämisestä venäläisille ja Tanskan aiheuttamasta tervakaupan tilapäisestä seisahtumisesta. Monin paikoin Suomea, erityisesti Savossa ja Pohjanmaalla, tervanpolto oli tärkein elinkeino antaessaan talonpojalle hänen veronmaksussa tarvitsemansa rahat.²³⁸

Savo ennen vuosia 1709–1710 on osoitus siitä, että kaskeamiseenkin perustuva maatalous saattoi selvitä kadoista ja sodasta varsin hyvin, jos sen tukena oli kannattavia sivuelinkeinoja.

Erityisesti Etelä-Pohjanmaa mutta myös Koillis-Häme, Varsinais-

Suomi ja Uusimaa selvisivät katovuosista 1696–1697 ja 1704–1709 taloudellisessa mielessä varsin hyvin. Kadot aiheuttivat suurta taloudellista vahinkoa Viipurin läänin Karjalassa, Käkisalmen läänissä, Pohjois-Pohjanmaalla ja Ylä-Satakunnassa, joilla ei ollut riittävästi sivuelinkeinoja puskurinaan. Turun ja Porin sekä Uudenmaan ja Hämeen läänien maanviljelys elpyi 1710-luvun alussa säiden parantuttua ja sopeutui ihmeteltävän hyvin sodan rasituksiin. Sitä vastoin ulkomaankaupasta riippuvaiset Savo ja Pohjanmaa joutuivat tuolloin aikaisempaa suurempiin vaikeuksiin. Luonnon aiheuttamat kadot olivat talonpojalle suurempi vitsaus kuin sota, ainakin niin kauan kuin vihollinen pysyi poissa maasta.

Lounais-Suomen talonpojat suoriutuivat siis varsin hyvin sodan mukanaan tuomista taakoista. On vaikea pitää heitä pelkkinä mahdittaltion tahdottomina objekteina vailla kykyä parantaa omaa asemaansa. Sama todettiin aiemmin Vaasaporin kreivikunnan asukkaista 1660–1680-luvuilla. He pitivät yllä omaa harmaata talouttaan korkeiden autiotilamäärien kulussien suojassa. Tietenkin kruunu pystyi olennaisesti vaikuttamaan talonpoikien elinehtoihin ja jopa ratkaisevasti vaikeuttamaan heidän asemaansa. Kruunu pakotti Vaasaporin talonpojat reduktion jälkeen entistä enemmän maanviljelijöiksi ja aiempaa säännöllisemmiksi veronmaksajiksi. Luonnonkatastrofit ja ulkoiset häiriöt (sota, kauppaesteet) saattoivat tilapäisesti suistaa talonpojat perikadon partaalle.

Edellä esitetystä herää kuitenkin kysymys, miksi kruunu ei ottanut osaansa Lounais-Suomen talonpoikien 1710-luvun alussa hienoisesti lisääntyneestä varallisuudesta.

Yksinvaltiuden kriisi

Kaarle XI:n aikainen yksinvaltiutus pystyi vakiinnutettuaan asemansa toteuttamaan reduktion yhteiskunnan johtavan säädyn aateliston pääosan tahdon vastaisesti. Samanaikaisesti kuninkaalla oli varaa olla ottamatta huomioon talonpoikien toivomuksia oman asemansa parantamisesta. Hän sopeutti heidän verojaan vastaamaan paremmin määräjakoilaitoksen tarpeita uhraamatta sen enempää aikaa tällekin säädyille. Mahtivaltio toimi ja yhteiskunta totteli.

Kaarle XI:n aikainen yksinvaltiutus toimi säätyjen välisenä sovittelija-

na ja erotuomarina. Määräjakolaitos takasi virka-aatelille varsin vaakaat palkkatulot. Ruotujakolaitos eli säännöllinen sotamiehenpito toi talonpojille vapauden vihatuista väenotoista. Aatelin alaiset talonpojat menettivät samalla sotaväen asettamisessa ennen nauttimansa, muita puolta keveämmän suosittumuusasemansa. Kuninkaan onnistunut ulkopolitiikka piti Ruotsin kaksi vuosikymmentä sotien ulkopuolella, mistä ei voinut olla koitumatta suurta etua yhteiskunnalle.²³⁹

Kaarle XII:n aikana yksinvaltius joutui kriisiin ja osittain melkein lakkasi toimimasta.²⁴⁰ Ulkomailla sotaa käyvä kuningas teki kaikkensa estääkseen vallan keskittämisen yksiin tai harvoin käsiin niin Tukholmassa kuin valtakunnan eri osissakin. Hän jätti neuvostonsa vaille todellista asioiden johtamisvaltaa ja kun neuvosto Pultavan murskatappion 1709 jälkeen ryhtyi ottamaan vastuuta asioiden johtamisesta kotimaassa, se ja kuningas ajautuivat sovittamattomaan ristiriitaan sodan jatkamisen tarkoituksenmukaisuudesta, mitä voittoa sotapäällikön glooriansa palauttamista ja hyvitystä Pultavasta tavoitteleva Kaarle ei hetkeäkään kyseenalaistanut. Eri mieltä oleva neuvosto toimi tässä paitsi oman viiteryhmänsä ylhäisaatelin myös koko yhteiskunnan tulkkina.

98

Sota ei tuonut millekään yhteiskuntaryhmälle uusia etuja vaan päinvastoin leikkasi niitä yhden toisensa jälkeen niin ylhäisiltä kuin alhaisilta. Kaukana poissa ja huonojen yhteyksien päässä oleva kuningas ei pystynyt johtamaan maata tilanteen vaatimusten mukaisesti mutta ei sallinut neuvostonkaan ottaa ohjaksia käsiinsä. Tämä ja erimielisyys sodan jatkamisesta lamaannuttivat osittain korkeimman vallan. Kun sitä ei käytetty johdonmukaisesti sodankäynnin edistämiseksi, syntyi eräänlainen valtatyhjiö, joka antoi paikallisille virkamiehille lisää pelivaraa. Esimerkiksi Suomen maaherrat ryhtyivät varjelemaan enemmän paikallisen valtansa taloudellista perustaa verotalouden toimivuutta ja osittain myös lääninsä asukkaiden etua kuin edistivät sotaponnistuksia. Pelätessään vaikeuksia viimeksi mainittujen taholta he suojelivat näiden veronmaksukykyä armeijan vaatimuksia vastaan. He ottivat hetkeäkään epäroimattä sen, mihin uskoivat asukkaiden pystyvän mutta varoivat jännittämästä jouta liian kireälle. Tämän johdosta Ruotsin Suomen armeija ei pystynyt korjaamaan osaansa Lounais-Suomen talonpoikien 1710-luvun alussa parantuneista sadoista. Maaherrojen keskinäinen kilpailu haittasi suuresti Suomen itärajalta Venäjää vastaan käytävää sotaa.

Suomen armeija oli käytännössä saanut verovarvoja käyttöönsä yli kontribuutioiden määrän etukäteen kerättyinä sota-apuveroina, jotka hyvitettiin veronmaksajille näiden lopullisessa verotuksessa. Ruot-

salaisessa sääty-yhteiskunnassa tyypillisen ajattelun mukaan kunkin oikeuksien ja velvollisuuksien tuli vastata toisiaan. Yhteiskunnallinen oikeudenmukaisuus ja ennakoitavuus toteutuivat, kun jokaisen velvollisuudet asetettiin tietyille tasolle, veroista puheen ollen tietysti maakirjan mukaan. Niinpä sota-apuverojen hyvittämisperiaate oli, ei vain maaherroista, vaan myös neuvostosta ja valtiokonttorista aivan luonnollinen. Tämä kuitenkin esti armeijaa pääsemästä osalliseksi parantuneista sadoista. Ryhtymällä valvomaan sota-apuverojen ja lopullisten verojen vastaavuutta maaherrat karkottivat armeijan talonpoikien viljalaareista.

Sodasta koitui uusien verojen ja rasiusten myötä taloudellista vahinkoa myös muille säädyille kuin talonpojille. Pappien, virkamiesten ja porvarien ilmiselvä haluttomuus osallistua omakohtaisin uhrauksin sotaponnistuksiin näytti rahvaalle esimerkkiä, jota se kernaasti seurasi. Kukin sääty ja virkakunta yritti tiukasti varjella omia saavutettuja etujaan. Jokainen sääty, virkakunta ja virkamies puolusti omaa reviiriään ajattelematta lainkaan kokonaisuutta ja yhteisiä etuja. Tällaisissa oloissa ei syntynyt minkäänlaista yhteistyötä myöskään talonpoikien ja ylempien säätyjen välille, vaikka ne toimivat monissa asioissa samansuuntaisesti. Kuningas omasta puolestaan edisti kaikenlaisen konsensuksen puutetta suhtautuessaan kielteisesti esimerkiksi valtiopäivien kokoon kutsumiseen. Karoliininen yksinvaltius pyrki atomisoimaan yhteiskunnan estääkseen kilpailevien keskusten syntymisen.²⁴¹

Porvoon kihlakunnasta on kerätty käräjien velvollisuuksien laiminlyömisestä vuosina 1620–1711 antamien tuomioiden määrät. Luvut osoittavat, että 1700-luvun ensimmäinen vuosikymmen 1701–1710 (616 tuomiota) oli yksi niskoittelun huippujaksoista tuona ajanjaksona, samalla tasolla kuin 1660-luku 1660–1669 (647 tuomiota) jääden jälkeen vain 1620-luvusta 1621–1630 (1001 tuomiota). Kaikki muut 1600-luvun vuosikymmenet olivat paljon rauhallisempia.²⁴²

Suuren pohjan sodan aikainen tottelemattomuus oli pääosaltaan lievää, juuri sellaista arkipäivän vastarintaa, jota Scott on kuvannut. Talonpojat löivät laimin teiden ja siltojen ylläpitämisvelvollisuutensa ja karkasivat nostoväestä. Tottelemattomuus kohdistui valtaosaltaan kruunuun. Talonpoikien niskurointi aateliaisia isäntiään vastaan oli oikeuslähteiden perusteella harvinaista ja vähäpätöistä eikä tämä tosiaan muutu miksikään, vaikka on varmaa, etteivät kaikki tämänkaltaiset jutut tulleet oikeuteen vaan isännät suoriutuivat niistä omine keinoineen.

Sodan aikainen niskurointi oli niin laajaa, ettei kruunu pystynyt

rankaisemaan syyllisiä kuin ajoittain, valikoidusti ja kampanjanomaisesti. Kruunu ja talonpojat kävivät keskenään hellittämätöntä kamppailua, jossa kumpikaan osapuoli ei saavuttanut suurempaa etua toiseen nähden mutta ei voinut luovuttaakaan mahdollisten menetysten pelossa. Nostoväen joukkomittainen karkuruus ei saanut viranomaisia luopumaan nostokkaiden koolle kutsumisesta aina uudelleen. Arkipäivän vastarinta johti monilla lohkoilla pattitilanteeseen, josta enempää kruunu kuin talonpojatkaan eivät hyötyneet. Joka tapauksessa talonpojat osoittivat kruunulle ja sen paikallisille edustajille haluttomuutensa ottaa kantaakseen yhtään enempää raskaita kuin heille oli jo sälytetty. Tämä viesti meni maaherroille hyvin perille ja sai heidät toimimaan tavalla, jota yllä on kuvattu.²⁴³

Yksinvaltiuden toimintahäiriöt, yhtenä niistä talonpoikien niskurointi, sekä yhteiskunnassa ylimmältä tasolta aivan alas yleisesti omaksuttu ajatus kunkin säädyn ja yksilön oikeuksien ja velvollisuuksien välisestä vastaavuudesta estivät siis kruunua kasvattamasta olennaisesti verorasitusta (paitsi sikäli, että verot oli tuotettava entistä vähemmällä työvoimalla).

Eli F. Heckscherin mukaan Englanti pystyi 1700–1712/13 kolmin-kertaistamaan valtiontulonsa vastatakseen sodan aiheuttamiin haasteisiin.²⁴⁴ Walter Ahlström taas on osoittanut, että Ruotsilla ja Suomella ilman voittomaita oli 1713 käytettäväänään suunnilleen yhtä paljon vakinaisia ja ylimääräisiä valtiontuloja kuin sodan aattona 1699. Ahlströmin tarkoitus oli osoittaa, ettei valtiontalous sodan myötä joutunut syvenevään alamäkeen, mutta hänen tuloksestaan näkee, ettei Ruotsi liioin pystynyt tehostamaan verotustaan Englannin tavoin.²⁴⁵ Taloudeltaan kehittymättömällä Ruotsilla ei luonnollisesti ollut varaa samaan yönkiristykseen kuin Englannilla, mutta Ruotsin vaaralliseen tilanteeseen nähden vihamielisten naapureidensa ympäröimänä siltä olisi voinut odottaa hiukan ponnekkaampaa yritystä parantaa sodan finansseja. Selitykset tähän epäonnistumiseen on jo edellä esitetty.

Lopputuloksena oli, että kun venäläiset nousivat ylivoimaisiin voimiin maihin Etelä-Suomen rannikolla toukokuussa 1713, Ruotsin Suomen armeijan huolto oli niin perinpohjaisesti laiminlyöty, että varastoja oli vain noin kuukaudeksi. Näin, vaikka Suomen ydinalueella Turun ja Porin sekä Uudenmaan ja Hämeen läänissä oli riittävästi viljaa verojen maksamiseen ja armeijan huoltamiseen ja vielä poikkeuksellisen hyvää sato valmistumassa.

Kun Suomen armeijan huolto oli katastrofaalisessa tilassa ja johto vielä kelvoton, se epäonnistui maan puolustamisessa lähes täydellisesti ja luovutti syksyn alkuun mennessä maan tärkeimmät alueet

Uudenmaan ja Varsinais-Suomen viholliselle ilman vakavampaa vastustusta. Kun talonpojat näkivät, ettei armeija tehnyt tehtäväänsä eli puolustanut maata ja sen asukkaita, he lakkasivat maksamasta verojaan ja avustamasta armeijaa. Kun esivalta ei hoitanut velvollisuuttaan puolustaa alamaisiaan, nämä käänsivät sille selkensä, todella vakavin seurauksin: Armeijan sodankäynti vaikeutui entisestään ja sotilaat alkoivat aikaisempaa runsaslukuisemmin karata riveistä. Maanpuolustus ja siviilihallinto olivat näistä syistä luhistumisen parilla. Useilla seuduilla rahvas ja osa säätyläisistä ilmoittivat vapaaehtoisesti alistuvansa vihollisen valtaan. Keskiaikainen ajatus vallanpitäjiä ja alamaisia yhdistävästä molemminpuolisten velvollisuuksien järjestelmästä oli siis yhä elinvoimainen.²⁴⁶

Varsinainen Ruotsi säästyivät venäläisten massiiviselta invaasiolta, mutta Martin Linde on osoittanut, että veronmaksu takelteli täälläkin vuonna 1713. Hänen mukaansa Ruotsissa vallitsi tuolloin legitimitteettikriisi.²⁴⁷ Aivan samasta ilmiöstä mutta vielä paljon akuutimpana voidaan puhua Suomessa 1713. Tässä poikkeustilanteessa talonpojat osoittivat, miten suurta valtaa he saattoivat enimmillään käyttää, jos yhteiskunnan ja poliittisen järjestelmän toiminta ei lainkaan vastannut heidän odotuksiaan ja sen legitimitteetti petti heidän silmissään.

101

Johtopäätöksiä

Vuoden 1713 poikkeustilanteen perusteella voidaan myös entistä selvemmin nähdä, ettei 1600-luvun yhteiskunta perustunut pelkkään pakkoon vaan yhtä paljon ja enemmänkin siihen, että se nautti rahvaankin mielestä jonkinasteista legitimitteettiä. Lait, sopimukset, uskomukset ja instituutiot, joukossa muun muassa vastavuoroisuusperiaate ja osallistuminen vallankäyttöön, pitivät tätä legitimitteettiä yllä. Talonpoikien oikeudet olivat pienemmät ja velvollisuudet suuremmat kuin toisten säätyjen mutta sittenkään he eivät olleet pelkkiä yhteiskunnan maksumiehiä vaan myös osakkaita, joilla oli puolustettavanaan ainakin vähäisiä etuja. Heidän itsensä kannalta ne eivät edes olleet vähäisiä, sillä muutakaan heillä ei ollut.

Ruotsin kansainvälisesti katsoen heikoilla aatelisilla ei milloinkaan ollut varaa olla täysin ottamatta talonpoikiaan huomioon. Yritykset tehostaa kartanotaloutta ja talonpoikien kontrollia jäivät vaatimat-

tomiksi jo Tanskaan ja vielä enemmän itäiseen Eurooppaan verrattuina. Kaarle XI:n itsevaltiut saattoi vallantäyteydessään toimia ikään kuin sen ei olisi tarvinnut välittää enempää ylhäisistä säädyistä kuin talonpojistakaan, mutta tämä tilanne osoittautui vain väliaikaiseksi. Yksinvaltiuden synty johtui suurelta osin tarpeesta tehostaa yhteiskunnan resurssien hyväksikäyttöä sodan varalta, mutta todellisuudessa yksinvaltiut toimi kunnolla vain rauhan aikana.

Kaarle XII:n yksinvaltiut ei sodan synnyttämässä tilanteessa enää pystynyt pitämään yksipuolista komentojärjestelmää yllä eikä liioin voittamaan yhteiskunnan lähimainkaan sataprosenttista tukea sotaliikalleen, vaan sotarasitukset herättivät laajaa vastustusta. Se vuorovaikutus, mitä yhteiskunnassa nyt esiintyi, oli hallituksen kannalta voittopuolisesti kielteistä, mutta hallituksella ja esivallalla ei ollut keinoja parantaa tilannetta. Yksinvaltiut ei pystynyt kohoamaan yhteiskunnan yläpuolelle, vaan se putosi lopulta maankamaralle. Itsepintaisesti sotaansa jatkavan kuninkaan kaaduttua 1718 taistelukentällä yksinvaltainen järjestelmä, joka oli ajautunut täydelliseen umpikujaan, sai tehdä herralleen seuraan. Se korvattiin (ylempien) säätyjen vallalla.

Viitteet

- 1 Eva Österberg & Erling Sandmo, 'Introduction,' *People Meet the Law*, E. Österberg & S. Sogner (eds) (Otta, 2000), s. 14–15, 22–24.
- 2 Eino Jutikkala, *Bonden i Finland genom tiderna* (Helsingfors, 1963), s. 149–207.
- 3 Perry Anderson, *Lineages of the Absolutist State* (London, 1977), erit. s. 7–59.
- 4 Boris Porchnev, *Les soulèvements populaires en France de 1623 à 1648* (Paris, 1963), s. 395–396.
- 5 A. Ja. Gurevitsj, 'De frie bønder i det føydale Norge,' *Frihet og føydalisme: Fra sovjetisk forskning i norsk middelalderhistorie*, Steinar Supphellen (red.) (Oslo, 1977), erit. s. 110–116. Samaa näkökulmaa sovellettiin myös neuvostoliittolaisissa Norjan ja Ruotsin historioissa: *Istoriija Norvegii* (Moskva, 1980) & *Istoriija Švetsii* (Moskva, 1974).
- 6 Sven A. Nilsson, *De stora krigens tid: Om Sverige som militärstat och bondesamhälle* (Uppsala, 1990).
- 7 Jan Lindegren, 'Den svenska militärstaten 1560–1720,' *Magtstaten i Norden i 1600-tallet og dens sociale konsekvenser*, Erling Ladewig Petersen (red.) (Odense, 1984), s. 99–130; Lindegren, 'Maktstatens resurser,' *Skiss till maktstatsprojekt* (Åbo, 1987), s. 9–28.
- 8 Jan Lindegren, *Utskrivning och utsugning: Produktion och reproduktion i Bygdeå 1620–1640* (Uppsala, 1980).
- 9 Charles Tilly, *Coercion, Capital, and European States, AD 990–1992* (Cambridge, MA, 1995), erit. s. 130–137.
- 10 Heikki Ylikangas, *Mennyt meissä* (Porvoo, 1990), s. 67, 80–82; Ylikangas, *Klubbekriget: Det blodiga bondekriget i Finland 1596–97* (Stockholm, 1999), passim. Ks. myös Ylikangas, 'The Historical Connections of European Peasant Revolts,' *Scandinavian Journal of History* 1991, s. 85–104.
- 11 Heikki Ylikangas, 'What Happened to Violence?,' *Five Centuries of Violence in Finland and the Baltic Area* (Helsinki, 1998), s. 7–128.
- 12 Eva Österberg, 'Bönder och centralmakt i det tidigmoderna Sverige: Konflikt – kompromiss – politisk kultur,' *Scandia* 1989, s. 73–95. Myös esim. Johan Söderberg, 'En fråga om civilisering: Brottsmål och tvister i svenska häradsrätter 1540–1660,' *Historisk Tidskrift* 1990, s. 229–258; Harald Gustafsson, *Political Interaction in the Old Regime: Central Power and Local Society in the Eighteenth-Century Nordic States* (Lund, 1994).
- 13 Nils Erik Villstrand, *Anpassning eller protest: Lokalsamhället inför utskrivningarna av fotfolk till den svenska krigsmakten 1620–1679* (Åbo, 1992).
- 14 Petri Karonen, *Pohjoinen suurvalta: Ruotsi ja Suomi 1521–1809* (Porvoo, 1999). Karonen hylkää aiheellisesti Tillyn edellä mainitun käsityksen Ruotsista keskeisesti pakkoon perustuvana valtiona (s. 329–331).

15 Kimmo Katajala, *Suomalainen kapina: Talonpoikaislevottomuudet ja poliittisen kulttuurin muutos Ruotsin ajalla (n. 1150–1800)* (Helsinki, 2002), s. 491.

16 Antti Kujala, *Miekka ei laske leikkiä: Suomi suuressa pohjan sodassa 1700–1714* (Helsinki, 2001), erit. s. 335–343.

17 Valtiopäivien suostumus vaadittiin Kustaa II Aadolfin (1611–1632) ajasta lähtien säädettäessä tai muutettaessa lakeja sekä määrättäessä uusia veroja ja sotaväenottoja. Valtiopäivien myötävaikutusoikeus ulottui myös sodan aloittamiseen ja rauhan solmimiseen. Osoittautui kuitenkin, ettei hallitus eikä etenäkään täysi-ikäinen monarkki aivan täydellisesti tunnustanut eikä noudattanut tätä pääosin vallitsevaa järjestystä. Talonpojille valtiopäiväsäädyn asema oli paitsi oikeus myös ikävä ja kallis velvollisuus. Edustajien lähettäminen oli kallista ja talonpojat hyvin ymmärsivät, että järjestelmällä heidät sidottiin tehtyjen päätösten taakse ja niiden maksumieheksi. Ruotsin valtiopäivillä oli edustettuina neljä säätyä: aatelisto, papisto, porvaristo ja talonpoikaisto. Kruunulle veronsa maksavat perintö- ja kruununtalonpojat sekä perintörälssitalonpojat kuuluivat talonpoikaissäätyyn asettaen välillisillä vaalilla ja esivallan holhouksessa sen edustajat. Varsinaiset rälssilampuodit eli sukuoikeutensa menettäneet vanhat rälssitalonpojat ja rälssille luovutetut kruununtalonpojat ynnä vielä tilaton väestö olivat poliittisen talonpoikaissäädyn ulkopuolella. Ks. esim. Katajala, *Suomalainen kapina*, s. 285–291, 322–329.

104

18 Eli F. Heckscher, *Sveriges ekonomiska historia från Gustav Vasa*, I:2 (Stockholm, 1936), s. 303–336; Kurt Ågren, *Adelns bönder och kronans: Skatter och besvär i Uppland 1650–1680* (Uppsala, 1964), passim; Margareta Revera, *Gods och gård 1650–1680: Magnus Gabriel De la Gardies godsbildning och godsdrift i Västergötland*, 1 (Uppsala, 1975), passim; Eibert Ernby, *Adeln och bondejorden: En studie rörande skattefrälset i Oppunda härad under 1600-talet* (Uppsala, 1975), passim.

19 Niskoittelun, vastarinnan ja protestoinnin käsitteistä ja muodoista ks. Kujala, *Miekka ei laske leikkiä*, s. 18–25 ja siinä mainittu kirjallisuus. Ks. myös Werner Rösener, *Peasants in the Middle Ages* (Cambridge, 1992), s. 237–251.

20 James C. Scott, *Weapons of the Weak: Everyday Forms of Peasant Resistance* (New Haven, 1975), s. 28–41, 289–350 ja passim.

21 Esim. Yves-Marie Bercé, *Histoire des Croquants* (Paris, 1986); William Beik, *Urban Protest in Seventeenth-Century France: The Culture of Retribution* (Cambridge, 1997); Peter Blickle, *Unruhen in der ständischen Gesellschaft 1300–1800* (München, 1988); Blickle, *Der Bauernkrieg: Die Revolution des Gemeinen Mannes* (München, 1998). Esimerkki verometelista, jollaisia Suomessa ei syntynyt: José Cubero, *Une révolte antifiscale au XVIIIe siècle: Audijos soulève la Gascogne (1664–1675)* (Paris, 2001).

22 Barrington Moore Jr., *Injustice: The Social Bases of Obedience and Revolt* (London, 1978), erit. s. 3–48. E. P. Thompsonin 1971 muotoilema väkijoukon moraalinen talousoppi (the moral economy of the crowd) tarkoittaa

lähes samaa kuin Mooren alamaisten tunnustetut moraaliset vaatimukset. Ks. E. P. Thompson, *Customs in Common* (Harmondsworth, 1993), s. 185–258 (–351).

23 Otto Brunner, *Land und Herrschaft: Grundfragen der territorialen Verfassungsgeschichte Österreichs im Mittelalter*, 5. Aufl. (Darmstadt, 1990), s. 254–303, 343–348. Keski-ikäiseen vasallisuhteeseen kuuluvaa vastavuoroisuutta korosti aikanaan myös Marc Bloch. Marc Bloch, *Feudal Society*, 1 (Chicago, 1993), s. 227–230. Natalie Zemon Davisin mukaan hänen tutkimansa lahjainstituutio (kiitollisuus) ja sen ohella sopimus (vaihto) ja pakko pitävät yllä yhteiskunnan osien ja yksittäisten jäsenten välistä riippuvuutta ja siten yhteiskunnallista järjestelmää. Natalie Zemon Davis, *The Gift in Sixteenth-Century France* (Madison, 2000). Perinteisen japanilaisen käsityksen mukaan yksilö oli ikuisessa kunniavelassa feodaaliherralleen (sittemmin keisarille), vanhemmilleen ja esi-isilleen. Velkaa maksettiin kunnioituksella, lahjoilla ja palveluksilla, mutta sitä ei milloinkaan voitu riittävästi korvata. Toisenlainen, hyvitettävissä oleva velkasuhde sitoi (ja yhä sitoo) yhteen enemmän ja vähemmän tasavertaiset yksilöt. Palvelukset on korvattava toiselle osapuolelle vastapalveluksella millimetrin tarkkuudella. Ruth Benedict, *The Crysanthemum and the Sword* (Tokyo, 1954). Mikään yhteiskunta pysy pestyssä pelkästään pakon voimalla vaan tarvitsee edellä mainittuja jäsentensä keskinäistä riippuvuutta ja myös järjestelmän hyväksyttävyyttä ylläpitäviä tekijöitä.

24 Rösener, *Peasants in the Middle Ages*, s. 237–238. Peter Burke arvelee, että E. P. Thompsonin ajatus moraalitaloudesta oli lähtöisin unkarilaisen Karl Polanyiin luomasta traditiosta. Polanyi erotteli kolme tavaroiden ja palvelusten vaihdon muotoa: vastavuoroisuus, redistribuutio ja markkinavaihto. Karl Polanyi, *The Great Transformation: The Political and Economic Origins of Our Time* (Boston, 1957); Peter Burke, *History and Social Theory* (Polity Press, 1998), s. 69–71.

25 Peter Reinholdsson, *Uppror eller resningar?: Samhällsorganisation och konflikt i senmedeltidens Sverige* (Uppsala, 1998), s. 146–219. Myös Katajala, *Suomalainen kapina*, s. 202.

26 Tilly, *Coercion, Capital, and European States*, s. 99–103.

27 Jan Lindegren, *Ökade ekonomiska krav och offentliga bördor 1550–1750; Lokalsamfunn og øvrighet i Norden ca. 1550–1750*, H. Winge (red.) (Oslo, 1992), s. 201–202.

28 Peter Englund, *Det hotade huset: Adliga föreställningar om samhället under stormaktstiden* (Stockholm, 1994), erit. s. 25–48, 90–102, 194–204. Rukouksen, taistelun ja tuotannon säätyjen hierarkkisesta yhteiskuntamallista ks. myös Georges Duby, *The Three Orders: Feudal Society Imagined* (Chicago, 1980). Anomuksista ks. *Petitions in Social History*, Lex Heerma van Voss (ed.), *International Review of Social History*, Supplement 9 (Cambridge, 2001).

29 Stephen Vlastos, *Peasant Protests and Uprisings in Tokugawa Japan* (Berkeley, 1990), s. 15–17, 34–41, 44. David Moon on havainnut, että

myös Venäjän maataomistava ja hallitseva eliitti tunsu velvollisuudekseen suojella talonpoikia liialliselta nylkemiseltä eli molemminpuolisten velvollisuuksien järjestelmä vallitsi täälläkin. Talonpojat puolestaan käyttivät hyväkseen hyvän isännän ideaalia ja vaativat herrojaan käyttäytymään sen mukaisesti. David Moon, *The Russian Peasantry 1600–1930* (London, 1999), s. 88–89, 272–273.

30 Kujala, Miekka ei laske leikkiä, s. 75; Kujala, 'Why Did Finland's War Economy Collapse during the Great Northern War?', *Scandinavian Economic History Review* 2001, s. 85.

31 Åsa Karlsson, *Den jämlike undersåten: Karl XII:s förmögenhetsskatt 1713* (Uppsala, 1994), s. 222–224. Vastavuoroisuudesta myös Torkel Jansson, *Agrarsamhällets förändring och landskommunal organisation: En konturteckning av 1800-talets Norden* (Uppsala, 1987), s. 18.

32 Talonpoikien ylätason vaikuttaminen valtiopäivien ym. kautta on niin hyvin selvitetty Katajalan Suomalainen kapina -kirjassa, että saman toistaminen tässä on tarpeetonta.

33 Erikseen voittomaat Baltiassa ml. Inkerinmaa ja Käkisalmen lääni (jota tässä tutkimuksessa ei käsitellä lainkaan) sekä Saksassa. Tanskalta vallatut maakunnat integroitiin pian valtakunnan ydinalueisiin eli Ruotsiin. Ruotsin valtakunnan konglomeraattivaltioluonteesta ks. Harald Gustafsson, 'The Conglomerate State: A Perspective on State Formation in Early Modern Europe', *Scandinavian Journal of History* 1999, s. 189–213.

34 Perusteos verotuksen ja verojärjestelmien historiasta on Gabriel Ardent, *Histoire de l'impôt, I–II* (Fayard, 1971–1972). Myös Ardent, 'Financial Policy and Economic Infrastructure of Modern States and Nations', *The Formation of National States in Western Europe*, Charles Tilly (ed.) (Princeton, 1975), s. 164–242.

35 Talonpoikien kesken vallitsi luonnollisesti varallisuuseroja. Talonpoikien alapuolella oli vielä tilaton väestö, josta kruunu talonpoikaisyhteisön myötävaikutuksella rekrytoi pääosan sotaväkeään. Yhteiskunnan kaikkein repressiivisimmät piirteet toteutuivat tilattoman väestön kohdalla. Tilattomasta väestöstä ks. Eino Jutikkala, 'Väestö ja yhteiskunta', *Hämeen historia, II:1* (Hämeenlinna, 1957), s. 188–209, 381 ja passim.

36 Jutikkala, *Bonden i Finland genom tiderna* (perusteos niin Suomen talonpojista kuin verotuksestakin).

37 Puolaa vastaan 1621–1629; vuonna 1630 Ruotsi liittyi 30-vuotiseen sotaan (1618–1648).

38 Jutikkala, 'Väestö ja yhteiskunta', s. 142–144; Lindegren, 'Ökade ekonomiska krav och offentliga bördor', s. 192; Pentti Virrankoski, 'Pohjois-Pohjanmaa ja Lappi 1600-luvulla', *Pohjois-Pohjanmaan ja Lapin historia, III* (Oulu, 1973), s. 465–466; Eero Matinoli, 'Kruununverotus', *Varsinais-Suomen historia, VI:4* (Turku, 1976), s. 48, 50.

39 Eino Jutikkala, 'Suurien sotien ja uuden asutusekspansion kaudet', *Suomen taloushistoria, 1* (Helsinki, 1980), s. 171–177.

40 Jutikkalan edellisessä viitteessä mainittu kirjoitus, s. 171–177, 193–

197, 214–218; Armas Luukko, Suomen historia 1617–1721 (Porvoo, 1967), s. 128–144.

41 Seppo Muroma, Suurten kuolovuosien (1696–1697) väestönmenetys Suomessa (Helsinki, 1991), s. 15–16. Itse olen tarkistanut saman asian 1670-luvun alun osalta Turun ja Porin läänin mannosissa.

42 Riksrådet (RA), Stockholm, Kammararkivet, Kamreraren D. Norbergs kontor, F III:1, Skattläggningsmetoderna i Sverige och Finland, 1690-talet (Kansallisarkisto [KA], Helsinki, mikrofilmi FR 647); Matinonli, 'Kruununverotus', s. 19–24.

43 K. R. & G. Melander, 'Katovuosista Suomessa', Oma Maa, V (Porvoo, 1924), s. 353–359; Virrankoski, 'Pohjois-Pohjanmaa ja Lappi 1600-luvulla', s. 205–213; Matleena Tornberg, 'Ilmastoin- ja sadonvaihtelut Lounais-Suomessa 1550-luvulta 1860-luvulle', Turun historiallinen arkisto 44 1989, s. 58–71; Jutikkala, 'Suurien sotien ja uuden asutusekspansion kaudet', s. 197–202.

44 Johan Adolf Lindström, 'Kumo Socken uti historiskt hänseende', Suomi, XX (1860), s. 296–297.

45 Ågren & Revera, edellä mainitut teokset, passim; Nilsson, De stora krigens tid, s. 31–55; Jutikkala, Bonden i Finland genom tiderna, s. 149–176 ja passim; A. A. Stiernman (red.), Alla Riksdagars och Möten Besluth, II, 1633–1680 (Stockholm, 1729), s. 1194–1195 (1166–1167); KA, Kungliga plakater och förordningar, 26.8.1651. Valtiopäivien ja hallitsijan säätelemien apu- tai ylimääräisten päivätöiden ohella on otettava huomioon, että vuotuisen veroon sisältyi pieni määrä päivätöitä, jotka kruunulle saattoi maksaa rahana mutta useinkaan ei aateliselle. Kun lampuuti eli talonpoikainen vuokraaja viljeli aatelisten omaa kartanoa tai ei-aatelisten säätyläisen tilaa sopimusperusteisella vuokralla, hän oli edellä puheena olleisiin aatelisten alustalaislampuuteihin verrattuna hiukan eri asemassa. Kartanoita tai sen lähitiloja saatettiin hoitaa antamalla ne kahdenviljelysopimuksen perusteella lampuodin/lampuotien viljeltäväksi (hälftenbruk, ranskaksi métayage). Tuolloin sato jaettiin puoleksi kartanonomistajan ja lampuodin kesken, kun ensin siitä oli vähennetty kylvö ja määrättyt verot, joista viimeksi mainituista osapuolet vastasivat niin ikään puoleksi. Aateliset saattoivat tällaisen järjestelyn sijasta viljellä kartanoaan itse tai tilanhoitajan välityksellä tai antaa sen (tai osia sen taloudesta) säätyläishenkilölle vuokralla. Eino Jutikkala, Läntisen Suomen kartanolaitos Ruotsin vallan viimeisenä aikana, I (Helsinki, 1932), s. 131 ff (tämän teoksen I–II osissa käsitellään 1700-luvun kartanolaitosta, joka on monessa suhteessa samanlainen kuin 1600-luvulla; erojakin toki on); KA, Vehmaan ja Ala-Satakunnan tuomiokunta I, tuomiokirja 1681, s. 601, Ala-Satakunnan tuomiokunta II, tuomiokirja 1682, s. 143, 213, 1683, s. 299, Maskun ja Vehmaan tuomiokunta, tuomiokirja 1987, s. 32, 1688, s. 52, 119, Ala-Satakunnan tuomiokunta II, tuomiokirja 1688, s. 324, 1690, s. 417, Vehmaan ja Ala-Satakunnan tuomiokunta II, tuomiokirja 1693, s. 409. Tanskan tilajärjestelmästä: Det danske godssystem – udvikling och afvikling 1500–1919, Carsten Porskrug Rasmussen et al. (red.) (Århus, 1987); Porskrug Rasmussen, 'Godssystemer i Sønderjylland fra 1500- til 1700-tallet', Bol og By

1996, s. 38–61. Ranskalaisesta métayagesta ks. Pierre Goubert, *Les paysans français au XVIIe siècle* (Hachette, 1994), s. 45–47.

46 Eljas Orrman, 'Säteribildningen i Finland under 1600-talet,' *Kustbygd och centralmakt 1560–1721* (Helsingfors, 1987), s. 277–294; Orrman, Säterien muodostus ja häviäminen Etelä-Suomessa 1600-luvulla, Helsingin yliopiston Suomen historian painamaton pro gradu –tutkielma 1969, passim; Jutikkala, 'Suurten sotien ja uuden asutusekspansion kaudet,' s. 180. Aatelin ja kruunun maanomistusoloista uuden ajan alun pohjoismaissa ks. Eino Jutikkala, *Bonden – adelsmannen – kronan: Godspolitik och jordegendomsförhållanden i Norden 1550–1750* (København, 1979).

47 Tässä käsitellään pääasiassa niitä Lounais-Suomen aatelistöjä, joilta on säilynyt tiliaineistoa. Se on Ruotsin Riksarkivetissa. Lundin yliopiston kokoelmat on osaksi katsottu, mutta osaksi (Artjärvi/Artsjö ja Jackarby) jouduttu sivuuttamaan. Olen myös käyttänyt niitä Suomen Kansallisarkiston 1600-luvun osalta niukkoja kartanoarkistoja, joissa on tiliaineistoa. Pohjois- ja Kaakkois-Suomen aatelistöilä olen joutunut työnekonomisista syistä sivuuttamaan.

48 Hakon Swenne, *Svenska adelns ekonomiska privilegier 1612–1651* (Göteborg, 1933), s. 321; myös Villstrand, *Anpassning eller protest*, passim.

49 Rajoittamattomalla perimysoikeudella luovutetut allodiaalilahjoitukset eli ikuiset lahjoitukset olivat periaatteessa laittomia, sillä lainsäädäntö kielsi kuningasta vähentämästä kruunun tuloja seuraajiltaan. Norrköpingin päätökset tilat (vuonna 1604 pidettyjen Norrköpingin valtiopäivien mukaan) olivat lahjoitusten yleisin muoto. Kreivi- ja vapaaherrakunnat periytyivät jakamattomina vanhemmalle pojalle ja niihin liittyi myös paikallishallinto- ja tuomiovaltaa. Kruunu luovutti veroja myös myymällä ja panttaamalla ostoja panttirälssitiloja. Nämäkin olivat perinnöllisiä. Kruunu saattoi milloin tahansa lunastaa ne takaisin, mutta käytännössä sillä ei ollut siihen varoja. Periytyvien lahjoitusten lisäksi oli vielä jonkin verran pelkästään toistaiseksi tai eliniäksi annettuja läänityksiä. Vanhat rälssitilat olivat tulleet aatelisille yleensä ennen vuotta 1604. Ne merkittiin maakirjoihin rälssitiloina. Aatelisten onnistui siirtää tähän kategoriaan jonkin verran tiloja vielä vuosina 1604–1632. Vuodesta 1632 lähtien tilojen maanluontoja ei enää muutettu. Feodaalinen oppi jaetusta maanomistusoikeudesta kiteytettiin Ruotsissa vasta 1700-luvun alussa, mutta sitä seurattiin käytännössä jo 1600-luvulla. Sen mukaan talonpojalla saattoi olla maahansa korkeintaan dominium utile eli käyttöoikeus (oikeus asua ja viljellä tilaansa) – tämä koski sukuoikeuttaan hallitsevaa perintötalonpoikaa mutta ei sen menettänyttä kruunun alaista talonpoikaa eikä rälssilampuotia. Varsinainen omistusoikeus eli dominium directum antoi oikeuden maan tuottoon. Jos talonpojalla ei ollut sukuoikeuttaan, hänen herranaan olevalla kruunulla tai aatelisella oli sekä dominium directum että dominium utile eli täydellinen omistusoikeus dominium plenum. Perintötalonpojan kysymyksessä ollen kummassakin tapauksessa vallitsi jaettu omistusoikeus dominium divisum. Jutikkala, *Bonden i Finland genom tiderna*, s. 149–166; Jutikkala, *Bonden – adelsmannen – kronan*, s. 11–15, 24–27; Birger

Ekeberg, Om frälseränta: En rättshistorisk utredning (Stockholm, 1911), s. 10–11; Revera, Gods och gård 1650–1680, s. 14, 86–87 ja passim.

50 Jutikkala, Bonden i Finland genom tiderna, s. 173–174.

51 Mukana ovat kaikki rälssivapauden piirissä olevat verot ml. vanha rälssi, paitsi eivät säterioikeuksien ja rajapiirisäännön ym. rälssimaalle erikseen tuomat verovapaudet. Liioin ei ole otettu huomioon, että rälssimaa maksoi ajoittain kontribuutioita ja vuoden 1655 neljänneksenperuutuksen jälkeen neljännesosanveroa. Esimerkiksi Turun ja Porin läänissä neljännesosanvero tuotti 1670 (kun peruutettujen tilojen osuus 3 206 taalaria oli ensin vähennetty siitä) 13 647 taalaria, mutta siitä myönnettiin vapautuksia 4 829 taalarin edestä. KA, 7313.

52 Neljänneksenperuutuksesta ks. Stellan Dahlgren, Karl X Gustav och reduktionen (Uppsala, 1964). Se koski vain vuoden 1632 jälkeen annettuja lahjoituksia. Vuoden 1632 jälkeen annetut allodiaalioikeudet kumottiin.

53 Jussi T. Lappalainen, Kaarle X Kustaan Venäjän-sota v. 1656–1658 Suomen suunnalla (Jyväskylä, 1972).

54 Lyhennyksissä oli kaksi pääluokkaa: toisaalta säätyetuoikeuksien (rälssin) ja toisaalta talonpoikien veronmaksukyvyttömyyden perusteella myönnetty verovapaudet.

55 Kruunulla oli kummassakin läänissä jonkin verran muita tuloja kuin veroja. Vehmaan kihlakunnassa lähes kaikki manttaalit (92 %) oli vuonna 1670 luovutettu rälssiksi ja Maskun (74 %), Piikkiön (63 %) ja Ala-Satakunnan (74 %) kihlakunnissa selvä enemmistö. Ylä-Satakunnan ylisessä (54 %) ja alisessa (52 %) kihlakunnassa rälssimanttaalit olivat niukassa enemmistössä kruunulle pidätettyihin manttaaleihin nähden, mutta Halikon kihlakunnan manttaalien pääosa (60 %) oli 1670 pidätetty kruunulle (Halikon kihlakunnan manttaaleista puuttuvat tosin Kemiön osuudet).

56 KA, läänien pääkirjat 1670 (1669–1671). Tullit tuottivat Ruotsissa ja Suomessa 1669 (lyhentämättöminä) yhteensä 1 274 260 taalaria. Valtakunnantaloudesta ks. seuraava viite.

57 RA, Kammararkivet, Kammarkollegiet, Generalbokhålleriet, Rikshuvudbok 1669, vol. 122 (KA, FR 1607). Suomen asemasta 1600-luvun valtakunnan taloudessa ks. Sven-Erik Åström, 'The Role of Finland in the Swedish National and War Economies during Sweden's Period as a Great Power,' *Scandinavian Journal of History* 1986, s. 135–147.

58 Jutikkala, Bonden – adelsmannen – kronan, s. 13–14, 80.

59 KA, kyseisen vuoden pääkirjojen päälaskelmat.

60 Eino Jutikkala, 'Finlands befolkning och befolkande,' *Historisk Tidskrift för Finland* 1987, s. 369. Käkisalmen läänin väestö on tuolloin laskettu osaksi Suomen väkilukua.

61 Puhuttaessa pitäjistä tarkoitetaan tässä yleensä hallintopitäjiä eikä kirkkopitäjiä.

62 Vanhojen rälssitilojen osalta vertailu ei ole mahdollinen, sillä kruunun maakirjaan niille on merkitty vain epävarmat ja myöhemmin myös ylimääräiset verot, ei sitä vastoin vuotuista veroa, koska ne eivät edes teoriassa

mitään sellaista kruunulle suorittaneet.

63 Jotkut aivan läheltäkin.

64 Lunds universitetsbibliotek (LUB), De la Gardieska arkivet, Topographica, Harviala, Nokia, Vik, Hitå och Sätuna gårdar, vol. 16, Årlig ränta och jordebok, Hitå gård, 1643–1644 (& 1639–1642) (KA, FR 764); KA, läänintilit, Uudenmaan ja Hämeen lääni, 7926 (maa- ja pääkirja 1644), 7946 (maakirja 1650) (tilojen taalarimääräiset verot katsottu vuosien 1650, 1661 ja 1665 maakirjasta); Revera, Gods och gård 1650–1680, s. 41–62, 69–76; Ågren, Adelns bönder och kronans, s. 117–194; Christer Kuvaja & Arja Rantanen, Sibbo sockens historia, 1 (Jyväskylä, 1994), s. 156–157. Aatelisprivilegioista ks. Swenne, Svenska adelns ekonomiska privilegier 1612–1651. Lammin Porkkalan kartanon vuokraaja J. Köhn puolustautui talonpoikien hänestä tekemää valitusta vastaan väittämällä maantavaksi, että sukuoikeutensa menettäneiden rälssitalonpoikien olikehrättävä pellavaa tai hampppua herasväelleen näiden kulloistenkin tarpeiden mukaisesti. RA, Sävstaholmssamlingen I, Egendoms- och släkthandlingar, vol. 131, Nr. 39, 10.7.1693 (KA, FR 473). Köhnin taloudenpidosta ks. Yrjö Koskinen, 'Muutamia lisä-tietoja nälkävuosista 1695–1697', Historiallinen Arkisto 1 1866, s. 73–89. Hitån ja Meltolan vuokria laskettaessa on käytetty kruununarvoja kuten myös tileissä. Yllä mainitut Nokian ja Harvialan tilit operoivat tuotteina ja niitä on rahana laskettujen kokonaissummien puuttumisen sekä niiden alaisten tilojen lukuisuuden vuoksi suuritöistä muuttaa rahapohjaisiksi.

110

65 Brunner, Land und Herrschaft, s. 269–303; Reinholdsson, Uppror eller resningar?, s. 200–201. Isännän osoittaman avuntarpeen oli oltava perusteltu; perustelematon apuvero voitiin kiistää. Tilapäinen apuvero sopi talonpojalle paremmin kuin pysyvä vuokrankorotus.

66 Vuodesta 1652. Valtaneuvokseksi 1653.

67 RA, Tottska samlingen, Clas Tott, Godshandlingar, Gerknäs, Sjunby m.fl., E 5818 (vol. 38, KA, FR 219); KA, Uudenmaan ja Hämeen lääni, 7946, 7971 & 7985 (1650, 1661, 1665), Turun ja Porin lääni, 7261 & 7294 (1661, 1665). Jotkut Tottin tiloista on merkitty vanhaksi rälssiksi, vaikka kruunun kirjanpidon mukaan hänellä ei siinä nimenomaisessa pitäjässä ollut sellaisia. Aateliset olivat usein puutteellisesti selvillä tilojensa maanluonnosta, välisistä erehtyminen oli tahallista. lästään ja matkoistaan johtuen Clas Tott johti maitaan vasta vuodesta 1652 lähtien. Alf Brenner, Sjundeå sockens historia, I (Hangö, 1953), s. 282–295; Heikki Ylikangas, Lohjalaisten historia, 1 (Helsinki, 1973), s. 215; KA, Sjunby gårds arkiv 1, Årlig ränta 1654 (tämä jäljennös vastaa varsin hyvin vuoden 1645 maakirjaa Ruotsin Riksarkivetissa), Jordebok 1658 (?). Kansallisarkistossa on myös naapurikartanon Suitian (Svidja) ja Pickalan asiakirjoja 1660-luvulta: Topographica II, Sjundeå 4. Perintö-talonpoikien inventaarikarja oli joskus heidän entisiä omia eläimiään, jotka kartano oli ottanut heiltä vastineeksi maksamattomista vuokrista. Ks. John Gardberg, Kimito friherreskap: En studie över feodal läns- och gods-förvaltning (Helsingfors, 1935), s. 177–178.

68 Vuodesta 1651. 30-vuotisen sodan sotapäällikkö, vuodesta 1653

valtakunnanmarski.

69 RA, Bielkesamlingen, Gustav Horn och Sigrid Bielke, Gods- och länshandlingar, Meltola gård, Jordebok 1650 (1653, 1661), Räkenskap 1631, E 2428 (vol. 32, KA, FR 202); KA, 7261 & 7294; Ågren, Adelns bönder och kronans, s. 11–13. Meltola oli Hornille Ruotsiin vietävien tavaroiden varastoja lastauspaikka, mihin toimintoihin tarvittiin päivätöitä. Jutikkalan mukaan inventaarikarjan vuosittaisesta tuotosta maksettiin puolet vuokrana isännälle. Jutikkala, 'Väestö ja yhteiskunta,' s. 314.

70 Vuosina 1649–1652 vahvistui kuningattaren ja valtiopäivien päätösten seurauksena se käsitys, että kruunun maakirja määräsi sukuoikeuttaan hallitsevien talonpoikien verorasituksen tason myös aatelin alaisuudessa. Jutikkala, *Bonden i Finland genom tiderna*, s. 165–166, 170; Katajala, *Suomalainen kapina*, s. 240–252, 291–307. Nämä päätökset ja niiden takana ollut aatelittomien säätyjen painostus vaikuttivat nähtävästi siihen, että aatelisten tileissä tiloille määrättyt vuokrat lähestyivät nyt niiden kruununverosuorituksia, jos kohta aatelistojen välillä vallitsi tässä suuria eroja, niin kuin on nähty.

71 Valtaneuvos, valtakunnandrotsi ym. ym.

72 RA, Brahesamlingen, Per Brahe d.y., *Finska godshandlingar, Räkenskaper & jordeböcker 1648–1656*, Pargas & Juva gård, St Mårtens, E 3323–3324, 3328 (vol. 23–24, 28, KA, FR 203–205); RA, *Rydboholmssamlingen, Brev till Per Brahe d.y.*, vol. 13, Sven Månsson 30.4.1663 (KA, FR 214); RA, *Kammararkivet, Grev- och friherreskap, Kajana, Räkenskaper 1662* (KA, FR 313); KA, 7262, 7289, 7294, 7295, 9139, 9140, 9149. Neljänneksenperuutuksen jälkeenkin Brahelle jäi jonkin verran rälssitiloja Paraisilla. Brahe Suomen kenraalikuvernöörinä: Karonen, *Pohjoinen suurvalta*, s. 240–243.

73 RA, *Sävstaholmssamlingen I*, vol. 131, Nr. 11, *Jordebok över Porkkala gårds underliggande frälsebönder*, Nr. 18, *Jordebok uppå Baron Carl Horns under Porkkala liggande bönder 1689* (KA, FR 473).

74 KA, 8022, s. 294–295.

75 RA, Barthold Ruuths arkiv, *Godshandlingar, Nylands och Tavastehus län, Jordebok uppå Kiala gård 1675, Jordebok eller rusttjänstlängd 1696*, E 5235 (vol. 12, KA, FR 483–484); Anders Allardt, *Borgå sockens historia*, I (Helsingfors, 1925), s. 175–188. KA, *Topographica II, Borgå socken, Boegård II*, sisältää Boegårdin kartanon tilikirjan 1700–1710 (mukana myös Kiala) eli tämän tutkimuksen kannalta hieman liian myöhäiseltä ajalta. Kialan tilanne oli lähellä ns. Gutsherrschaftin ideaalityyppiä, jonka vastakohtana on Grundherrschaft. Grundherrschaft (maapohjanherrschaft, seigneurie) tarkoittaa tilanherran omistusoikeutta ja/tai juridista oikeutta joukkoon talonpoikaistiloja. Hänen tulonsa niistä olivat rahana ja luontaistuotteina maksettavaa vuokraa; täydellisessä Grundherrschaftissa kartanokin oli lampuotien vuokratilijäljessä (esim. kahdanviljelyssä). Gutsherrschaftissa kartanon tuotto perustui alustalaistalonpoikien päivätöihin eli sen alaiset talonpoikaistilat hyödyttivät sitä välillisesti. Aatelistilan koko suureni ja tuotanto tähtäsi vientiin. Itäeuroopalaiseen Gutsherrschaftiin liittyi tilanherran tuomiovalta alustalaisiinsa

ja maorjuus. Grundherrschaft oli luonteeltaan Rentengrundherrschaftia (vuokraherruutta). Talonpojat olivat useamman kuin yhden herruuden alaisia eivätkä olleet maorjia. Suomalaisilla aatelistoilla oli vaihtelevasti kummankin ideaalityypin yksittäisiä ominaisuuksia. Melko täydellinen Grundherrschaft oli aika yleinen. Heide Wunder, 'Das Selbstverständliche denken,' Gutsherrschaft als soziales Modell: Vergleichende Betrachtungen zur Funktionsweise frühzeitlicher Agrargesellschaften, Jan Peters (Hg.), Historische Zeitschrift, Beiheft 18 (München, 1995), s. 23–24 (ja koko Beiheftin sisältö); Porskrug Rasmussen, 'Godssystemer i Sønderjylland fra 1500- til 1700-tallet,' s. 38, 57–58; Revera, Gods och gård 1650–1680, s. 23–24, 61–62. Jutikkala, Bonden – adelsmannen – kronan, s. 41, 66–67. Torppa oli vuokraviljelyssä oleva tilanosa, jota ei ollut lohkottu tilasta eikä sillä maakirjassa ollut manttaalilukua. Nämä seikat erottivat sen talonpoikaistilasta. 1600-luvulla torppia syntyi pääasiassa aatelisten maille ja työvoima- eli päivätyötarpeen sanelemana.

76 RA, Barthold Ruuths arkiv, vol. 11, E 5234; Allardt, Borgå sockens historia, I, s. 329–334. Kahdanviljelyjärjestelmästä ks. viite 45.

77 Gabriel Nikander & Eino Jutikkala, Säterier och storgårdar i Finland, II (Helsingfors, s.a.), s. 345–349.

78 Vuodesta 1651. 30-vuotisen sodan ja Kaarle X Kustaan (1654–1660) sotien sotapäällikkö, valtaneuvos, Pommerin kenraalikuvernööri.

112

79 RA, Rydboholmssamlingen, Wrangelska godshandlingar, Bjärnä, Jordebok 1655 sen vuoden tilien yhteydessä, vol. 549, E 8015 (Perniötä koskevat kirjeet ovat mikrofilmillä FR 215 ja muut tila-asiakirjat FR 216–217, KA).

80 RA, Rydboholmssamlingen, Herman Wrangels arrendekontrakt 4.5.1642, vol. 548, E 8014.

81 RA, Rydboholmssamlingen, Ranssakning 15.1.1662 ja samassa paikassa olevat valituskirjeet, vol. 548, E 8014, Underdånig relation 1663 & Nils Hisinghs ranssakning 15.8.1664, vol. 549, E 8015. Skarpista myös Veikko Litzen, Perniön historia, 1 (Salo, 1980), s. 247–248.

82 RA, Wijksamlingen, Gustav Horn och Sigrid Bielke, Ankomna brev, Hans Hansson Gode G. Hornille 22.9.1653, E 2820 (vol. 82, KA, FR 221).

83 Kreivi vuodesta 1693, Kaarle XI:n (1672–1697) suosikki.

84 KA, Ala-Satakunnan tuomiokunta II, tuomiokirja 1689, s. 443 (Eurajoen syyskäräjät 5.–8.10.1689). Jos takavarikoitujen härkien arvo ylitti teke-mättömät päivätyöt, ylijäämä oli palautettava talonpojille. Myös Ulla Heino, Eurajoen historia, I (Jyväskylä, 1987), s. 134–138, 169, 171–172, 182–184. Wachtmeister erotti lopulta Nordmanin lampuotien liiallisen rasittamisen takia eli talonpoikien vetoaminen kartanon ulkopuolella asuvaan isäntään tuotti täälläkin tulosta. Kartano-oikeudesta ks. Jutikkala, Bonden i Finland genom tiderna, s. 172.

85 KA, 7261 & 7262 (maa- ja pääkirja 1656).

86 RA, Rydboholmssamlingen, Jordebok 1655 sen vuoden tilien yhteydessä (todellinen kanto), vol. 549, E 8015, Jordebok 1655, vol. 550, E 8016.

Tila-asiakirjojen joukossa on useita päiväämättömiä tai esim. vuodelle 1649 päivättyjä maakirjoja tai vuokraluetteloita, jotka ovat nähtävästi peräisin 1660-luvulta ja perustelevat vuokrien korotusta. KA, 7294 & 7305 (maakirja 1665, 1668).

87 RA, Rydboholmssamlingen, C. G. Wrangels ekonomiska brevväxling, H. Andersson C. G. Wrangelille, "Presenterat Stockholm 14.10.1668," vol. 486, E 7952, Arrendekontrakt 12.9.1667, J. J. Lundhs memorial "Alldenstund" 10.6.1669, kirje "Presenterat Stockholm 26.10.1668," G. Melartopaeus' memorial 2.–4.5.1668, Rannsakning 20.12.1669, vol. 548, E 8014, Gårds- och specialräkningar 1664–1667, Jordebok 1663, 1664 ja useita päiväämättömiä tai väärin päivättyjä maakirjoja 1660-luvulta, Årliga räntan och gården 1668 (jossa vuokrat vastaavat jälleen kruunun maakirjaa), vol. 549–550, E 8015–8016; KA, 7294 (maakirja 1665). Erik Bertilsson: 7336, s. 1854, 7311, s. 758, 7314, s. 1128.

88 RA, Rydboholmssamlingen, Jordebok 1655 & Per Joensson Skarps räkenskap 1661, vol. 549, E 8015.

89 RA, Rydboholmssamlingen, Underdånig relation 1663, Rydboholmssamlingen, vol. 549, E 8015.

90 Åsken mainitun Espoon kartanon rästitluettelon summa oli 1661 2391 ja 1667 4203 hopeataalaria. Rästit olivat rahanvaihtosuhteiden vuoden 1665 muutoksen (kuparirahan arvon huonontamisen) takia todellisuudessa kasvaneet tätäkin enemmän. RA, Bielkesamlingen, Gustav Horn och Sigrid Bielke, Gods- och länshandlingar, Esbo gård, E 2427 (vol. 31, KA, FR 201).

91 RA, Rydboholmssamlingen, Tjänstl. relation, vol. 486, E 7952, Årliga räntan och gården 1668 m. bil., Restlängd 1671–1674, Björnågårdens arrende 1675, vol. 550, E 8016. Suurin osa kartanon talonpojista oli jo muutenkin vailla sukuoikeutta ja heidän häätämisensä kävi velvollisuuksien laiminlyömisen perusteella helposti. Samanlainen rästitäisten irtisanomissuositus löytyy resoluutiosta 18.8.1664, joka oli vastaus Sjunbyn kartanon vuokraajan Henrik Larssonin kysymyksiin. RA, Tottska samlingen, Clas Tott, E 5818 (vol. 38, KA, FR 219). Kysymykseen sukuoikeuksien menettämisestä aatelisille palataan tuonnempana.

92 RA, Rydboholmssamlingen, Uträkning 1670–1671, vol. 550, E 8016.

93 RA, Rydboholmssamlingen, Arrendekontrakt 10.6.1675, vol. 548, E 8014, 1670-luvun tilit, vol. 550, E 8016.

94 RA, Rydboholmssamlingen, Björnå, Ordinarie härads vintering 27.–28.1.1679, vol. 548, E 8014.

95 Scott, Weapons of the Weak, hakusana Compliance and conformity (s. 377).

96 Mauno Jokipii, 'Porin kreivikunta,' Historiallinen Arkisto 54 1953, s. 105–169; Janne Haikari, Suurläänitys – perintötilallisen uhka?: Läänityslaitos Huittisissa 1638–1679, Jyväskylän yliopiston Suomen historian painamaton pro gradu -tutkielma 1999. Myös Jokipii, Suomen kreivi- ja vapaaherrakunnat, I–II (Helsinki, 1956, 1960), passim.

97 Jos päivätöistä ei pidetty lainkaan kirjaa, ne saattoivat periaatteessa aivan yhtä hyvin tulla muun vuokran lisäksi kuin korvata osan siitä.

98 Haikari, Suurläänitys – perintötilallisen uhka?, s. 44.

99 Jokipii, Suomen kreivi- ja vapaaherrakunnat, I, s. 284–285, 289.

100 RA, Bielkesamlingen, Gustav Horn och Sigrid Bielke, Gods- och länshandlingar, Björneborgs grevskap och Vampula gård, Restlängd 1664, 1665 & 1669, E 2424–2425 (vol. 28–29, KA, FR 200); Bielkesamlingen, Nils Bielke och Eva Horn, Godshandlingar, Björneborgs grevskap, Jordebok 1679, E 2160 (vol. 21, KA, FR 196). Toimiessaan vuodesta 1688 alkaen Ala-Satakunnan kruununvoutina Callia ei tuntenut toivottomia eli perimättä jätettäviä rästejä – hänen rästiluettelonsa tunki pääasiassa vain vaihtoehdot ”maksanut” tai ”täytyy maksaa” / ”täytyy periä”. KA, 7383 b (tositekirja 1689), s. 6684–6906.

101 Ks. edellistä ja myös seuraavaa viitettä. Kruunun rästiluettelet: KA, 7336, s. 2502–2508, 2531–2535 (Ulvsby, Kumo, Vittis). Häädöistä myös KA, Vehmaan ja Ala-Satakunnan tuomiokunta I, tuomiokirja 1674, s. 198–199/78, Ala-Satakunnan tuomiokunta II, tuomiokirja 1684, s. 717, 1685, s. 747 (Kokemäen syyskäräjät 17.–18.12.1674 ja Vehmaan syys- ja talvikäräjät 13.–14.10.1684 ja 23.–24.1.1685). Rälssilampuodin irtisanomisesta tilaltaan ks. Anders Thoré, Akademibondens plikt, universitetets rätt: Feodala produktionsförhållanden vid Uppsala universitets gods 1650–1790 (Uppsala, 2001), s. 58–78; Jutikkala, Bonden i Finland genom tiderna, s. 157, 165, 173–174; Jutikkala, Väestö ja yhteiskunta, s. 311–314.

102 RA, Bielkesamlingen, Gustav Horn och Sigrid Bielke, Brev från underhavande på finska gods, P. Pahlsson S. Bielle 21.12.1673 – 13.5.1675 liitteinen, E 2385, P. Pahlsson kirjanpitäjä J. Gernmanille 28.11.1673 – 18.6.1675 liitteinen, E 2386 (vol. 11–12, KA, FR 197–198); Jokipii, Porin kreivikunta, s. 162–166; Haikari, Suurläänitys – perintötilallisen uhka?, s. 34–90 (Haikarin mukaan kreivikunta painosti sukuoikeuksia käräjillä lunastettavaksi kuuluttamalla talonpoikia maksamaan veronsa; vain toivottomimmissa tapauksissa se lunasti sen itselleen). Kreivitär ehdotti, että häädetyt Hellilän Sigfred ja Henrik suorittaisivat rästinsä työllään, mutta Callian mielestä ”Hellilän lurjusten” työ ei ollut edes heidän ruokansa arvoista eli toisin sanoen nämä Huittisten miehet söivät enemmän kuin tienasivat (E 2385, P. Pahlsson S. Bielle 3.3.1675). Kurinpalautuksia myös KA, Vehmaan ja Ala-Satakunnan tuomiokunta I, tuomiokirja 1656, s. 342–345, 1674, s. 8 (Huittisten syyskäräjät 20.–22.11.1656 ja talvikäräjät 20.–21.1.1674).

103 RA, Bielkesamlingen, P. Pahlsson J. Gernmanille 6.12.1675 liitteinen (rosvokoplasta), varkauksista: 18.12.1674 & P. Pahlsson S. Bielle 6.4.1675, E 2386 & 2385.

104 Esim. RA, Wijksamlingen, Gustav Horn och Sigrid Bielke, H. Hansson G. Hornille 5.4.1652, E 2820 (vol. 82, KA, FR 221); RA, Bielkesamlingen, P. Pahlsson S. Bielle 3.3.1675, E 2385 (vol. 11, KA, FR 197–198).

105 RA, Bielkesamlingen, Räkenskaper & jordeböcker 1660–1674, Restlängd 1664, 1665 & 1669, E 2424–2425 (vol. 28–29, KA, FR 200); RA,

Bielkesamlingen, Nile Bielke och Eva Horn, Godshandlingar, Björneborgs grevskap, E 2160 (vol. 21, KA, FR 196).

106 Jokipii, 'Porin kreivikunta,' s. 141 (138–141).

107 Lahjoitusmaiden tileissä ensiksi mainitut tilitettiin yleensä lamputitileissä ja jälkimmäiset pääkartanon tileissä. Kreivi- ja vapaaherrakuntien tuotosta (pääkartanot ja talonpoikien vuokrat) ks. Jokipii, Suomen kreivi- ja vapaaherrakunnat, I, s. 170, 317–323, 389–393.

108 RA, Wijksamlingen, H. Hansson G. Hornille 10.1. & 8.3.1652, E 2820 (vol. 82, KA, FR 221); Jokipii, 'Porin kreivikunta,' s. 156–159.

109 RA, Bielkesamlingen, P. P. Pählsson J. Gernmanille 16.3.1674 liitteineen, 26.3.1674, 18.2. & 15.3.1676, 2386 (vol. 12, KA, FR 198); Jokipii, 'Porin kreivikunta,' s. 108.

110 LUB, De la Gardieska arkivet, Topographica, Kumo, Forsby, Ånäs, vol. 44, H. Jöransson A. Forbukselle 19.10.1648, 7.1.1650 & 24.5.1652, vol. 35, L. Creutzin tekemä sopimus 18.2.1651, Creutz Forbukselle 5.10.1650 (KA, FR 776, 772).

111 Vol. 36–37, Jordebok 1651–1653 (KA, FR 772–773); KA, 7294 (maakirja 1665).

112 Vol. 38, Jordebok 1664–1665, vol. 39, Räkning 1674 (KA, FR 773–774). Sopimusvuokrat muuttuivat jonkin verran vuosien mittaan. Kokoelmassa on joskus erilaisia maakirjoja, mutta huomiota kannattaa kiinnittää ensisijaisesti niihin, joiden mukaan talonpoikien vuokratuotteet kannettiin, ei niihin, jotka tehtiin kruununverotuksen tarpeisiin.

113 Vol. 37 (KA, FR 773).

114 Valtaneuvokseksi vuonna 1674, Viron kenraalikuvernööriksi 1687.

115 KA, Ala-Satakunnan tuomiokunta II, tuomiokirja 1684, s. 530, Vehmaan ja Ala-Satakunnan tuomiokunta II, tuomiokirja 1694, s. 68 (Kokemäen talvikäräjät 1.–4.3.1684 ja 16.–17.3.1694, talonpojat käräjöivät kartanon kanssa koskioikeuksista vielä 1694); LUB, De la Gardieska arkivet, Kumo, Forsby, Ånäs, vol. 34, N. Lietzens memorial 20.10.1686, A. J. De la Gardie L. Creutzille 21.12.1686, Kumo, Extraordinarie härads ting 16.2.1688, vol. 45, S. Rusk H. Strandstenille 18.3.1683, Strandsten herrasväelleen 1. & 18.10. & 8.12.1685, 22.3., 15.5., 15.6., 12.8. & 20.11.1686, 11.1.1687 liitteineen, 10.3., 28.5. & 1.10.1687, 16.2., 28.2., 23.3. & 12.6.1688, kreivi/kreivitär Strandstenille 26.12.1684 & 12.1.1686 (toimituksista Ruotsiin passim), ohjesääntö Strandstenille 3.10.1684, Kumo, Ordinarie härads vinterting 8.–11.2.1686, vol. 46, ohjesääntö J. Asmundssonille 30.5.1688 (KA, FR 771, 776); Lindström, 'Kumo Socken uti historiskt hänseende,' s. 244–246 (Kokemäenkartano 1600-luvulla), 276.

116 LUB, em. kokoelma, vol. 45, H. Strandsten A. J. De la Gardielle 30.4. & 11.8.1688, Rannsakning 1685, S. J. Forbus Strandstenille 20.9.1687 ja muu vouden erottamiseen liittyvä kirjeenvaihto samassa kokoelmassa (KA, FR 776).

117 Vol. 34, S. J. Forbus O. Ednerille 6.12.1692, vol. 35, A. J. De la Gardie J. Asmundssonille 10.10.1693, vol. 46, Asmundsson De la Gardielle 28.8.1693,

L. Creutz Forbukselle 19.12.1693, vol. 48, Uppsats vad Kumo säteri importeerat 1688–1692 (KA, FR 772, 777–778).

118 Vol. 34, L. Creutz S. J. Forbukselle 27.11.1694 (KA, FR 772).

119 Vol. 35, ohjesääntö H. Strandstenille 14.11.1694 (KA, FR 772).

120 Vol. 45, H. Strandsten herrasväelleen 27.4. & 4.6.1694, L. Creutz kruununvoudille 17.8.1695 (KA, FR 776).

121 RA, Rydboholmssamlingen, Wrangelska godshandlingar, Bjärnä, P. Hackesin ja hänen leskensä tilit 1671–1675, E 8016, C. G. Wrangels ekonomiska brevväxling, Hackes Wrangelille s.d., E 7942 (vol. 550, 476, KA, FR 217, 215); Litzen, Perniön historia, 1, s. 249.

122 Arvid Forbus saattoi kuitenkin joskus helpottaa tulipalossa omaisuuttaan menettäneen talonpojan asemaa. De la Gardie puolestaan antoi 1664 rästejä anteeksi.

123 Kuolleisuuden huippu oli kuitenkin vasta keväällä 1697. Ks. Muroma, Suurten kuolovuosien (1696–1697) väestönmenetyks Suomessa; Oiva Turpeinen, 'Suomen väestö 1638–1815 sekä vertailu Viroon, Ihmisiä, ilmiöitä ja rakenteita historian virrassa, Professori Antero Heikkiselle 60-vuotispäivänä omistettu juhla-kirja (Joensuu, 2001), s. 14–26, 29–32, 43, 48.

124 LUB, em. kokoelma, vol. 45, H. Strandsten S. Forbukselle 29.9.1695 ja kirjanpitäjälle 16.2.1696, S. Forbus H. Klwensichille 16.12.1695, A. J. De la Gardie L. Creutzille 7.4.1696, Forbus tai De la Gardie Strandstenille 28.4. & 12.5.1696 (KA, FR 776).

116

125 KA, 6828, s. 56 (myös Karl XI:s registratur samana päivänä).

126 Heikki Ylikangas, Aikansa rikos -- historiallisen kehityksen valaisijana (Juva, 2000), s. 141–145.

127 Jutikkala, 'Väestö ja yhteiskunta,' s. 294–295, 313, 315–316.

128 Ernby, Adeln och bondejorden, passim; Ågren, Adelns bönder och kronans, s. 178–194; Revera, Gods och gård 1650–1680, passim; Gardberg, Kimito friherreskap, s. 104–106; August Ramsay, Esbo II: Esbo socken och Esbogård på 1600-talet (Helsingfors, 1936), s. 54–56; Jutikkala, Bonden i Finland genom tiderna, s. 166–176; Ylikangas, Aikansa rikos, s. 307–311; Katajala, Suomalainen kapina, s. 261 ja passim. Porin kreivikunnasta edellä.

129 Jutikkala, 'Väestö ja yhteiskunta,' s. 292–297, 301, 303, 318–319, 332; Ylikangas, Aikansa rikos, s. 307–311; LUB, De la Gardieska arkivet, Kumo, Forsby, Ånäs, vol. 34, Uudenmaan ja Hämeen lääninhallituksen ja maaherran resoluutiot 28.5.1651 ja 29.6.1651, vol. 35, L. Creutz A. Forbukselle 12.9. & 7.11.1663, E. J. Creutz Forbukselle 14.5.1662 ja H. Hornin ja L. Creutzin laatima sopimus 18.10.1663 (KA, FR 771–772). Forbusen vouti Erik Israelsson väitti tietenkin 1651, ettei Uudenkylän rälssitalonpojilla ollut sukuoikeuksiaan. Maaherra Oxen muistutti talonpoikia vuoden 1574 kuninkaallisesta kirjeestä, jossa Porvoon läänin asukkaiden vuotuisiksi päivätöiksi kruunulle määrättiin 12; lisäksi tulivat vielä apupäivätyöt. Huomattakoon, etten ole käynyt läpi Artjärven ja Jackarbyn kartanoiden aineistoa samassa kokoelmassa. Artjärven kartano kelpaisi varmaan laajemmankin tutkimuksen aiheeksi, sillä seudulla oli levotonta vielä seuraavan vuosisadan alussa. Kujala, Miekka ei laske

leikkiä, s. 187–188; De la Gardiska Archivet, 13 (Lund, 1840), s. 105–108.

130 Jutikkala, 'Väestö ja yhteiskunta,' s. 280–333 (päivätyöt 290–299, häädöt säterien perustamisen yhteydessä 274–276).

131 Valtaneuvos 1651, kreivi 1652, 30-vuotisen sodan sotapäällikkö, kuoli puolalaisten sotavankina 1657.

132 KA, Ala-Satakunnan tuomiokunta I, tuomiokirja 1652, s. 387, Vehmaan ja Ala-Satakunnan tuomiokunta I, tuomiokirja 1653, s. 66, 1654, s. 194, 1655, p. 60, 1657, s. 484 (Euran käräjät 26.–27.5.1653, 31.1.–1.2.1654, 12.–14.6.1655, Loimijoen käräjät 23.–24.4.1652, 9.–11.5.1657).

133 Esim. KA, Vehmaan ja Ala-Satakunnan tuomiokunta I, tuomiokirja 1674, s. 84–85 (11–12) (Vehmaan ja Lokalahden talvikäräjät 20.–21.3.1674).

134 KA, Topographica II, Helsinges socken 3, 1600-talets handlingar rörande Uppby hemman i Degerö by; KA, 7985 (1665), s. 10, 7986, s. 148; Markku Kuisma, Helsinges sockens historia, II (Jyväskylä, 1992), s. 176, 205–209.

135 KA, Karl XI:s registratur 1691 (avskrift), L. Creutzille 30.3.1691; RA, Landshövdingars skrivelser till K.M:t, Åbo och Björneborgs län, vol. 9, L. Creutz 21.3.1691 (KA, FR 43).

136 Jutikkala, 'Väestö ja yhteiskunta,' s. 299–326.

137 Katajala, Suomalainen kapina, s. 329–348.

138 Armas Luukko, Etelä-Pohjanmaan historia, III (Vaasa, 1945), s. 586–634.

139 Kuninkaallinen neuvos 1685, kamari- ja kauppakollegion sekä valtiokonttorin presidentti 1687 ym. ym.

140 Katajala, Suomalainen kapina, s. 220–260, 314, 318–322.

141 Jutikkala, 'Väestö ja yhteiskunta,' s. 255–328; Katajala, Suomalainen kapina, s. 260–285, 315–318.

142 KA, 7336, s. 1657; Aulis Oja, Marttilan pitäjän historia, I (Forssa, 1959), s. 133, 213,

143 Ylikangas, Aikansa rikos, s. 257–261; Katajala, Suomalainen kapina, s. 270–271; Jutikkala, 'Väestö ja yhteiskunta,' s. 327–328.

144 Englund, Det hotade huset, s. 101.

145 Saattaa myös olla, että aateliset katsoivat kruununverotuksen tason liian alhaiseksi nimenomaan Kaakkois- ja Sisä-Suomessa ja ryhtyivät siksi parantamaan omia tulojaan sopimusvuokrateitse, mutta tätä ei ole tarpeeksi selvitetty.

146 Näistä Englundin kirjassa Det hotade huset.

147 Villstrand, Anpassning eller protest, s. 219–244.

148 Lyhennysluetteloista ja autiotilan käsitteestä ks. esim. Ilkka Mäntylä, 'Kronan och undersåtarnas svält,' Karolinska förbundets årsbok 1988, s. 48–50 tai saman kirjoittajan Kruunu ja alamaisten nälkä: 1690-luvun katoosien verotulojen vähennys Pohjanmaalla ja esivallan vastatoimenpiteet (Oulu, 1988), s. 9–24. Myös Antti Kujala, 'Talonpoikien veronmaksukyvyyn kehitys Turun ja Porin sekä Uudenmaan ja Hämeen lääneissä 1694–1712,' Historiallinen Aikakauskirja 1999, s. 5–13. Edellisten vuosisatojen autiotutkimuksia: Eljas Orrman, Bebyggelsen i Pargas, S:t Mårtens och Vemo sock-

nar i Egentliga Finland under senmedeltiden och på 1500-talet (Helsingfors, 1986); Anneli Mäkelä, Hattulan kihlakunnan ja Porvoon läänin autoituminen myöhäiskeskiajalla ja uuden ajan alussa (Helsinki, 1979).

149 Turun ja Porin läänin joidenkin kihlakuntien lyhennysluetteloissa esiintyy autoitoiden, viljelykseen otettujen ja alennettujen ohella 1660-luvulla välistä varattomien (oförmögna) luokka. Niiden manttaalit on taulukoissa 3–4 lisätty autoioihin. Esimerkiksi vuoden 1660 lyhennysluettelot eivät sisällä aatelin alaisia autoioita, viljelykseen otettuja ja alennettuja tiloja/manttaaleja. KA, 7279.

150 KA, 7288, 7289 & 7292 (maakirja 1663, tositekirja 1663 & 1664).

151 Gardberg, Kimito friherreskap, s. 99. Marttilan Juvasta edellä. Kreivi- ja vapaaherrakunnista ja niiden autoitumisasteen alenemisesta 1650–1675 ks. Jokipii, Suomen kreivi- ja vapaaherrakunnat, I, s. 210–213 (199–219, 391).

152 Mikko Huhtamies, Sijaissotilasjärjestelmä ja väenotot: Taloudellissosiaalinen tutkimus sijaissotilaiden käytöstä Ala-Satakunnan väenotoissa vuosina 1631–1648 (Helsinki, 2000), s. 126 (124–148); Mauno Jokipii, Satakunnan historia, IV (s.l., 1974), s. 680–686 ja passim.

153 RA, Bielkesamlingen, Jordebok 1668, E 2425 (vol. 29, KA, FR 200); KA, 7305 & 7307 (1668). Kolmannen veronmaksukyvyttömyyteen perustuvan lyhennyksen veronalennuksen (förmedling) alaisena oli koko pitäjässä vaivaiset 1 1/2 manttaalia.

154 KA, 7289, s. 153 ff.

155 Gardberg, Kimito friherreskap, s. 99.

156 Laitila-Uusikirkko 1664: KA, 7314 (1670), s. 259.

157 Kihlakuntien ja pitäjien kokonaismanttaolimääriä on uusien (vielä vähälukuisten) verollepanojen tileissä väliaikaisesti aiheuttaman sekavan ja vakiintumattoman käytännön vuoksi erittäin vaikea laskea vuosina 1684–1689. Siksi olen taulukoissa 3 ja 4 käyttänyt näiden osalta vuosien 1682 kokonaismanttaolimääriä.

158 RA, Kammararkivet, Reduktionskollegii akter, F I:127, Gustav Gustavsson (KA, FR 1054); RA, Kammararkivet, Grev- och friherreskap, Vasaborg; Kyösti Kaukovalta, Uudenkaupungin historia, I (Tampere, 1917), s. 101–109; Robert Swedlund, Grev- och friherreskapen i Sverige och Finland: Donationerna och reduktionerna före 1680 (Uppsala, 1936), s. 70, 273. Myös Jokipiin Suomen kreivi- ja vapaaherrakunnissa I–II käsitellään Vaasaporin kreivikuntaa.

159 KA, 7257, s. 31–32, 91.

160 KA, 7295, s. 1066–1071; RA, Kammararkivet, Reduktionskollegii akter, F I:127, Gustav Gustavsson (KA, FR 1054).

161 KA, 7323, s. 106.

162 KA, 7342, 7344 a-b, 7348 & 7350 (maa- ja tositekirja 1678, 1680).

163 RA, Rydboholmssamlingen, Wrangelska godshandlingar, Bjärnä, Ordinarie härads vintering 13.–14.2.1674 & 27.–28.1.1679, vol. 476 & 548, E 7942 & 8014 (ensiksi mainittu ote P. Hackesin kirjeen liitteestä); RA, Biel-

kesamlingen, Gustav Horn och Sigrid Bielke, Ordinarie härads höstting, Vittis, 30.9.–2.10.1674 & P. Pählsson S. Bielkelle 25.1., 3.3., 6.4. & 28.8.1675 & 30.8.1676, E 2385, P. Pählsson J. Gernmanille 16.8.1674 & 4.3.1675, E 2386 (KA, FR 197–198); RA, Landshövdingars skrivelser till K.M:t, Åbo och Björneborgs län, vol. 1–2, H. Oxe 12.9.1674, 30.5.1677 & 13.5.1678 (KA, FR 41–42).

164 KA, po. vuosien tositekirjat.

165 Jokipii, Suomen kreivi- ja vapaaherrakunnat, II, s. 201.

166 KA, Vehmaan ja Ala-Satakunnan tuomiokunta I, tuomiokirja 1679, s. 25 (Laitilan kesäkäräjät 14.–15.7.1679).

167 KA, 7312–7314 a. Kuten jo nähtiin, mainittu oletus ei pidä täysin paikkaansa, mutta muutakaan mahdollisuutta ei ole.

168 Tämä johtui paitsi sinänsä liian korkeista veroista myös siitä, että Vehmaan kihlakunnan asukkaista monet olivat maanviljelyn sijasta ryhtyneet harjoittamaan toisia elinkeinoja.

169 Vanhalle rälssille on laskettu sen manttaalien mukainen vuotuinen vero (jota sillä ei kruunun maakirjoissa ollut). Epävarmoissa veroissa vanhan rälssin osuus on kaksinkertaistettu, koska kruunu kirjasi vanhoille rälssitiloille vain puolikkaat epävarmat verot (pelkkä kirjanpidollinen jäännös vailla merkitystä, sillä aateli kantoi joka tapauksessa tilojensa kaikki epävarmat verot). Ylimääräisten verojen karjarahojen ja kyytirahojen rälssimaan osuus on myös kerrottu kahdella, koska aateliset kantoivat niiden toisen puolikkaan itselleen. Kirkonkymmenykset ja tuomarinverot on laskettu osaksi epävarmoja veroja (minne ne eivät kuuluneet). Tähän ryhmään kuuluu myös pieni joukko tuloja, jotka eivät ole veroja (mm. sakkotulot). Kruunun tileissä ne olivat osa vakinaisia veroja. Niiden pienuuden vuoksi niitä ei ole poistettu. Henkirahat kuuluvat kruunun käytännön mukaisesti ylimääräisiin veroihin. Luvuista näkyy, että Satakunnalle oli aikanaan asetettu Varsinais-Suomea korkeammat epävarmat verot ml. kymmenykset ym. Ylä-Satakunnan ylinen kihlakunta oli perifeerisenä sisämaakihlakuntana päästetty verraten alhaisella vuotuisella verolla. Laskelmassa ei oteta huomioon autiudesta ja muusta veronmaksukyvyttömyydestä johtuvaa verovapautta, koska muuten laskutoimitus muuttuisi liki mahdottomaksi. Sitä paitsi kokonaisrasitusta mitattaessa on paikallaan laskea mukaan myös sellaiset verot, jotka olivat muodostuneet maksajilleen ylivoimaisiksi. Pohjois-Pohjanmaalla manttaalia kohden laskettu verorasitus oli 1660 selvästi pienempi kuin Turun ja Porin läänissä 1670. Virrankoski, 'Pohjois-Pohjanmaa ja Lappi 1600-luvulla', s. 465–473.

170 KA, 7387–7388 (1691). Veronalennus näkyy paitsi rahassa myös uuden verollepanon aiheuttamassa veronmaksuysiköiden tilojen ja manttaalien määrän laskuna (vakinainen maakirja - ylimääräinen lyhennys + sekalainen maakirja). Vehmaan kihlakunnassa verot olivat 1691 alenneet 19,5 % verrattuna ennen uusia verollepanoja kerättyihin veroihin. Vuonna 1690 muuttunut kihlakuntajako haittaa vertailua, mutta vertailu voidaan tehdä uuden kihlakuntajaoon rajoilla mutta yhtä kaikki vakinaisen, ennen uusia verollepanoja vallinneen maakirjan lukuihin. Vehmaan kihlakunnan suurimmat veroalennukset tehtiin nimenomaan Laitilan ja Uudenkirkon pitäjissä

(Vehmaan kihlakunta menetti 1690 Lapin pitäjän Ala-Satakuntaan). Missään toisessa kihlakunnassa ei päästy yhtä suuriin alennuksiin. Ylä-Satakunnassa ja uudessa Mynämäen kihlakunnassa verot jopa nousivat, koska uusia tiloja tuli verotuksen piiriin. Mynämäen kihlakunnassa tämänsuuntainen muutos johtui paljolti siitä, että Maskun kihlakunnassa, jonka alueelle se muodostettiin, vanhasta rälssistä puolet eli noin 120 manttaalia todettiin 1680-luvun mittaan muuksi kuin vanhaksi rälssiksi ja näille tiloille määrättiin kruunun kirjanpidossa myös vuotuinen vero (ja niiden epävarmat verot kaksinkertaistuivat). Tällainen veronkorotus oli korotus kruunun mutta ei talonpoikien kannalta. Sama kehitys veronalennuksissa jatkui vuoden 1691 jälkeenkin. Ks. myös Kujala, 'Talonpoikien veronmaksukyvyyn kehitys Turun ja Porin sekä Uudenmaan ja Hämeen lääneissä 1694–1712,' s. 22–23 ja 'Why Did Finland's War Economy Collapse during the Great Northern War?', s. 79–82. Veronalennusten moninaisista syistä esimerkkinä Orrman, 'Säteribildningen i Finland under 1600-talet,' s. 290. Lääni jaettiin 1690 kahdeksan kihlakunnan sijasta yhdeksään veronkannon tehostamiseksi. RA, Kammarkollegium till K.M:t, vol. 38, 9.11.1689.

171 KA, 7311 (1669), s. 1653–1763.

172 Krigsarkivet, Stockholm, Amiralitetskollegiet, kansliet, Inkomna handlingar, 1681, vol. 2, s. 392–395, 1682, vol. 1, s. 545, 558–560, N. Mallenius amiraliteettikollegiolle 9.7.1681 & 23.3.1682. Ks. myös Gardberg, Kimito friherreskap, s. 282–293; RA, Landshövdingars skrivelser till K.M:t, Åbo och Björneborgs län, vol. 3, L. Creutz 2.8.1684 (KA, FR 42). Puuastioiden valmistuksesta, kaupasta ja tulleista ks. Kaukovalta, Uudenkaupungin historia, I, s. 112, 143–147, 159–170; Yrjö Hormia, Pyhämaan-Pyhärannan 300-vuotisivaiheita (Rauma, 1939), s. 46, 105–107; P. Papunen, Rauman seudun historia, I (Rauma, 1959), s. 370–396; Olavi Koivisto, Laitilan historia, I (Vammala, 1969), s. 366; Jokipii, Suomen kreivi- ja vapaaherrakunnat, II, s. 7–9; RA, Kammarkivet, Reduktionskollegii akter, F I:127, Gustav Gustavsson (KA, FR 1054) (sisältää Vaasaporin ja Saaren tilojen tutkimuksen 24.10.1671, jossa käydään läpi talonpoikien omistusten, mm. heidän metsiensä, laatu). Eero Kling on havainnut, että Vaasaporin talonpojat osoittivat valituksensa herrasväkensä sijasta valtiopäiville ja pitää tätä aivan oikein osoituksena Anna Sofian puuttuvasta kiinnostuksesta kreivikuntaa kohtaan, mikä oli yleisessä tiedossa. Eero Kling, "Stormechtigste Konungh, Allernädigste Herre": Rahvaan valitukset 1600–1680, lähitarkastelussa Vehmaan kihlakunta ja Vaasaporin kreivikunta, Helsingin yliopiston Suomen historian painamaton pro gradu -tutkielma 2000.

173 Ilkka Mäntylä, 'Suurvaltakausi,' Suomen historian pikkujättiläinen (Porvoo, 1987), s. 250; Jokipii, Satakunnan historia, IV, s. 605–609.

174 RA, Landshövdingars skrivelser till K.M:t, Åbo och Björneborgs län, vol. 2, H. Oxe 30.5. & 2.6.1677 & 13.5.1678 (KA, FR 42); Kaukovalta, Uudenkaupungin historia, I, s. 147, 193, 209. Marttilan autoitumispiikki johtui ilmeisesti sotaväen kauttakulun aiheuttamista vahingoista ja sairauksista. Orrman, Bebyggelsen i Pargas, S:t Mårtens och Vemo socknar i Egentliga Finland under

senmedeltiden och på 1500-talet, s. 118, 194.

175 Kujala, Miekka ei laske leikkiä, s. 63, 67–69.

176 Kruunu sai tietenkin puolet Uudenkaupungin pikkutulleista, mutta yleisen veronmaksukurin säilyttämisen nimessä se ei periaatteellisesti voinut hyväksyä tällaista ”verosuunnittelua” toisin kuin aatelinen. Kruunu vuokrasi usein Uudenkaupungin pikkutullin jollekin porvarille. Kaukovalta, s. 174.

177 Jutikkala, Bonden i Finland genom tiderna, s. 200–207, 221–233; Anthony F. Upton, Charles XI and Swedish Absolutism (Cambridge, 1998), s. 51–70; Sven Ågren, Karl XI:s indelningsverk för armén: Bidrag till dess historia åren 1679–1697 (Uppsala, 1922); John E. Roos, Uppkomsten av Finlands militieboställen under indelningsverkets nyorganisation 1682–1700 (Helsingfors, 1933). Myös Ali Pyökkänen, Talonpojan vainiolta sotilain ruokapöytään: Tilojen ja niiden verojen osoittaminen sotilaille ja heidän perheillensä Suomessa 1636–1654 (Helsinki, 1996). Ns. verotaksahinnat määrittiin ensisijaisesti sellaista tilannetta silmällä pitäen, että perintötalonpoika halusi maksaa veronsa palkkatilan haltijalle luontaistuotteiden sijasta rahana. Verotaksahinnat oli määrä vahvistaa sillä perusteella, mitä kyseiset tuotteet maksoivat läänin tai kihlakunnan alueen kauppapaikoilla. Käytännössä verotaksahinnat eivät kuitenkaan heilahdelleet aivan yhtä paljon kuin markkinahinnat ylimmillään ja alimmillaan. Ne olivat talonpoikien ja viranhaltijoiden etujen välinen kompromissi, jossa markkinoiden jyrkimpiä vaihteluita oli vaimennettu. Kaarle XI:n luoman valtiojärjestyksen mannermaisista (saksalaisista) esikuvista ks. Marc Raeff, The Well-Ordered Police State: Social and Institutional Change through Law in the Germanies and Russia, 1600–1800 (New Haven, 1983); Stellan Dahlgren, 'Ekonomisk politik och teori under Karl XI:s regering,' Karolinska förbundets årsbok 1998, s. 47–104.

178 KA, Karl XI:s registratur 1683 (avskrift), A. Rosenhanelle 10.12.1683; Katajala, Suomalainen kapina, s. 344.

179 KA, Ala-Satakunnan tuomiokunta II, tuomiokirja 1684, s. 530 (Kokemäen talvikäräjät 1.–4.3.1684); Roos, Uppkomsten av Finlands militieboställen under indelningsverkets nyorganisation 1682–1700, s. 110.

180 RA, Rydboholmssamlingen, Wrangelska godshandlingar, Bjärnä, Ordinarie härads vinterting 20.–21.1.1884, vol. 548, E 8014; Jutikkala, Läntisen Suomen kartanolaitos Ruotsin vallan viimeisenä aikana, I, s. 29.

181 RA, Kammarkollegium till K.M:t, vol. 38, 18.10.1689; Roos, Uppkomsten av Finlands militieboställen under indelningsverkets nyorganisation 1682–1700, s. 252, 321.

182 RA, Landshövdingars skrivelser till K.M:t, Åbo och Björneborgs län, vol. 4, L. Creutz 23.5.1685 (KA, FR 42).

183 A. A. von Stiernman (red.), Samling utaf Kongl. Bref, Stadgar och Förordningar Angående Sveriges Rikes Commerce, Politie och Oeconomie, V (Stockholm, 1766), s. 435–436.

184 RA, Landshövdingars skrivelser till K.M:t, Åbo och Björneborgs län, vol. 2, A. Horn Kaarle XI:lle 20.8.1681 (KA, FR 42).

185 Ks. Roos, Uppkomsten av Finlands militieboställen under indelningsverkets nyorganisation 1682–1700.

186 RA, Kammarkollegium till K.M:t, vol. 31, 29.11.1686, vol. 32, 11.1.1687, vol. 34, 3.10.1687, vol. 47, 31.10. & 12.11.1692. Kuninkaan persoonasta ja yksinvaltiudesta ks. Upton, Charles XI and Swedish Absolutism.

187 KA, läänintilit, yleiset asiakirjat, 6830, s. 185, Kaarle XI maaherroille 29.1.1685.

188 RA, Landshövdingars skrivelser till K.M:t, Åbo och Björneborgs län, vol. 4, L. Creutz s.d. (1685) (KA, FR 42); KA, Karl XI:s registratur 1685 (avskrift), kamarikollegiolle 16.12.1685.

189 KA, 6828, s. 166–169 (myös Kaarle XI:n registratuurassa samana päivänä). Myös 6834 b, A. Hedman L. Creutzille 22.12.1694.

190 RA, Landshövdingars skrivelser till K.M:t, Åbo och Björneborgs län, vol. 9 & 13, L. Creutz 14.2.1691 ja 13.5.1697 (KA, FR 43–44); KA, 6830, s. 239, 6833, s. 34, Kaarle XI L. Creutzille 14.3.1691 & 19.1.1694; RA, Kammarkollegium till K.M:t, vol. 52, 15.1.1694 (2 kirjettä); KA, Karl XI:s registratur 1691 & 1697 (avskrift), Turun läänin määräjakoislaitoskomissiolle 8.9.1691 ja L. Creutzille 10.6.1697. Uusia verollepanoja hidastutti pula maamittareista, minkä vuoksi jouduttiin turvautumaan väliaikaisiin verollepanoihin. Verollepanoista ja veropoistoista ks. Kujala, 'Talonpoikien veronmaksukyvyyn kehitys Turun ja Porin sekä Uudenmaan ja Hämeen lääneissä 1694–1712,' s. 10–13, 22–23 & 'Why Did Finland's War Economy Collapse During the Great Northern War?,' s. 80–81.

191 Jutikkala, Bonden – adelsmannen – kronan, s. 58.

192 Asia näkyy havainnollisesti esimerkiksi vuoden 1689 pääkirjan (KA, 7382) tase- eli balansilaskelmasta 1688 ja 1689 sekä vuoden 1689 tositekirjan kolmannen osan (7383 b) rästituetteloista.

193 1679

194 1681

195 1694

196 Palkka- ja ratsutilat maksoivat kruunulle pelkästään kymmenykset, tuomarinverot, henkirahat, karjarahat sekä kontribuutiot. Gunnar Olander, Studier över det inre tillståndet i Sverige under senare tiden av Karl XII:s regering, med särskild hänsyn till Skaraborgs län (Göteborg, 1946), s. 148; Kujala, Miekka ei laske leikkiä, s. 78. Esimerkki palkkatilan verorästisaatavista: KA, 6835, s. 455–456.

197 RA, Kammarkollegium till K.M:t, vol. 22, 7.5.1681, vol. 23, 18.1.1682.

198 RA, Landshövdingars skrivelser till K.M:t, Nylands och Tavastehus län, vol. 4, C. Bonde 31.7.1690 (KA, FR 17); KA, Karl XI:s registratur 1690 (avskrift), kamarikollegiolle 20.8.1690; RA, Kammarkollegium till K.M:t, vol. 41, 10.10.1690. Kuningas luotti horjumattomasti C. Bondeen (Roos, Uppkomsten av Finlands militieboställen under indelningsverkets nyorganisation 1682–1700, s. 324).

199 RA, Kammararkivet, Länsräkenskaper (enemmän ja vähemmän sa-

tunnainen valikoima johtuu siitä, että suurin osa Riksarkivetin läänintileistä on käyttökiellossa; mitään jäljenteitäkään ei ole tarjolla). RA, Kammararkivet, Kammarkollegiet, Generalbokhålleriet, Rikshuvudbok 1669 & 1677 (KA, FR 1607 & 1604).

200 Mahdollisista muista syistä minulla ei ole tietoa. Ruotsin hyvin toimineesta kruununverotuksesta huolimatta sikäläisillä talonpojilla oli 1600-luvun jälkipuoliskolla huomattavia rästejä aatelisille isännilleen ja korporatiivisille lahjoituksenhaltijoille. Janken Myrdal, *Jordbruket under feodalismen 1000–1700* (Borås, 1999), s. 330–332; Thoré, *Akademibondens plikt, universitetets rätt*, s. 217–234.

201 Rästiluettelot: KA, 7289 (1663), 7292 (1664), 7303 b (1667), 7314 a (1670), 7336 (1676), 7383 b (1689).

202 KA, 7389 b, s. 6464–6465.

203 Kuningas määräsi tilansa hoidon laimin lyövälle kruunun talonpojalle kujanjuoksurangastuksen, mutta tuskinpa määräystä monestikaan pantiin toimeen. KA, 6830, s. 309, Kaarle XI L. Creutzille 7.3.1691. Vuonna 1696 Kaarle käski, että sellaiset sotaväen palkkatiilojen, ratsutilojen aputilojen ja sotaväelle osoittamattomien tilojen talonpojat, jotka eivät kehotuksista huolimatta hoitaneet tilojaan ja velvollisuuksiaan, voitiin karkottaa tilaltaan. Käskyssä ei puhuta mitään sukuoikeuksista eikä käräjämenettelystä. Tämäkin käsky oli lähinnä uhkaus, jota voitaisiin pelottelumielessä soveltaa ääritapauksiin, ei laiminlyönnistä automaattisesti lankeava seuraamus. KA, Karl XI:s registratur 1696 (avskrift), L. Creutzille 14.8.1696.

204 KA, Vehmaan ja Ala-Satakunnan tuomiokunta II, tuomiokirja 1697, s. 571 (Laitilan syyskäräjät 8.–9.11.1697).

205 RA, Kammarkollegium till K.M:t, vol. 32, 14.2. & 14.3.1687.

206 RA, Kammarkollegium till K.M:t, vol. 51, 8.12.1693; KA, Karl XI:s registratur 1693 (avskrift), Suomen maaherroille 15.12.1693 ja kamarikollegiolle 19. ja 24.10.1693 sekä 1691, useille maaherroille 15. ja 16.8.1691; RA, Landshövdingars skrivelser till K.M:t, Åbo och Björneborgs län, vol. 9, L. Creutz 12.9.1691, Nylands och Tavastehus län, vol. 3, A. Horn 18.10.1688 (KA, FR 43, 16) ja muu runsas Suomen rästeihin liittyvä kirjeenvaihto.

207 Näin erikoisesti ottaen huomioon sen, että ruotujakolaitoksen (sotamiehen pysyvän ylläpitämisen ruoduittain) vihattuihin ja pelättyihin väenottoihin verrattuna tuoma hyöty katosi jo suuren pohjan sodan ensimmäisenä vuonna 1700 vanhaan käytäntöön palaamisen myötä. Kujala, Miekka ei laske leikkiä, s. 76–81. Kaarle XI:n itsevaltius heikensi myös porvariston etuja ja papisto joutui entistä lyhyempään talutusnuoraan. Ks. Karonen, Pohjoinen suurvalta, s. 305–306.

208 Mäntylä, 'Kronan och undersåtarnas svält', s. 48–50.

209 1690-luvun kehityksestä ja katastrofeista tuonnempaa.

210 Kujala, Miekka ei laske leikkiä, s. 53–55.

211 Peter Englund, *Ofredsår* (Stockholm, 1993), s. 504–518; myös Karonen, Pohjoinen suurvalta, s. 434–435.

212 Sama liki täydellinen vastikkeettomuus koski tietysti myös aatelin

Ruotsista itselleen lahjoitustietä saamia veroja. Pidän perusteltuna puhua melkein täydellisestä vastikkeettomuudesta, vaikka olen tietoinen siitä, että kuningatar Kristiinan 1650-luvun taitteessa runsaskätisesti syytämät lahjoitukset olivat lahjumuotoon puettu palkkio aatelisten 30-vuotisen sodan aikana tekemistä uhrauksista ja palveluksista ja tarkoitettu sitomaan heidät valtioon; toinen verojen luovutusmuoto osto- ja panttirässitilat kuuluivat niiden haltijalle suoranaisten talousaktion, oston tai saatavia vastaavan pantin, perusteella. Lahjoitusten vastikkeettomuus tulee näkyviin, kun katsotaan, miten paljon kruunu reduktion tuloksena pystyi itselleen palauttamilla veroilla parantamaan valtakunnan sota- ja hallintolaitosta.

213 Oiva Turpeinen, 'Suomen väestö 1636–1996 sekä vertailu Viroon.'

214 *Histoire des populations de l'Europe*, Jean-Pierre Bardet & Jacques Dupâquier (dir.) (Fayard, 1997), s. 429, 449, 519, 557, 566; William C. Fuller Jr., *Strategy and Power in Russia, 1600–1914* (New York, 1992), s. 65; Knud J. V. Jespersen, *Danmarks historie*, 3 (København, 1989), s. 45; *Norges historie*, Knut Mykland (red.), 7 (Oslo, 1977), s. 149; Rolf Danielsen et al., *Norway: A History from the Vikings to Our Own Times* (Oslo, 1995), s. 132.

215 Muroma, Suurten kuolovuosien (1696–1697) väestönmenetykset Suomessa, s. 179–180, 292.

216 Oiva Turpeinen, 'Suomen väestö 1636–1996 sekä vertailu Viroon.'

217 Sverker Oredsson, 'Karl XII, Tsar Peter och kung Karl: Två härskare och deras folk' (Stockholm, 1998), s. 37–39.

124

218 Mäntylä, 'Suurvaltakausi', s. 247–256.

219 Sten Carlsson/Jerker Rosén, *Svensk historia*, I (Stockholm, 1964), s. 677–678; Sven-Erik Åström, 'Suurvalta-ajan valtionalous', *Suomen taloushistoria*, 1, s. 294–299; Markku Kuisma, *Metsäteollisuuden maa: Suomi, metsät ja kansainvälinen järjestelmä 1620–1920* (Helsinki, 1993), s. 23–39. Perusteos aikakauden taloushistoriasta on edelleenkin Heckscher, *Sveriges ekonomiska historia från Gustav Vasa*, I:2. Vuoriteollisuudesta ks. Georg Haggrén, *Hammarsmeder, masugnsfolk och kolare: Tidigindustriella yrkesarbetare vid provinsbruk i 1600-talets Sverige* (Pieksämäki, 2001).

220 Walter Ahlström, *Arvid Horn och Karl XII 1710–1713* (Lund, 1959), s. 90; David Kirby, *Northern Europe in the Early Modern Period: The Baltic World 1492–1772* (London, 1993), s. 257.

221 Läänien pääkirjat. Myös Kujala, *Miekka ei laske leikkiä*, s. 57. En ole ottanut huomioon Suomesta laivastolle osoitettuja verovaroja, joita 1690-luvulla maksettiin huomattavia määriä vain Pohjanmaan läänistä ja nekin korvaukseksi siitä, että tämä lääni piti yllä vain yhtä jalkaväkirykmenttiä eli se korvasi laivastolle sen, minkä ratsuväkirykmentin ylläpitäminen olisi tullut maksamaan; sitä paitsi huomattava osa laivastolle osoitetuista veroista jäi läänissä aina rästiin.

222 Kujala, 'Why Did Finland's War Economy Collapse During the Great Northern War?', s. 86–89.

223 Vuonna 1704 kontribuutiot kannettiin kaksinkertaisina, mutta 1710 tilapäinen korotus koski vain muita säätyjä kuin talonpoikia.

224 Kujala, Miekka ei laske leikkiä, s. 46–55; Kujala, 'Why Did Finland's War Economy Collapse During the Great Northern War?', s. 78–84. Huomatarkoon, että kruunulla oli Turun ja Porin läänissä pieni määrä muita kuin verotuloja, jotka eivät sisälly kuvion 1 vuosittaisten kruununverojen määriin. Sotaväkeä koskevat luvut: Risto Valpas, Länsi-Suomen väestöolot suurista kuolovuosista Uudenkaupungin rauhaan (1698–1721), Helsingin yliopiston Suomen ja Skandinavian historian painamaton lisensiaatintutkimus 1965, s. 176. Kurjistuminen: Gustaf Edvard Axelson, Bidrag till kändedomen om Sveriges tillstånd på Karl XII:s tid (Visby, 1888).

225 RA, Rådets registratur, 1711 maj-juli (Turun maakunta-arkisto, RR 316), s. 328–333, kuvernööreille ja maaherroille 16.6.1711; Historiska handlingar, 5 (Stockholm, 1866), s. 107, 7 1870, s. 169–173; KA, Karl XII:s registratur 1711 (avskrift), maaherroille 8.1.1711. Sitä vastoin Uudenmaan ja Hämeen sekä Pohjanmaan läänin pääkirjoissa hallituksen antama osittainen rästien anteeksianto otettiin huomioon. KA, 8127, s. 29, 361–366, 9261, s. 13, 610–611.

226 Jutikkala, 'Väestö ja yhteiskunta,' s. 364–367, 385; Y. S. Koskimies, 'Suuren Pohjan sodan ja isonvihan aika,' Hämeen historia, II:2 1960, s. 618–627, 644–650.

227 Esimerkiksi Virrankoski, 'Pohjois-Pohjanmaa ja Lappi 1600-luvulla,' s. 48–69; Mäntylä, Kruunu ja alamaisten nälkä.

228 Jutikkala, Bonden i Finland genom tiderna, s. 208–212; Mäntylä, Kruunu ja alamaisten nälkä, s. 10–14, 95–99..

229 Mäntylä, Kruunu ja alamaisten nälkä, s. 17–24.

230 Mäntylä, Kruunu ja alamaisten nälkä, s. 63–70.

231 Muroma, Suurten kuolovuosien (1696–1697) väestönmenetykset Suomessa, s. 152–154.

232 Mäntylä, Kruunu ja alamaisten nälkä, s. 60–70, 79–109. Pohjanmaan sodanaikaisista elinkeinoista maakuntahistorioissa.

233 RA, Landshövdingars skrivelser till K.M:t, Österbottens län, vol. 7 (KA, FR 63), L. Clerk neuvostolle 10.10.1710, 7.3. ja 29.7.1711 ja 16.7.1712.

234 Sven-Erik Åström, From Stockholm to St. Petersburg: Commercial Factors in the Political Relations between England and Sweden 1675–1700 (Helsinki, 1962), s. 127–128; David Kirby, 'The Royal Navy's Quest for Pitch and Tar during the Reign of Queen Anne,' Scandinavian Economic History Review 1974, s. 112–113; Kuisma, Metsäteollisuuden maa, s. 38–41.

235 Kujala, Miekka ei laske leikkiä, s. 63–66 ja sen viitteessä 70 mainitut tutkimukset ja lähteet.

236 Valpas, Länsi-Suomen väestöolot suurista kuolovuosista Uudenkaupungin rauhaan (1698–1721), s. 123–125, 190, 198–209.

237 Jan Lindegren, 'Karl XII,' Kungar och krigare (Stockholm, 1993), s. 180.

238 Raino Ranta, Viipurin komendanttikunta 1710–1721: Valtaus, hallinto ja oikeudenhoito (Helsinki, 1987), s. 447–449; Kujala, Miekka ei laske leikkiä, s. 66–68 ja siinä mainitut lähteet ja kirjallisuus.

239 Upton, Charles XI and Swedish Absolutism.

240 Tällä ei lainkaan kiistetä sitä tosiasiaa, että Ruotsi pystyi yhä vuosikausia käymään kuluttavaa sotaa. Siihen se kykeni ennen muuta Kaarle XI:n luoman järjestelmän (armeijan ja valtiontalouden turvaavan määräjakoilaitoksen) turvin, mutta aikaa myöten voimavarat vähenivät vähenemistään. Toimivasta itsevaltiudesta ei kuitenkaan voida puhua, kun kuninkaan ylin neuvonantajakunta neuvosto toimi kulissien takana aktiivisesti herransa pyrkimyksiä vastaan, kaikista muista alempana esitettävistä kriisi-ilmioistä puhumattakaan.

241 Näitä kaikkia seikkoja on käsitelty tarkemmin kirjassani Miekka ei laske leikkiä (jossa on englanninkielinen yhteenveto) sekä myös artikkelisani 'The Breakdown of a Society: Finland in the Great Northern War 1700–1714,' *Scandinavian Journal of History* 2000, s. 69–86.

242 Ajalta 1621–1700, ks. Seppo Aalto, Kirkko ja kruunu siveellisyyden vartijoina: Seksuaalirikollisuus, esivalta ja yhteisö Porvoon kihlakunnassa 1621–1700 (Helsinki, 1996), s. 51–52, 227, ja ajalta 1701–1711, Kujala, Miekka ei laske leikkiä, s. 88–90. Viipurin läänin Jääsken kihlakunnassa niskoittelu-tuomioita (sakkorangaistuksia) oli eniten kymmenvuotiskausina 1661–1670 (546) ja 1672–1682 (506). Suuren pohjan sodan aikainen kahdeksan vuoden jakso, jolta tuomiokirjat ovat säilyneet, antaa Jääsken vastaavaksi lukemaksi hieman vähemmän eli 252 (tuomioita). Ks. Olli Matikainen, *Verenperijät: Vä-kivalta ja yhteisön murros itäisessä Suomessa 1500–1600-luvulla* (Helsinki, 2002), s. 206–210; KA, Jääsken, Rannan ja Äyräpään tuomiokunta II, tuomiokirjat 1700–1707. 1660- ja 1670-lukujen (ja 1690-luvun lopun) niskurointi johtui ainakin osaksi kadoista. Tottelemattomuushuiput ajoittuivat katovuosiin tai välittömästi niiden jälkeisiin aikoihin. Tästä voidaan päätellä, että suuren pohjan sodan aikainen niskurointi johtui paitsi sodan mukanaan tuomista lisääntyneistä työvelvollisuuksista myös talousvaikeuksista, jotka aiheutti pakko tuottaa verot aikaisemmasta pienentyneellä työvoimalla.

243 Kujala, Miekka ei laske leikkiä, s. 83–155; Kujala, 'The Breakdown of a Society,' s. 69–86.

244 Eli F. Heckscher, 'De europeiska staternas finanser på Karl XII:s tid,' *Karolinska förbundets årsbok* 1921, s. 59–66; Heckscher, *Sveriges ekonomiska historia från Gustav Vasa*, I:2, s. 288–298.

245 Ahlström, Arvid Horn och Karl XII 1710–1713, s. 73–99. Ahlströmin laskelmaan sisältyvästä virheestä, joka ei kuitenkaan olennaisesti muuta hänen yllä mainittua tulostaan, ks. Kujala, 'Why Did Finland's War Economy Collapse during the Great Northern War?,' s. 84.

246 Kujala, Miekka ei laske leikkiä, s. 282–331. Samoista asioista myös edellä mainituissa englanninkielisissä artikkeleissani.

247 Martin Linde, *Statsmakt och bondemotstånd: Allmoge och överhet under stora nordiska kriget* (Uppsala, 2000), s. 190–200. Varsinaisen Ruotsin sodanaikaisesta valtion- ja sotataloudesta sekä maan asukkaiden tilasta tarvittaisiin lisää tutkimuksia, jotta tiedettäisiin, miten syvä kriisi valtakunnan ydinalueella vallitsi.

LÄHDE- JA KIRJALLISUUSLUETTELO

Arkistokokoelmat

Kansallisarkisto (KA), Helsinki

Karl XI:s registratur (avskrift)

Karl XII:s registratur (avskrift)

Kungliga plakater och förordningar

Läänintilit ja niiden yleiset asiakirjat

Sjundby gårds arkiv

Topographica II

Tuomiokirjat:

Ala-Satakunnan tuomiokunta I–II

127

Jääsken, Rannan ja Äyräpään tuomiokunta II

Maskun ja Vehmaan tuomiokunta

Vehmaan ja Ala-Satakunnan tuomiokunta I–II

Krigsarkivet, Stockholm

Amiralitetskollegiet, kansliet

Lunds universitetsbibliotek (LUB)

De la Gardieska arkivet, Topographica,

Harviala, Nokia & Hitå

Kumo

Riksarkivet (RA), Stockholm

Bielkesamlingen

Gustav Horn och Sigrid Bielke, Brev från underhavande på finska gods

& Gods- och länshandlingar, Björneborgs grevskap och Vampula gård, Esbo & Meltola

Nils Bielke och Eva Horn, Godshandlingar, Björneborgs grevskap

Brahesamlingen, Per Brahe d.y., Finska godshandlingar, Juva (S:t Mårtens) & Pargas

Kammarkollegium till K.M:t

Landshövdingars skrivelser till K.M:t, Åbo och Björneborgs län, Nylands och Tavastehus län, Österbottens län

Barthold Ruuths arkiv, Godshandlingar, Nylands och Tavastehus län

Rydboholmssamlingen

Brev till Per Brahe d.y.

C. G. Wrangels ekonomiska brevväxling.

Wrangelska godshandlingar, Bjärnä

Rådets registratur

Sävstaholmssamlingen I

Tottska samlingen, Clas Tott, Godshandlingar, Gerknäs & Sjunby

Wijksamlingen, Gustav Horn och Sigrid Bielke, Ankomna brev

Kammararkivet:

Grev- och friherreskap, Kajana & Vasaborg

Kammarkollegiet, Generalbokhålleriet, Rikshuvudböcker

Kamreraren D. Norbergs kontor

Länsräkenskaper

Reduktionskollegii akter

Painetut lähteet (asiakirjajulkaisut)

Gahm-Persson, S. L. (red.), *Kongl. Stadgar, Förordningar, Bref och Resolutioner Angående Svea Rikes Landt-Milice*, I–IV (Stockholm, 1762–1814)

De la Gardiska Archivet, 13 (Lund, 1840)

Historiska handlingar, 5 (Stockholm, 1866)

Schmedeman, J. (red.), *Kongl. Stadgar, Förordningar, Bref och Resolution-*

er Ifrån Åhr 1528 in til 1701 Angående Justitiae och Executions-Åhreder
(Stockholm, 1706)

Stiernman , A. A. (red.), *Alla Riksdagars och Möstens Besluth*, II–III (Stockholm,
1729, 1733)

Stiernman, A. A. von (red.), *Samling utaf Kongl. Bref, Stadgar och Förordningar
Angående Sveriges Rikes Commerce, Politie och Oeconomie*, II–V (Stock-
holm, 1750–1766)

Styffe, C. G. (red.), *Samling af instructioner för högre och lägre tjenstemän
vid Landt-Regeringen i Sverige och Finland* (Stockholm, 1852)

Kirjallisuus

Aalto, Seppo, *Kirkko ja kruunu siveellisyyden vartijoina: Seksuaalirikollisuus, esivalta ja yhteisö Porvoon kihlakunnassa 1612–1700* (Helsinki, 1996)

Ahlström, Walter, *Arvid Horn och Karl XII 1710–1713* (Lund, 1959)

Allardt, Anders, *Borgå sockens historia*, I (Helsingfors, 1925)

Anderson, Perry, *Lineages of the Absolutist State* (London, 1977)

Ardent, Gabriel, 'Financial Policy and Economic Infrastructure of Modern States and Nations,' *The Formation of National States in Western Europe*, Charles Tilly (ed.) (Princeton, 1975)

Ardent, Gabriel, *Histoire de l'impôt*, I–II (Fayard, 1971–1972)

Axelsson, Gustaf Edvard, *Bidrag till kännedomen om Sveriges tillstånd på Karl XII:s tid* (Visby, 1888)

Beik, William, *Urban Protest in Seventeenth-Century France: The Culture of Retribution* (Cambridge, 1997)

130

Benedict, Ruth, *The Crysanthemum and the Sword* (Tokyo, 1954)

Bercé, Yves-Marie, *Histoire des Croquants* (Paris, 1986)

Blickle, Peter, *Der Bauernkrieg: Die Revolution des Gemeinen Mannes* (München, 1998)

Blickle, Peter, *Unruhen in der ständischen Gesellschaft 1300–1800* (München, 1988)

Bloch, Marc, *Feudal Society*, 1–2 (Chicago, 1993)

Blomstedt, Yrjö, *Laamannin- ja kihlakunnantuomarinvirkojen läänittäminen ja hoito Suomessa 1500- ja 1600-luvuilla (1523–1680)* (Helsinki, 1958)

Bonsdorff, Johan Gabriel von, *Stor-Furstendömet Finlands kameral-lagfarenhet*, I–II (Helsingfors, 1933)

Brenner, Alf, *Sjundeå sockens historia*, I (Hangö, 1953)

Brunner, Otto, *Land und Herrschaft: Grundfragen der territorialen Verfassungsgeschichte Österreichs im Mittelalter*, 5. Aufl. (Darmstadt, 1990)

Burke, Peter, *History and Social Theory* (Polity Press, 1998)

Carlsson, Sten & Rosén, Jerker, *Svensk historia*, I (Stockholm, 1964)

Cubero, José, *Une révolte antifiscale au XVIIe siècle: Audijos soulève la Gascogne (1664–1675)* (Paris, 2001)

- Dahlgren, Stellan, 'Ekonomisk politik och teori under Karl XI:s regering,' *Karolinska förbundets årsbok* 1998
- Dahlgren, Stellan, *Karl X Gustav och reduktionen* (Uppsala, 1964)
- Dahlgren, Stellan, 'Karl XI,' *Kungar och krigare* (Stockholm, 1993)
- Danielsen, Rolf et al., *Norway: A History from the Vikings to Our Own Times* (Oslo, 1995)
- Det danske godssystem – udvikling och afvikling 1500–1919*, Carsten Porskrug Rasmussen et al. (red.) (Århus, 1987)
- Davis, Natalie Zemon, *The Gift in Sixteenth-Century France* (Madison, 2000)
- Duby, Georges, *The Three Orders: Feudal Society Imagined* (Chicago, 1980)
- Ekeberg, Birger, *Om frälseränta: En rättshistorisk utredning* (Stockholm, 1911)
- Elgenstierna, Gustaf (red.), *Den introducerade svenska adelns ättartavlor, I–IX* (Stockholm, 1925–1936)
- Eng, Torbjörn, *Det svenska väldet: Ett konglomerat av uttrycksformer och begrepp från Vasa till Bernadotte* (Uppsala, 2001)
- Englund, Peter, *Det hotade huset: Adliga föreställningar om samhället under stormaktstiden* (Stockholm, 1994),
- Englund, Peter, *Ofredsår* (Stockholm, 1993)
- Englund, Peter, *Den oöverbinnerlige* (Stockholm, 2000)
- Ernby, Eibert, *Adeln och bondejorden: En studie rörande skattefrälset i Öppunda härad under 1600-talet* (Uppsala, 1975)
- Fuller, William C., *Strategy and Power in Russia, 1600–1914* (New York, 1992)
- Gardberg, John, *Kimito friherreskap: En studie över feodal läns- och godsförvaltning* (Helsingfors, 1935)
- Goubert, Pierre, *Les paysans français au XVIIe siècle* (Hachette, 1994)
- Gurevitsj, A. Ja., 'De frie bønder i det føydale Norge,' *Frihet og føydalisme: Fra sovjetisk forskning i norsk middelalderhistorie*, Steinar Supphellen (red.) (Oslo, 1977)
- Gustafsson, Harald, 'The Conglomerate State: A Perspective on State Formation in Early Modern Europe,' *Scandinavian Journal of History* 1999
- Gustafsson, Harald, *Political Interaction in the Old Regime: Central Power and Local Society in the Eighteenth-Century Nordic States* (Lund, 1994)
- Gutsherrschaft als soziales Modell: Vergleichende Betrachtungen zur Funktionsweise frühzeitlicher Agrargesellschaften*, Jan Peters (Hg.),

- Historische Zeitschrift, Beiheft 18 (München, 1995)
- Haggrén, Georg, *Hammarsmeder, masugnsfolk och kolare: Tidigindustriella yrkesarbetare vid provinsbruk i 1600-talets Sverige* (Pieksämäki, 2001)
- Haikari, Janne, *Suurläänitys – perintötilallisen uhka?: Läänityslaitos Huittisissa 1638–1679*, Jyväskylän yliopiston Suomen historian painamaton pro gradu -tutkielma 1999
- Heckscher, Eli F., 'De europeiska staternas finanser på Karl XII:s tid,' *Karolinska förbundets årsbok* 1921
- Heckscher, Eli F., *Sveriges ekonomiska historia från Gustav Vasa*, I:2 (Stockholm, 1936)
- Heino, Ulla, *Eurajoen historia*, I (Jyväskylä, 1987)
- Histoire des populations de l'Europe*, Jean-Pierre Bardet & Jacques Dupâquier (dir.) (Fayard, 1997)
- Hormia, Yrjö, *Pyhämaan-Pyhärannan 300-vuotisvaiheita* (Rauma, 1939)
- Huhtamies, Mikko, *Sijaissotilasjärjestelmä ja väenotot: Taloudellissosiaalinen tutkimus sijaissotilaiden käytöstä Ala-Satakunnan väenotoissa vuosina 1631–1648* (Helsinki, 2000)
- Istorija Norvegii* (Moskva, 1980)
- Istorija Švetsii* (Moskva, 1974)
- Jansson, Torkel, *Agrarsamhällets förändring och landskommunal organisation: En konturteckning av 1800-talets Norden* (Uppsala, 1987)
- Jespersen., Knud J. V., *Danmarks historie*, 3 (København, 1989)
- Jokipii, Mauno, 'Porin kreivikunta,' *Historiallinen Arkisto* 54 1953
- Jokipii, Mauno, *Satakunnan historia*, IV (s.l., 1974)
- Jokipii, Mauno, *Suomen kreivi- ja vapaaherrakunnat*, I–II (Helsinki, 1956, 1960)
- Jutikkala, Eino, *Bonden – adelsmannen – kronan: Godspolitik och jordegendomsförhållanden i Norden 1550–1750* (København, 1979)
- Jutikkala, Eino, *Bonden i Finland genom tiderna* (Helsingfors, 1963)
- Jutikkala, Eino, 'Finlands befolkning och befolkande,' *Historisk Tidskrift för Finland* 1987
- Jutikkala, Eino, *Läntisen Suomen kartanolaitos Ruotsin vallan viimeisenä aikana*, I–II (Helsinki, 1932)
- Jutikkala, Eino, 'Suurien sotien ja uuden asutusekspansion kaudet,' *Suomen taloushistoria*, 1

Jutikkala, Eino, 'Väestö ja yhteiskunta,' *Hämeen historia*, II:1 (Hämeenlinna, 1957)

Jutikkala, Eino with Pirinen Kauko, *A History of Finland* (Espoo, 1984)

Kansallinen elämäkerrasto, I–V (Porvoo, 1927–1934)

Karlsson, Åsa, *Den jämlike undersåten: Karl XII:s förmögenhetsskatt 1713* (Uppsala, 1994)

Karonen, Petri, *Pohjoinen suurvalta: Ruotsi ja Suomi 1521–1809* (Porvoo, 1999)

Katajala, Kimmo, *Nälkäkapina: Veronvuokraus ja talonpoikainen vastarinta Karjalassa 1683–1697* (Helsinki, 1994)

Katajala, Kimmo, *Suomalainen kapina: Talonpoikaislevottomuudet ja poliittisen kulttuurin muutos Ruotsin ajalla (n. 1150–1800)* (Helsinki, 2002)

Kaukovalta, Kyösti, *Uudenkaupungin historia*, I (Tampere, 1917)

Kirby, David, *Northern Europe in the Early Modern Period: The Baltic World 1492–1772* (London, 1993)

Kirby, David, 'The Royal Navy's Quest for Pitch and Tar during the Reign of Queen Anne,' *Scandinavian Economic History Review* 1974

Kling, Eero, "*Stormechtigste Konungh, Allernädigste Herre*": *Rahvaan valitukset 1600–1680, lähitarkastelussa Vehmaan kihlakunta ja Vaasaporin kreviikunta*, Helsingin yliopiston Suomen historian painamaton pro gradu -tutkielma 2000

Koivisto, Olavi, *Laitilan historia*, I (Vammala, 1969)

Kuisma, Markku, *Helsingin sockens historia*, II (Jyväskylä, 1992)

Kuisma, Markku, *Metsäteollisuuden maa: Suomi, metsät ja kansainvälinen järjestelmä 1620–1920* (Helsinki, 1993)

Kujala, Antti, 'The Breakdown of a Society: Finland in the Great Northern War 1700–1714,' *Scandinavian Journal of History* 2000

Kujala, Antti, 'Karl XII, rådet och Finland 1700–1713,' *Historisk Tidskrift för Finland* 1999

Kujala, Antti, 'Kronan, adeln och bönderna i sydvästra Finland 1640–1700,' *Historisk Tidskrift för Finland* 2002

Kujala, Antti, *Miekka ei laske leikkiä: Suomi suuressa pohjan sodassa 1700–1714* (Helsinki, 2001)

Kujala, Antti, 'Talonpoikien veronmaksukyvyyn kehitys Turun ja Porin sekä Uudenmaan ja Hämeen lääneissä 1694–1712,' *Historiallinen Aikakauskirja* 1999

- Kujala, Antti, 'Why Did Finland's War Economy Collapse during the Great Northern War?,' *Scandinavian Economic History Review* 2001
- Kujala, Antti & Malinen, Ismo, 'Brottslighet mot liv i Finland i början av 1700-talet,' *Historisk Tidskrift för Finland* 2000
- Kuvaja, Christer, *Försörjning av en ockupationsarmé: Den ryska arméns underhållssystem i Finland 1713–1721* (Åbo, 1999)
- Kuvaja, Christer, 'Isonvihan verot: Säältäjä vai mielivaltaa?,' *Verotushistoriaa*, 2 (Turku, 2000)
- Kuvaja, Christer & Rantanen, Arja, *Sibbo sockens historia*, 1 (Jyväskylä, 1994)
- Lappalainen, Jussi T., *Kaarle X Kustaan Venäjän-sota v. 1656–1658 Suomen suunnalla* (Jyväskylä, 1972)
- Lappalainen, Jussi T., *Sadan vuoden sotatie: Suomen sotilaat 1617–1721* (Helsinki, 2001)
- Lappalainen, Mirkka, 'Släkt och stånd i bergskollegium före reduktionstiden,' *Historisk Tidskrift för Finland* 2002
- Lappalainen, Mirkka, 'Suosio, suoja ja sosiaalinen nousu,' *Historiallinen Aikakauskirja* 2002
- Linde, Martin, *Statsmakt och bondemotstånd: Allmog och överhet under stora nordiska kriget* (Uppsala, 2000)
- Lindegren, Jan, 'Karl XII,' *Kungar och krigare*
- Lindegren, Jan, 'Maktstatens resurser,' *Skiss till maktstatsprojekt* (Åbo, 1987)
- Lindegren, Jan, 'Ökade ekonomiska krav och offentliga bördor 1550–1750,' *Lokalsamfund og øvrighet i Norden ca. 1550–1750*, H. Winge (red.) (Oslo, 1992)
- Lindegren, Jan, 'Den svenska militärstaten 1560–1720,' *Magtstaten i Norden i 1600-tallet og dens sociale konsekvenser*, Erling Ladewig Petersen (red.) (Odense, 1984)
- Lindegren, Jan, *Utskrivning och utsugning: Produktion och reproduktion i Bygdeå 1620–1640* (Uppsala, 1980)
- Lindeqvist, K. O., *Isonvihan aika Suomessa* (Porvoo, 1919)
- Lindström, Johan Adolf, 'Kumo Socken uti historiskt hänseende,' *Suomi*, XX (1860)
- Litzen, Veikko, *Perniön historia*, 1 (Salo, 1980)
- Luukko, Armas, *Etelä-Pohjanmaan historia*, III (Vaasa, 1945)
- Luukko, Armas, *Suomen historia 1617–1721* (Porvoo, 1967)

- Matikainen, Olli, *Verenperijät: Väkivalta ja yhteisön murros itäisessä Suomessa 1500–1600-luvuilla* (Helsinki, 2002)
- Matinolli, Eero, 'Kruununverotus,' *Varsinais-Suomen historia*, VI:4 (Turku, 1976)
- Melander, K. R. & G., 'Katovuosista Suomessa,' *Oma Maa*, V (Porvoo, 1924)
- Moon, David, *The Russian Peasantry 1600–1930* (London, 1999)
- Moore, Barrington Jr., *Injustice: The Social Bases of Obedience and Revolt* (London, 1978)
- Muroma, Seppo, *Suurten kuolovuosien (1696–1697) väestönmenetys Suomessa* (Helsinki, 1991)
- Myrdal, Janken, *Jordbruket under feodalismen 1000–1700* (Borås, 1999)
- Mäkelä, Anneli, *Hattulan kihlakunnan ja Porvoon läänin autoituminen myöhäiskeskiajalla ja uuden ajan alussa* (Helsinki, 1979)
- Mäntylä, Ilkka, 'Kronan och undersåtarnas svält,' *Karolinska förbundets årsbok* 1988
- Mäntylä, Ilkka, *Kruunu ja alamaisten nälkä: 1690-luvun katovuosien verotulojen vähennys Pohjanmaalla ja esivallan vastatoimet* (Oulu, 1988)
- Mäntylä, Ilkka, 'Suurvaltakausi,' *Suomen historian pikkujättiläinen* (Porvoo, 1987)
- Nikander, Gabriel & Jutikkala, Eino, *Säterier och storgårdar i Finland*, II (Helsingfors, s.a.)
- Nilsson, Sven A., *De stora krigens tid: Om Sverige som militärstat och bondesamhälle* (Uppsala, 1990)
- Nordin, Jonas, *Ett fattigt men fritt folk: Nationell och politisk självbild i Sverige från sen stormaktstid till slutet av frihetstiden* (Eslöv, 2000)
- Norges historie*, Knut Mykland (red.), 7 (Oslo, 1977)
- Oja, Aulis, *Martilan pitäjän historia*, I (Forssa, 1959)
- Olander, Gunnar, *Studier över det inre tillståndet i Sverige under senare tiden av Karl XII:s regering, med särskild hänsyn till Skaraborgs län* (Göteborg, 1946)
- Oredsson, Sverker, 'Karl XII,' *Tsar Peter och kung Karl: Två härskare och deras folk* (Stockholm, 1998)
- Orrman, Eljas, *Bebyggelsen i Pargas, S:t Mårtens och Vemo socknar i Egentliga Finland under senmedeltiden och på 1500-talet* (Helsingfors, 1986)
- Orrman, Eljas, 'Säteribildningen i Finland under 1600-talet,' *Kustbygd och centralmakt 1560–1721* (Helsingfors, 1987)

- Orrman, Eljas, *Säterien muodostus ja häviäminen Etelä-Suomessa 1600-luvulla*, Helsingin yliopiston Suomen historian painamaton pro gradu –tutkielma 1969
- Paaskoski, Jyrki, *Vanhan Suomen lahjoitusmaat 1710–1826* (Helsinki, 1997)
- Papunen, P., *Rauman seudun historia*, I (Rauma, 1959)
- Perniö – kuninkaan ja kartanoiden pitäjä* (Helsinki, 1997)
- Petitions in Social History*, Lex Heerma van Voss (ed.), *International Review of Social History*, Supplement 9 (Cambridge, 2001)
- Polanyi, Karl, *The Great Transformation: The Political and Economic Origins of Our Time* (Boston, 1957)
- Porchnev, Boris, *Les soulèvements populaires en France de 1623 à 1648* (Paris, 1963)
- Porskrug Rasmussen, Carsten, ‘Godssystemer i Sønderjylland fra 1500- til 1700-tallet,’ *Bol og By* 1996
- Pylkkänen, Ali, *Talonpojan vainiolta sotilaan ruokapöytään: Tilojen ja niiden verojen osoittaminen sotilaille ja heidän perheillensä Suomessa 1636–1654* (Helsinki, 1996)
- Raeff, Marc, *The Well-Ordered Police State: Social and Institutional Change through Law in the Germanies and Russia, 1600–1800* (New Haven, 1983)
- Ramsay, August, *Esbo II: Esbo socken och Esbogård på 1600-talet* (Helsingfors, 1936)
- Ranta, Raimo, *Viipurin komendanttikunta 1710–1721: Valtaus, hallinto ja oikeudenhoito* (Helsinki, 1987)
- Reinholdsson, Peter, *Uppror eller resningar?: Samhällsorganisation och konflikt i senmedeltidens Sverige* (Uppsala, 1998)
- Revera, Margareta, *Gods och gård 1650–1680: Magnus Gabriel De la Gardies godsbildning och godsdrift i Västergötland*, 1 (Uppsala, 1975)
- Roberts, Michael, *The Swedish Imperial Experience, 1560–1718* (Cambridge, 1979)
- Roos, John E., *Uppkomsten av Finlands militieboställen under indelningsverkets nyorganisation 1682–1700* (Helsingfors, 1933)
- Rösener, Werner, *Peasants in the Middle Ages* (Cambridge, 1992)
- Scott, James C., *Weapons of the Weak: Everyday Forms of Peasant Resistance* (New Haven, 1975)
- Sundberg, Kerstin, *Stat, stormakt och säterier: Agrarekonomisk utveckling och social integration i Östersjöområdet 1500–1800* (Lund, 2001)

- Suomen historian kartasto*, Eino Jutikkala (toim.), 2. p. (Porvoo, 1959)
- Suomen kulttuurihistoria*, I (Porvoo, 1979)
- Svenskt biografiskt lexikon*
- Swedlund, Robert, *Grev- och friherreskapen i Sverige och Finland: Donationerna och reduktionerna före 1680* (Uppsala, 1936)
- Swenne, Hakon, *Svenska adelns ekonomiska privilegier 1612–1651* (Göteborg, 1933)
- Söderberg, Johan, 'En fråga om civilisering: Brottmål och tvister i svenska häradsrätter 1540–1660,' *Historisk Tidskrift* 1990
- Thompson, E. P., *Customs in Common* (Harmondsworth, 1993)
- Thoré, Anders, *Akademibondens plikt, universitetets rätt: Feodala produktionsförhållanden vid Uppsala universitets gods 1650–1790* (Uppsala, 2001)
- Tilly, Charles, *Coercion, Capital, and European States, AD 990–1992* (Cambridge, MA, 1995)
- Tornberg, Matleena, 'Ilmaston- ja sadonvaihtelut Lounais-Suomessa 1550-luvulta 1860-luvulle,' *Turun historiallinen arkisto* 44 1989
- Turpeinen, Oiva, 'Suomen väestö 1638–1815 sekä vertailu Viroon,' *Ihmisiä, ilmiöitä ja rakenteita historian virrassa*, Professori Antero Heikkiselle 60-vuotispäivänä omistettu juhlakirja (Joensuu, 2001)
- Upton, Anthony F., *Charles XI and Swedish Absolutism* (Cambridge, 1988)
- Valpas, Risto, *Länsi-Suomen väestöolot suurista kuolovuosista Uudenkaupungin rauhaan (1698–1721)*, Helsingin yliopiston Suomen ja Skandinavian historian painamaton lisensiaatintutkimus 1965
- Villstrand, Nils Erik, *Anpassning eller protest: Lokalsamhället inför utskrivningarna av fotfolk till den svenska krigsmakten 1620–1679* (Åbo, 1992)
- Villstrand, Nils Erik, 'Stormaktstiden 1617–1721,' *Finlands historia*, 2 (Ekenäs, 1993)
- Virrankoski, Pentti, 'Pohjois-Pohjanmaa ja Lappi 1600-luvulla,' *Pohjois-Pohjanmaan ja Lapin historia*, III (Oulu, 1973)
- Vlastos, Stephen, *Peasant Protests and Uprisings in Tokugawa Japan* (Berkeley, 1990)
- Ylikangas, Heikki, *Aikansa rikos – historiallisen kehityksen valaisijana* (Juva, 2000)
- Ylikangas, Heikki, 'The Historical Connections of European Peasant Revolts,' *Scandinavian Journal of History* 1991

- Ylikangas, Heikki, *Käännekohtat Suomen historiassa* (Porvoo, 1986)
- Ylikangas, Heikki, *Klubbekriget: Det blodiga bondekriget i Finland 1596–97* (Stockholm, 1999)
- Ylikangas, Heikki, *Lohjalaisten historia*, 1 (Helsinki, 1973)
- Ylikangas, Heikki, *Mennyt meissä* (Porvoo, 1990)
- Ylikangas, Heikki, 'What Happened to Violence?,' *Five Centuries of Violence in Finland and the Baltic Area* (Helsinki, 1998)
- Yrjö Koskinen, (G. Z.), 'Muutamia lisä-tietoja nälkä-vuosista 1695–1697,' *Historiallinen Arkisto* 1 1866
- Åberg, Alf, *Karl XI* (Falun, 1994)
- Ågren, Kurt, *Adelns bönder och kronans: Skatter och besvär i Uppland 1650–1680* (Uppsala, 1964)
- Ågren, Sven, *Karl XI:s indelningsverk för armén: Bidrag till dess historia åren 1679–1697* (Uppsala, 1922)
- Åström, Sven-Erik, *From Stockholm to St. Petersburg: Commercial Factors in the Political Relations between England and Sweden 1675–1700* (Helsinki, 1962)
- 138** Åström, Sven-Erik, 'The Role of Finland in the Swedish National and War Economies during Sweden's Period as a Great Power,' *Scandinavian Journal of History* 1986
- Åström, Sven-Erik, 'Suurvalta-ajan valtionalous,' *Suomen taloushistoria*, 1 (Helsinki, 1980)
- Österberg, Eva, 'Bönder och centralmakt i det tidigmoderna Sverige: Konflikt – kompromiss – politisk kultur,' *Scandia* 1989
- Österberg, Eva & Sandmo, Erling, 'Introduction,' *People Meet the Law*, E. Österberg & S. Sogner (eds) (Otta, 2000)